

ПРОБОЕМ

місячник культури

ЗМІСТ:

О. Дамаскін: Вірші	545	Др. Ю. Чорний: Княжа	
В. Онуфрієнко: Вірші	546	Україна й Москва	571
Ю. Чорний: Вірші	547	Проф. Б. Мартос: Василь	
В. Барка: Вірші	548	Доманицький	585
О. Веретенченко: Тривога	548	О. Дамаскін: Юнацькі по-	
Я. Славутич: Запорожці	548	гляди Миколи Зерова	597
М. Орест: Вірш	549	М. Куренівець: Літератур-	
Г. Східний: Полтавський		ні й україністичні мате-	
шлях	549	ріяли по газетах	599
С. Левченко: Крути	566	Рецензії	601
		Хроніка	605

ЖОВТЕНЬ

РІЧНИК X.

ПРАГА 1943

КНИЖКА 10 (123)

ЦІНА 1·50 RM

„ПРОБОЄМ“

МІСЯЧНИК КУЛЬТУРИ
політики, суспільно-громад-
ського життя, мистецтва й лі-
тератури.

„ПРОБОЄМ“

виходить кінцем кожного місяця. — Редакція під проводом Д-ра Степана Росохи, Прага II, Гавлічкова 22/I. — Число телефону: 545-54. — Редакція вистерігає собі право рукописи виправляти та скорочувати. — Невикористані рукописи редакція не повертає. — Передплата в Протектораті Чехія й Морава 140.— К на рік, на пів року 70.— К. — В Німеччині річно 16.— RM, на пів року 8.— RM, за границею 20.— RM, або їхня рівновартість. — Число кonta Поштової Шадніці в Празі 201.699., в Німеччині Postscheckkonto Nr. 122.124 Berlin, Zeitschrift „NASTUP“ in Prag; В Словаччині: Poštová Sporiteľna v Bratislave č. 5835 Časopis „Nástup“ v Prahe.

„ПРОВОЈЕМ“

měsíčník kultury, politiky, společensko-veřejného života, umění a literatury. Vychází koncem každého měsíce nakladatelstvím Ukrajinského nakladatelství „Provojem“ v Praze. — Vydatel a odpovědný redaktor: Dr. Stepan Rosocha Praha XII., Havlíčkova 8. — Novinová sazba povolena ředitelstvím pošt v Praze, čís. 162.545-III-a 1939. — Dohledací poštovní úřad Praha 17. — Adresa redakce a administrace: Praha II., Havlíčkova 22/I. — Tiskne knihtiskárna Jana Andresky vd., Praha XII., Bělehradská tř. 10.

Всяке листування й матеріали просимо слати на адресу:
„ПРОВОЈЕМ“, Praha XIV-65, pošt. schránka 3.

Дві квітки

Усе раділо там. Шляхи і перелоги
Нектар рінкових рос у вакхаті пилі.
І тільки у степу, в пальці край дороги,
Забуті усма, волошши дві цвілі ...

Не бачив їх ніхто. Покріті пилогою,
Журилися вони під чобітами людей,
Лиш вітер уночі болючі рани гойв
І лагідно тулів до люблячих грудей.

Ударив грім. Пройшли грози громогі коні,
Доці обмили степ і жито на горбі ...
А ранком у степу на радісному лові
Всміхнулись до людей дві квітки голубі.

І сором тих уязяв, що, мимо часто йдучи,
Не бачили квіток. Була в тому печаль,
Іронія сумна і біль життя пекучий :
Цвітучого в тіні ніхто не поміча ...

Червень 1943. р.
м. Лубни.

Земля моя...

Широка даль, широкий степ ! —
Він аве мене, як синя канка,
І в серці радістю росте
До всього радісного ласка.

Припали б віжно до землі
І чути, як росте стеблина,
Як в небі лінуть журавлі,
І чути клекіт журавлиній ...

Почутий радісні пісні
Ніким нечуваних мелодій, —
І у п'янім травожнім сні
Заснуть а землею в теплій агоді.

Щоб снавись сни, як синя даль,
Любові спілетені узори ...
Земля моя, краса, о, дай
Почути те, що ти говориш !

1943. рік.
м. Лубни.

Смерть

Уздрів я череп під ногами
З пробитим кулею чолом ...
Зернятко, внесене вітрами,
Тюльпаном в скрових проросло.

І через той, моя пышна ваза
На імператорських столах ...
Так. Смерть ваяла когось і зразу
Новим життям вже вацвіла.

Троянда

Вона росла тут людям на вподобу
Троянда пішина, нерозквітла ще...
Перенесла якусь тяжку хворобу
І ожала, пробуджена дощем.

І нагадала квітка Україну,
Як милу дівчину дитячих літ, —
Минеться слабість, хворість вся загине,
І забуває невимірючий цвіт.

ДОРОГИ

Гримлять шляхи, здригаються дороги
Під тягарем окованих коліс ...
О, скільки кожен болю і травоги
Цими шляхами в молодість проніс ! .

Пливуть шляхи. Ідуть шляхами люді,
Гарматні жерла чорну смерть несуть ...
Та все ж без цього й радості не буде,
Бо тільки в гроах до веселки путь.

Червень 1943. р.
м. Лубни.

Гримлять шляхи старого Ганнібала
Лувою бровам, міді й чавуну ...
О, скільки тут промчало коней чвалом,
Проїхши в смерть оту давнину луву ...

З дитячих вражень

Невтомно стука молоток
В стеру, потріскану підошву;
А на столі холста шматок,
Комусь гаптув мати прошву...

Так цілай день: халяву мне
І надить діри, стука батько,
А я... немов нема мене —
Дитячих мрій таких багацько!..

Давлюсь в віконце: скрізь зима!..
Сніг і свіги без краю сині.
Моров і вітер... та дарма —
Весна ось прийде, і в долині

Роастеле килим паштих трав,
Заллеться жайворон піснями.
Вбереться до вінця гора
І повінчається із дніми

Весни розквітлої, й простить
Їй сонце шлюб багатократій,
Та ще й промінням пригостить
І дастъ тепла ти дар багатий.

Тоді пойдемо човном
У Чорний ліс по комалії...
... Та тільки ж, вітер під вікном
Знов розігнав блакитні мрії...

Минули дні. Мов пелюстки,
Опала роки ті дитячі.
І наче в хвильної ріки
Спливують спогади гарячі,

Але без слів і без віткань —
Чуття завжди ясне й привітне,
З усіх зведінських бажань,
Бува, — одно бажання квітне —

Щоб знов, як дніми отими,
Зривається вітер, бізя в стріху,
І щоб крізь подихи зими
Вчувається весняний голос сміху,

Щоб знову стука в молоток
В стару, потріскану підошву,
Щоб мати взорами а квіток
Знов гаптувала шіжну прошву.

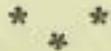
Приходить осінь...

Приходять осінь; ліс у поволті,
Снігіє даль забарвленик полів,
Туман спадає вранці на болоті,
Пливуть ключі далеких журавлів.

Легенський вітер в сонячну годину
Зрива несміло листя золоте,
В повітрі носить ніжну павутину,
На трави тяго їй бережно кладе.

Буває ж, важко виснуть сірі хмари,
Тижнями плачуть вітряні дощі,
Стоять тоді в гаю, немов примари,
Похилі верби ї росяви кущі.

Неначе чутно в вітру голосінні
Вмарання сум і тихий плач жалю;
Не знаю сам, чому я дні осінні
Як дні весняні лагідні люблю.

Тремтливі тіні
В гущані
І солов'їні
Там пісні,

Забув? — Весною
Скільки раз
Удвок в тобою
В пізній час

Стрічались там ми,
Ох, давно...
Були думками,
Як одно.

Любить, кавав ти,
Будеш вік,
І слово дав ти —
Час утік!

Ти десь далеко —
І не жду.
Забути нелегко
Нававжди.

І я забути
Не могла —
Навік отрути
Увяла.

Живу тобою,
Золотий,
І вже спокою
Не вважти

В часи вечірні
І там мені,
Де грають тіні
В гущані,

Де верболози
В сіть сплелись,
Де перші слова
Пролились...

* * *

* * *

Я бачу відсі: ген ріка
В долині пливне, віба стрічка,
Все пісня відти не змовка —
Сліза пастушка невеличка.

Овець отара разбрелась,
Телята йдуть до водопою;
Дівчина й хлопець обнялися
І щось шепочуту м'як собою...

Усе це рідне: я привик
До цих дубів, і верб, і кленів,
Я тут не хтось, не мандрівник, —
Я син полів оцих зелених,

Що он ген-ген за вітряки
Побігли обрій зустрічати,
Мої діда й мої батьки
Родились — жити тут і вмирати.

І я' малин тут проблукав,
Ходив свої дитячі ноги.
І не знаходив, і шукав,
В життя знайомої дороги.

Дніпро. Бистра. Унів внесло,
Все вниз човнак спада.
Нехай несе — поклав весло —
Нехай несе вода ...

Бо я люблю цей скорий плин,
Цей дивний світлохід,
Поза гурт селян і сірий млин,
І ряд отих підвід,

І гурт дівчат, що на кладках,
Знай, мочатъ полотно ...
Весло вимерло у руках, —
Мені ж бо все одно ...

Я так давно тут був, що мить —
Солодка і п'янка.
То ж хвиля хай собі шумить,
Втікаючи зника,

Мені все рівно, що внесло
Унів ген-ген за млин.
Лежить незаймане весло ...
Дніпра іскристий плин ...

ЮРКО ЧОРНИЙ

Смерк

Спаднєва заполоч крилата
В піаньовечірій тишні
Сідає на деревних гратах
Як птах сусальний на гіллі.

І в такт проноситься полями
Однодумним рагманним сном
Уколисковими піснями
Енгармонійний перевон.

Грак

Магічний гайворон амарнілій
Над смутком вскоруалих сіл
Один пильнує смертвіло
Анестезійний суходіл.

Й немов потворний характерник
В казані кального життя
Він вичаровує суменно
Страшну примару забуття.

Зима

I.

Грудневими шляхами
Холодна і хутка
Являється м'як замін
Володарка зима.

І в сибірському уборі
В музичнім буралі
Співає ворожбові
Балади зимові,

Як дідько омошений
В ночі перед Різдвом
Із місяцем в кешені
Ширяє над селом.

II.

Де суголосий вітер
Танцює краковяк,
Там світлив Інквантор
Вітає на санях.

І на фоні мальовничих
Сніжистих акварель
Чатує таємницький
Часовий карусель.

І тішиться людина
Що знову, як торік,
Готова тільотину
Старому ювій рік.

Листопад

Рухомі поля і жовтиєву принадність
левади
Під каштановий сум переліжних однітлах
садів
Непогоже зрівняла осіння імлиста
заглада
Як агубна сарана ряснотравний плодючий
посів.

Іа незваних країв крівь тумани, хуртечі і
влеви
На возу іа мережчатих влотнолистобіх
намист,
Під музику вітря і під шуми дерев
сиротливих
В обваженій красі прыїздить хортовий
падолист.

В. БАРКА

Вечірнє море

... ударить в моря — вси зелена !
Від неї шум і бряк, П'янить
лани глибин: своя вербена
і синьоціт і нави м'ят
у моря є. Метнеться хвиля,
ва нею други приліта;
об камінь б'ються — аж сквала
рябою піною вода.
Стемніли голубі насоти,
бо вечір. Ім чорніть, чорніть,
щоб місяць-лірник міг проаріть,
щоб моря пил у позолоті
аверх сонця міг би променітъ.
А води помінили тони
та й почали з глибин арнати.
Он кораблі у млі червоній
хотять мій мілій день догнати.
І доженуть ! І я думками
весь вік живу в ярких світах.
А хвіля, бравувши віркави,
аж на граніті виліта.

ОЛЕКСА ВЕРЕТЕНЧЕНКО

Тривога

Чути гул ворожої розвідки,
захрестили небо літаки,
землю потрясли важкі земітки,
І вікна посыпались шибка.

Впав дубок на випалену сушу,
вакричали птиці в нишими . . .
Та не це мені бентежить душу,
я привик до музики війни.

Я. СЛАВУТИЧ

Запорожці

Іа диким гиком налетів татарин —
Понад степами синснула стріла.
Гаряча кров, як блискавка з-під хмари,
Дзворкнула і багряно потекла.
Упав ковак. Та жчиться побратим
Привикли руком спорожніє лука.
І наездогін за вібалком крутим

Полонить бусурмана смертна мука.
Обідатъ позбігаються вовки,
Заблімають очима, як свічки.
Та не гоститись Ім ковачим тілом:
Могилу шабля виріє ва мить,
У головах калина вашумить.
І даль поклониться роменою білим.

* * *

Твердиня темно-сіня, дальній ліс
Над обрієм чоло сноб підніс.
Глядку вдаля: нерушна і піма,
Стойть стіна — і брам у ній нема.
Душі дерев близька душа моя —
І довгу путь верстав до лісу я.
Коли ж прийшов, розтала пітьма стін
І сонмами колон розкрився він.
І мідні свічення його колон
Вгорнуло серце в денний, врячай сон.
Омилася слух і просвітлилася вір.

І всі чуття пойняв глибокий мир.
Квіток без ліку процеітало в нім,
Ліс був для них любови тихий дім.
Я ніби вперше зрів їх чистоту.
Довірливість і лагоду святу.
І несподівано з небес примицав
Блакитний вітер; він на ліс упав,
І сколихнувся верховіт орган.
Вгорі поплив задумливий певн —
І в серці, як молитва, забринів
Солодкого братерства вільний спів.

ГЛІБ СХІДНИЙ

Полтавський шлях

П'еса на III дії.

ОСОБИ:

Аркадій Воль — учитель.	Баєва — голова місцевому
Катерина — його мати, учителька.	(професійного союзу).
Степан — чоловік Катерини.	Учитель з книжкою в руках.
Надія — учителька.	Корчак — сторож школи.
Куць — учитель.	Петро — учень 10 класи.
Іван Онукрієвич Перепічка —	Учениця — 11—12 літня.
директор школи.	Репортер з обласної газети.
	Комбайнер, учитель, селяни.

Дія відбувається в селі на Полтавщині, 1939 рік.

ДІЯ I.

Кімната Воля. Маленька, чиста. Два столи, шафа з книжками, розсувне ліжко («коїка»), стільці — оце її усе. За столом сидить мати й пише — готується до уроків (лежать зошити — домашні праці, шкільні, перевірювати треба). Біля другого столу порядкує Надія, складає книжки (а книжок не багато, рядками видніються). І квіти тут примостилися.

Надія: Поскладаю йому книжки. Хоча все одно невдоволений буде. Де вже там йому додогодити! Бо ж те, що в мене безпорядок, те в Аркадія — порядок, та ще й ідеальний.

Мати: Та досить вже тебе прибирати. Натруджуєшся.

Надія: І-і, скільки там тієї праці. Та її додому не тягне. Самій сидіти — що то за радість? Це вже рік пройшов, як інститут скінчил, а не забувається. Там усе з подругами була, — і вчитися, і до кіна, і в гуртожитку — все разом.

Мати: От побереться з Аркадієм. Молоді ви. І працю маєте. Добре буде. Тільки на світ веселіше треба глядіти.

Надія: (підходить до матері, схиляється на стіл). А ви, ви завжди все злагодності.

Мати: Так мусить бути в житті. Дивитись щоб попереду було добре. От і мій чоловік. У тaborах, 3 роки минуло. (задумалась хвилю). Думала, хоч син інженером буде. З машинами щоб мав до діла. Спокійніше. Інженер. Так ні, учитель.

Надія: Аркадій якийсь такий — ну я знаю? — якийсь розхрістаний. Все роздратований, місця собі не знайде.

Мати: Одружитесь, то іншим стане.

(Входить Аркадій. Широке лице, вилиці випнулися і післяденно довгий, тендітний).

Надія: (жартуючи). Про вовка промовка...

Аркадій: А-а, який з мене вовк! Жаль, що ти Надійко, не пішла во мною, хоч, правда, я все сам один люблю ходити.

Надія: (став в позу). Дякую за запрошення.

Аркадій: (продовжує, мов би й не чув нічого). Вийшов я аж на шлях Полтавський. Чому потягнуло туди. (задумливо). Такі просто ри... Жита, пшениці... Гарно. І тоді нагадалося — сам не знаю чому... Пригадав я дядька Олексія, знаєш, той що біля мосту. Оце був на цім тижні в нього. Двое дітей — обірвані, нема кому пригляднути — всі ж на працю пішли; а він, дядько Олексій — з радощів не стямиться — сина жінка народила. Це вже третє. Такий же буде обірваний, голодний... Так ні, радий.

Надія: (встряє). А чому ж би й ні? Чому ж і не радіти! Є інші люди. На свій аршин не міряй.

Мати: Годі вам. Знайшли собі зачіпку. Ти краще, Аркадію, сядь та щоденник напиши. З чим завтра в школу покажешся?

Аркадій: (з усміхом, тільки ж крива та усмішка). Є, мамо, таке велике діло, як щоденник зачекає, та й вихідний сьогодні (до Надії). Є інші, люди кажеш. Може... Тільки, я не розумію їх. Хоч іноді — заздрю. Живуть, працюють. І все. А мені так тяжко. Згадаю... Але ти мене не зрозумієш.

Надія: (глухо). В мене мати з голоду вмерла, в тридцять третьому.

Аркадій: Голод... Я, Надійко, не про голод. Тут щось більше. Ти тільки зрозумій: тобі кажуть — від тебе все залежить. Ти — народ. Твій голос — то все. І разом з тим — ти нічого не можеш. Нічогісінько. Всі ці Верховні Ради, Стаканови, всі ці збори — це комедія. І що то комедія — бачать навіть ті, що це влаштовують. Жити й мовчкі працювати. І це те нове життя — це те обіцянє! (задумався; і згодом). Але ж не можна бути жорстоким. Треба якось це зрозуміти. Багато людей вірить. Надіється.

Надія: Ти вічно незадоволений. От праці стільки. А ти б тільки скимліти. І де називається хлопець.

Аркадій: Так тяжко.

(Коли Аркадій проказує останні слова, на дверях з'являється Кузь. Беселій. Здоровий. Стойть і слухає).

Кузь: (сміється). Як звичайно, Аркадій і сьогодні лле слози. Що

— вгадав? Правда, що говорив (стає в позу): «Ах, мені так тяжко». Отже, добрий день промовецеві і добранич слухачам. Бо ж поснули.

Надія: Слухайте, Куць, а ви вже багато сьогодні детепів зібрали?

Куць: Ось перший: несіть мені щось пойти, бо я ще нічого не є — очевидно, лише сьогодні. Моя господиня не тільки сідати мені не дала, а й спати не захотіла: вже в 6-й побігла на поле. Не інакше, як майбутня стахановка. Від отих трудоднів — у мене настали зовсім веселі дні.

Мати: (до Куця). Ви б не говорили так багато. Вже й хрипку дістали. А все з пустого в перожнє.

Куць: (перехоплює). А так-так, хто мовчить — той двох навчить.

(Мати змахнула рукою, мовляв, шкода слів, і пішла в другу кімнату — снідання готовувати).

Надія: (до Куця). А ви б женилися, то й сідати не ходили б по сусідах.

Аркадій: Був я на полі. Ранком ходив.

Надія: Я вже це чула. Піду краще Катерині Корніївні допоможу. (виходить).

Аркадій: Ходив, дивився.

Куць: (жартівливо). Що ж ти географ. А географ — усе одно, що землемір, а землемір — то...

Аркадій: Не торохти. Бачив наших учнів. Працюють на полі — людей не вистачає. А тут знову, говорять, що набиратимуть до виїзду на Донбас, в шахти.

Куць: Вже й абори були. А якже, добровільно все. Проголосували, записали. Або, як наш директор Перепічка говорить (наслідуючи професію): за-ре-а-гу-ва-ли привітанням до... (удавано позіхає) одним словом — далеко. А ти чому це так до серця береш?

Аркадій: Ну, не розумію тебе. Це ж кожну людину турбує.

Куць: Пожди, знов ти якусь людину сюди сунеш. Знаєш, треба триматися тієї засади: чим гірше — тим краче.

Аркадій: (нервово). Отже, що ти під цим розумієш?

Куць: Ти Аркадію, не будь і в житті вчителем. Тобі, щоб усе було від точки до точки, або, як моя покійна мама говорила — розжувати, та ще й в рот покласти.

Аркадій: Отже.

Куць: Ото, який ти нетерплячий. Ну то ось тобі: чим гірше для них — тим краче для нашого народу. Люди тепер побачили. Нема ілюзій, що буде краче. Подумати тільки, національна свідомість як зросла.

Аркадій: То виходить, що люди от тепер працюють, мучаться і все попустому. Будуємо заводи, фабрики, працюємо — і все надаремне. Так? Чим гірше — тим краче. Отже — роби гірше. А як можна — так і ламай, нищи. А як я люблю працю, а як сотні, тисячі люблять працювати. То що?

Куць: (іронічно). Що ж ти тоді хочеш? Працюй, працюй.

Аркадій: І знаєш, що Куць. Я от тебе слухаю, а себе так ненавижу. Люди працюють. А ми говоримо. Ці всі детепі, криві наші усмішки, що от ми мовляв знаємо, ми бачимо, які дурниці робляться, ми мудріші — ми, ми — все це таке пікчемне, таке, коли хочеш, навіть —

огидне... Треба якось інакше, може люди помилуються. Різні люди керують. Трапляються помилки. Треба без жорстокості.

Куць: Або ти слішій, або ти... вибач, не хочу тебе ображати. В тебе от батька ні за що забрали, а ти ще...

Аркадій: О, саме тому! Саме тому. Я хочу бути об'єктивним. Може я от невдоволений, злій на це все — тому, що батька мені забрали. А не можна так різко, безоглядно. Бо ж не чужі ми тут. Це наше. Яке не са наше. Треба промовити до зрозуміння. Що так далі не можемо...

Куць: Ну, ну, промовляй. Але раджу — тихо, самому собі.
(Входить Надія).

Надія: На тще серце не можна багато говорити.

Куць: (заграючи). Я в присутності дівчат взагалі мовчун. Ну, а як при Надії — то тільки... тільки дивлюся.

Аркадій: (Сигнув по квіти рукою і до Надії). Це ти поставила? Скільки разів я тобі говорив — я ж так цього не люблю. Ти все, Надіє, про затишок думаеш. Щоб спокійно було. З квітами. А все інше тебе не цікавить. (відсував квіти).

Надія: (ображена). Ти вічно невдоволений. Просто, ях, який.

Куць: Які чудові квіти.

Надія: То візьміть їх собі. Від мене.

Куць: О! (присуває до себе). Але за це — йду за тебе Надіє, спідання готовувати. (виходить).

Надія: От, бачиш який він веселій. А ти — ти все насупишся, як старий.

Аркадій: Так, він і квіти любить. Ти от дала — взяв.

Надія: Ну, а ти ж що?

Аркадій: Що я? Тобі видніше. Я давно вже хотів сказати. Але...

Надія: Я закрию очі. І ти кажи. Добре. От так (затулила очі руками).

Аркадій: Ти зрозуміш, Надійко. Ми от так начебто разом. А пощо? Що нас чекає?

Надія: (Сподівалася на інші слова). Ах, ти про це. А я думала... Бо ж ти мені ніколи нічого не сказав такого... Ну от, як хлопець своїй дівчині говорити.

Аркадій: Надійко! Я вічно невдоволений, вічний непосида. То ж правда. Що нас чекає — як би ми разом? А в тебе все інакше може скластися, гарно, весело. Ну от. Як у людей. Ти подумай над цим, Надійко.

Надія: Але не будь же дитиною. Ні, ні. це не дитина. Це точнісінько уривок із сентиментальної повісті. Аркадію, який ти! Я іншому дала квіти — і ти вже мене благословляєш. Ну, а ти ж як? І це хлопець. Хлопець мусить змагатися, боротися. І досягти. Щоб не було, а досягти — здобути. А ти (змахнула рукою) ех ти!

(Заходить Бася. Мала, сухорлява, метка. Говорить похапцем, жестикулює — здебільша не до ладу).

Надія: (з легкою іронією). А, сам голова місцевому. Заходьте. Я замість господаря запрошую.

Бася: Добриден. Ну, ви тільки подумайте! Мені життя нема з цим Голубчиком.

Надія: (сміється). З ким, з ким?

Баєва: Та учень такий. Прізвище — Голубчик. Заходжу на урок. А він сидить, як китайський... ну, як же його?.. хотіть там був такий у Китаю. А, забула. Так цей Голубчик фарбами розмалював собі лице. Один ужас.

Аркадій: (різко). Жах, а не ужас.

Баєва: (підхоплює). Так-так, то правда — навіть жах. Я до нього. Ти що ж це собі думаєш. Тебе (підступає до Надії), — це я йому так кажу, — тебе, от директор, Іван Онуфрієвич, з школи хочуть виключити. А він мені каже, — ви тільки подумайте — каже! — Ви як не кричіть на мене, а все одно Голубчиком будете звати. Ви подумайте. Хоч би заплакав був. Одно наказаніс (згадавши, до Аркадія). Ага! А знаєте, що про вас говорив директор. Він сказав, тільки це по секрету...

Аркадій: (перебив). Не хочу знати.

Баєва: Але ж це цікаво. І я тільки для вас. А ви не хочете? (з другої кімнати виходить мати Й Куць. Несуть шклянки з часом).

Баєва: (кидається до них). Ви подумайте! Добриден. Всі сміються. Пропав урок. Катерино Корніївно, вас же так учні люблять, скажіть ви.

Куць: (скрикує). Ой, пече-пече.

Баєва: Що?

Куць: Ой-ой. Чай. Ой, не можу бути господинею.

(Надія підбігає, бере в нього шклянку. Відчиняються двері. Входить сива людина. Старий, але не згорблений. За плечима клунок).

Катерина: Вам до кого? Ви до... (і затнулася, шклянка летить на підлогу).

Аркадій: (схоплюється й до незнайомого). Тату! (обіймає).

Катерина: Степане! (схиляється на нього). Так нежданно. Випустили (плач). Надія перекладає з руки в руку шклянку. Пече. Але не ставляє. Забулася).

Степан: Е, що то — як баба. (перекривляє). Випустили. Еге ж, як би не так! Відробив своє та й уже. (кладе клунок. До Аркадія). Вигнало як. Зовсім парубок. І ти рюмсаєш: Е. щоб тебе. (відвертається, щоб сковати слози. До Надії). Постав шклянку — а то геть чисто всі порозбиваєте.

Куць: (підходить). Ми гезнаїомі. (простягнув руку). Мое прізвище — Куць. (Степан стиснув руку. Куць піднесено). Я чув за вас — та й хто вас не знає!

Степан: (невдоволено). Годі вже. Я тебе знаю. Ти з тих Куців, що біля млина поселилися. Куці... а всі на язик довгі. (До матері). Перестань плакати. От прибрati треба (показує на розбиту шклянку). Хоча ось молодша є (до Аркадія) що жінка?

Аркадій: (сором'язливо). Тату... (Потом нагинається й разом з Надією визирає під шкло).

Степан: То-то. Гляди. Без батьківського благословення... (Змахнув рукою). Смішний я — патякаю про благословення, та ж ви тепер і слова такого не знаєте. Благословення. Замість церкви — стайні. Замість...

Баєва: (перебиває). Я іду вже. Допобачення.

Аркадій: Куди ж ви? От батько прийшов. Верніться.

Баєва: Ні-ні, мушу йти. (поспішно виходить).

Степан: (сміється). Мабуть й оса вкусила.

Куць: (за нею вслід). Та я теж іду. (підбігає). Допобачення, допобачення.

Аркадій: Ну, які ж бо ви! Мій батько прийшов — а ви... щоб саже тепер іти.

Катерина: (тихо до Надії). І ти йди. Баєва роздзвонить... Я вже сама тут.

Надія: Але я... я ще трохи і тоді піду. Тільки трошки.

Катерина: Ні-ні, йди. Так краще буде. Для Аркадія краще. А то якесь засідання з цього зроблять. Йди.

(Надія вагається, але йде).

Аркадій: Куди ж ти? Надійко. Ось батько прийшов...

Надія: Та я... я ще зайду. Пізніше (вийшла).

Аркадій: (болісно). Шішла...

Катерина: Протяг який сильний. От я вікно закрню. (зачиняє). О, буде добрє.

Аркадій: Всі пішли.

Степан: (заходить за стіл, сідає). Сідайте до столу (до Аркадія). Ти не побиваєшся. Адже ти їх знав і раніше (до Катерини). Що то сталося з хутором Клима? Оце йшов, дивлюся — один бур'ян росте.

Аркадій: Клима немає. Вмер.

Степан: Умер (перехрестився). З чого б то він?

Аркадій: Переселяли з хуторів. А він не захотів. Ну і забрали його. Посидів там щось із місяць. Випустили, вже був ледве живий. А тут ще хутир спалили. Ну, і умер. По тюрмі приходив, на загаріще все дивився.

Степан: Умер...

Катерина: І чого б то я! Скільки не бачились — це ж три роки минуло, а зачали хто зна про віщо. От випустили тебе. По новому заживемо. І Аркадію легше. Не будуть косо глядіти.

Степан: Кажеш — косо глядіти. Мовляв, батько осоромив сина. Ти вже доказуй.

Аркадій: Тату, ми стільки прожили без тебе. А ти, ти такий же, як і був. Різкий на словах... Як малим я був — то так тебе боявся, а погляну в очі — такі вони в тебе, якісь такі, що от наче вибачаються за різкі слова.

Степан: Розспівався, як дівчина.

Аркадій: І все думав — яким зустріну тебе. А ну ж прийдеш — а я непізнаю тебе. А ти такий, як був — тільки посивів.

Катерина: По новому будемо жити. Працювати. Що було — те ми-нуло.

Степан: Е, ні. Не пройшло й не минуло. Це ніколи не передавнюється. Так, сину, я не змінився. А Петро, той Бойко ще живий — здоровий?

Аркадій: Він тепер голова колгоспу.

Степан: (вражений). Що? Голова колгоспу? (Аркадій схитнув головою). Так-так (в задумі). Змінилися люди.

Катерина: Я ось наставлю патефон. Аркадій так любить музику.

Степан: Хай оцю музику слухає (показує собі на груди).

Катерина: Жити нею не будеш. А на Аркадія ще ціле життя чекає.

Степан: Але правою хай живе, а не брехнею. Хочеш очі йому звірити. Аби лиш жити. І ти ще вчителька!

Катерина: (схвилювано). Ти мені не кажи цього. Я знаю яке життя. Я знаю, як жити треба. Я про щастя сина дбаю.

Аркадій: (підходить до матері). Заспокійся, мамо.

Степан: (знітися). Не розумію я цього. Чужим став. Не можу зрозуміти.

(Павза — Осиротіло грюкає відхилене вікно. Згодом відчиняються двері й у хату входять селяни).

Один із селян: Тітко Катерино показуйте нам Степана. (побачив Степана). Степане! Посивів як... Шо вони з тебе зробили! Іроди!

Аркадій: (на крайці). З якою ненавистю звучить це слово: «вони». Вони! Чужі!

Катерина: (кидається до Аркадія). Сину, мій сину. Заспокійся.

Завіса.

ДІЯ II.

Школа. Кімната для вчителів («Учительська»). Стіни пообліплені діяграмами, портретами. Над усім — якийсь модний лозунг — його й прочитати тяжко, бо частина звисає на навішений портрет якогось воїнда. Посередині два столи, накриті червоним папером. Біля вікна настільний білярд. На шафі — гльобус. За столом сидять учителі. Накурено — нарада. На чільному місці директор — Перепічка. Він у сорочці під поясок (сорочка витягнута назовір — як військова) але в черевиках. Біля його Баєва, потому — мати Аркадія, Надія, Куць і при кінці столу вчитель з книжкою в руках, заглиблений в читання, з книжкою він нерозлучний. Трохи oddalіk від столу, на стільці стоїть 11—12 літня учениця й говорить — виголошує промову. Це репетиція перед святом.

Учениця: (говорить швидко, без ауспинок). Ось з якими велетенськими успіхами в народному господарстві приходимо ми до великого пролетарського свята. Ці грандіозні успіхи на 22 році жовтневої революції відкривають ще одну героїчну сторінку в нашому житті — житті країни героїв, країни, де людиною піклується сам товариш Сталін і тепер...

Баєва: Почекай. Більший наголос на слові: «товариш Сталін» зробиш.

Учениця: В мене цього не написано.

Баєва: Але ж, одно мученіє з тобою. Не написано, не написано. Так я ж тобі кажу. Ну!

Учениця: Я не знаю як тепер казати.

Баєва: Ти викрикни: товариш Сталін! — і зупинишся — бо тут оплески будуть, а тоді вже продовжуватимеш. Ну говори далі.

Учениця: (продовжує). І тепер... і тепер... А може я знову з початку, бо я з середини не вмію.

Баєва: Іди ще вчися. За десять день ще навчишся (до Перепічки).

А як вам подобається? Дивіться, скажуть всі, яка мала, а яка розумна.

Перепічка: Та воно та, тільки от (до дівчини) ти злізла з черевицами — поглянь, стільки бруду нанесла. Треба завжди черевики чистити, бо як не почистиш, то зашкарубнуть і верх розліється (похопивши). Ага; а так мені все подобається. Так-так, яка мала і яка розумна. Але, це вже ви самі там.

Баєва: (до учениці). Іди й вивчи те все, щоб могла з середини теж говорити.

Катерина: (бере ученицю за руку, до себе притягувє). А ти розумієш те, що говориш?

Учениця: Ні, п'югісінько. Але мені сказали, щоб я виступила, я я боєся цьо забуду. І як я скажу?

Катерина: Якось перейде. Вивчи, а тоді скажеш і вже. Ще десять днів — промінне й забудеться. Іди, гуляй собі. (учениця пішла).

Перепічка: (втягує годинник, накручує). Про ж можна зачинати.

(Заходить Аркадій, сорочка розстебнута, обвітрений. Мати докірливо кивнула йому головою).

Аркадій: Вибачте, здається, трохи спізнившся.

Перепічка: І нам так здається (підходить до Воля). Я мушу на вас чекати. Так-с, так-с.

Аркадій: Ходили з батьком, оглядали. Давно ж тут мій батько був.

Перепічка: Ага, ходили (втягує годинник, накручує). То-єсть балакали.

Аркадій: (з легким усміхом). Ні, лише розмовляли. Могли тут зачати без мене.

Перепічка: Ох, Аркадію Степановичу, глядіть щоб усе добре було. Щось то ви різкі стали. Батьком вашим віддає (крутнувся й одійшов). Можна зачинати (заходить за стіл, сідає і до Баєвої). Дай слово.

Баєва: Збори місцевому вважаю відкритими. От тепер Іван Онуфрієвич, наш директор говорити будуть. Звіт про роботу школи (сідає).

(Перепічка встає, розправлює під пояском сорочку. Заходить Корчак, сторож, несе відра з водою).

Перепічка: (до Корчака). А ти чого не на зборах? Ти ж член місцевому. Хіба ж ти забув?

Корчак: Та от по воду ходив.

Перепічка: Постав воду і сідай слухати. Я буду говорити.

Корчак: Чому ж і не сісти! Посидіти старій людині не завадить (сідає в кутку біля дверей).

Перепічка: (зиркнув на нього). Близче сядь, до столу.

Корчак: Ото. Мені й тут усе видно. А там ще заступатиму комусь. Ото (шідсідає, скручує цигарку).

Перепічка: Починаю (учитель з книжкою в руках ще завзятіше вичитує собі). З школою все благополучно. Успішність учнів 96.5%, тепер же, паливом школу я забезпечив. Дрів пригріз аж 6 возів.

Корчак: О, дерево добре.

Перепічка: Аякже, сам вибрає.

Корчак: Тільки для чого було їздити аж до Чорного лісу, як ось тутечки, за селом дерева в лісі лежать. Буря повалила.

Перепічка: Слухай, що я кажу. Розговорився як.

Баєва: (встає). Призываю до порядку. Можеш, Корчак, у дебатах виступити.

Корчак: (впівголосу, а далі разходитьсья). У дебатах... Пощо мені ті дебати! От, баба моя, так та і в чергу стала б за отими дебатами. Три дні, каже, — це моя баба так, — три дні в дорозі були за тими полінняками. А тут же під боком лежать. І де, каже, в вас голови були. А я нічого. Я кажу: слухай, що директор каже.

Перепічка: (задоволений; звичайній порух — обсмикнув сорочку). Отож, що директор каже. Продовжу. Ремонт школи я зробив. Тепер треба щоб усе культурно було. Не гасати по коридорах, — це до учнів так скажете, — бо фарба стирається, вікна не лишати відчиненими, бо вітер може бути і розіб'ється. Жаліти треба. Щоб з поніманням. О! Так, як у мене вдома. Син мій тільки переступить поріг — то черевики скидає і босий ходить. Бо все то гроші. Отож! Ну, а так усе добре. Із відвідуванням і всім іншим. Та це ви й самі знаєте. Як не як — а першу премію заслужу. Треба тільки поднажаться — а я вже виведу школу. Я скінчив. (розвіправляє сорочку й сідає). (Учитель з книжкою в руках відкладає книжку, полегшено зітхає).

Баєва: Відкриваю обговорення. Може хтось що скаже. Питання якесь. А вони, ваш директор вже будуть відповідати.

Аркадій: Я хочу говорити (встає). І то про відвідування. Дивно. Говоримо всюди, що от ми вчителі, що ми виховуємо. Це неправда. Чи ж можуть це говорити ті, які зовсім не знають учнів, їх життя. Чи ж можна бути вчителем тільки з дев'ятої і до третьої.

Баєва: Близче до теми.

Аркадій: До теми... А яка ж у нас тема — як не це; чи може паливо? Так от про відвідування. Тепер знову набирають хлопців із села, на Донбас, в шахти. Як пойдуть — то ве буде кому робити на полі, людей і так мало. І на весні наші учні не за книжкою сидітимуть, а на полі працюватимуть. Треба піти й сказати, щоб відкликали цей набір. Куди піти — я цього не знаю, але ви товаришу директор, мусите це зробити — ви ж влада.

Перепічка: (задоволено). Ми можемо.

Аркадій: Хай ще раз збори скличуть, чи що. Бо вже були збори. Правда, Куць?

Куць: (розгублено). Ні, не були, а етім я не знаю.

Аркадій: (різко). Ах, так (сідає).

Баєва: (встає, дзвонить маленьким дзвіночком, не знати для чого, бо ж усі сидять тихо). Це недопустимо. Про набір є постанови партії і уряду, ви розумієте, партії й уряду, а ви товаришу Боль проти них. Адже так. А чи можна сказати щось проти постанови. А? я вас питала!

Перепічка: (до Баєвої). Ага, то це ви так. Ага. Ну тоді це, як той казав — це ворожий вибрік.

Катерина: Я скажу. Хоча мені якось... бо ж я мати Аркадія. Але я про справу для добра школи. Про це ж юмій син думав, коли тут донішту говорив. Тільки він зазішив задалеко. Єдно ж про це з нас ніхто не може говорити. Хіба що директор.

Перспічка: (аж ногу на ногу з задоволення заложив). Добре. Ніхто, тільки я.

Катерина: Та я про що інше хочу говорити. Хочу лише нагадати те, що ми так добре знаємо. Наше життя то школа. Ми вчимо дітей. Звичайно, скажуть, що там! — діти. Але ж це така тяжка праця... Сьогодні... І хто з нас не бачить кожного дня, що ми тут потрібні. Учителем бути — це так тяжко, але коли любиш — легко. Будьмо горді з того, що ми вчителі. І будьмо тільки ними. А хто любить свою працю — тому цього вистачає. А до всього іншого є інші люди (сідає).

Учитель з книжкою в руках: Добре сказала. Де вже нам до всього. Во ж нам не тільки дні не вистачає, а й ночі. Праця і праця!

(Телефонний дзвінок).

Баєва: (здіймає слухавку). Тут Баєва. Кого? Директора? Ага, товариша директора. Зараз вони з вами будуть говорити.

Перепічка: (бере слухавку). Доброго одоров'я (і рукою замахує, як начебто той що говорить міг побачити). Дуже приємно. Що? (кисла міна). Ага, це секретарка, а з ким би там я міг з ответственным говорити. Що? Тепер іти. Вже йду. Вже. (кладе слухавку). Всім зачекати. Я раз прийду.

(Перепічка виходить. Учителі встають з місць. Неголосна розмова. Куць запрошує учителя з книжкою в руках заграти в білярд. Той не хоче. Надія підходить до Воля).

Аркадій: (до Надії). А як ти думаєш?

Надія: Ти про це? А, про розмову. Одне лиш скажу. Аркадію, ну для чого тобі це все. Біду на себе накликуеш. (Аркадій поривається говорити). Ні-ні, мовчи. Ти ж мусиш не лише про себе думати, якщо разгалі маєш це в думці.

Аркадій: (болісно). Надіє...

Надія: Зрозумій, тобі ж усього 23 роки. То не багато. От учився бще. І можна стати лікарем. Розумієш. Точна спеціальність.

Аркадій: Лікарем? Я як лікар — то що? Немов би він від усього муром відгороджений. Лікарем? Ти думаєш лікар... і квіти на столі, та й уже.

Надія: (всміхнулася). Та ж я так сказала, тільки для прикладу. Що от лікарем. Бо ж я ні з яким лікарем не була знайома. Так говорять, то і я. Тому кажу — що бачу, ти неначе незадоволений з своєї праці. А як не знаходиш радості — то що то за праця, що то за життя! Аркадію, зрозумій мене. мусиш інакшим стати. Чи ж я тобі бажаю ала. (відходить).

(Воль стоять задуманий. Підходить учитель з книжкою в руках).

Учитель з книжкою: (мнеться, не знає, як зачати). То є то...

Аркадій: (повертається до цього). Ви щось хотіли?

Учитель з книжкою: Ні, я так собі. От слухав вас. І я таким був. Ще молодим. А тепер от над цікавою темою працею. Знаєте, тут в архіві є чудові матеріали про історію нашого села. Знаєте, може б і ви... Що?

Аркадій: (первою). Ах, залиште це.

Учитель з книжкою: Які ви первові. То не добре. Треба берегти здоров'я, краще харчуватись.

Аркадій: Берегти здоров'я... а для чого?

Учитель з книжкою: Ну... Та хіба ж це ю говорити треба. З вашим запалом та до книжок, до науки. Багато можна зробити.

Аркадій: (відмахується). А, досить. Все те саме.

(Чути голос Баєвої: «Я тільки для вас. По секрету»).

(В іншому кутку стойть мати Аркадія і Корчак).

Корчак: (до Катерини). Щось не так, Катерино. Коли хата горить, то долівки не замітають.

(Входить Перепічка. Піднесений настрій, аж дух йому запирає. Звіклій порух: обсмікує сорочку під поясом).

Перепічка: Збори закінчені. А я маю щось сказати. (до Корчака). Ти можеш іти.

Корчак: Я тільки вікно відкрию, провітрити треба. По зборах.

Перепічка: Іди. Тоді покличу. (той іде). Так от, я щось вам скажу. Допіру мені сказали, що заарештований (обводить усіх гордим поглядом — адже новину каже) так от заарештований...

Баєва: (багатозначно). Ага...

Перепічка: Що це за «ага»! Нічого ви не знаєте. Тільки я знаю. Я.

Баєва: Я тільки так, що то добре, що розкрили.

Перепічка: Отож. То я продовжу — заарештували Писаренка. Знаєте — це отого, що рахівником працюєв.

Баєва: Ви подумайте. А такий наче добрий був. Хоча я вже тоді відчувала...

Перепічка: Отож. І я знаю за що його заарештували. Мені сказали. Він ворог народу. О!

Баєва: (вихоплюється). Ми схвалюємо це.

Перепічка: Ну, то ясно. Але ми ще одну роботу проробимо. В дев'ятій класі його син учиться. (гукав у вікно на подвір'я). Корчак. Чуєш. Корчак!

(Входить Корчак).

Перепічка: Поклич Петра Писаренка. Він у дев'ятому вчиться.

Корчак: Та де! У десятому. (виходить).

(Всі мовчать. Мати і Надія стоять разом, дивляться на Аркадія. Той нервово ходить. Кроки вперед, кроки назад. Вертається Корчак).

Корчак: Вже йде. В бібліотеці був. Читав щось.

Баєва: А що читав?

Корчак: (хитро всміхнувся). Книжку.

(Баєва невдоволено змахнула рукою. Входить Петро, блідий, сині під очима — може цілу ніч не спав, адже батька забрали. Проказав: «добрідень» і став біля дверей).

Баєва: (солодкаво). Добрідень.

Перепічка: Сідай же (Петро зробив ще кілька кроків і зупинився). Хочу поговорити з тобою, то-істъ, всі ми хочемо (Петро обводить усіх поглядом). От, бачиш батька в тебе забрали. Бачиш який у тебе батько...

Петро: Який же?

Перепічка: Одним словом соромно її сином його називатися. Отож. Зберемо збори учнів, ти виступиш і відречешся від батька, що от — ворог народу він.

Петро: (вражений). Відректися від батька. Щоб я відрікся від мо-го батька? А то чому? Що його забрали... А за що?

Баєва: Бо він ворог народу.

Петро: (в роздумі). Ворог народу..., що він зробив кому поганого, ворожого? Забрали вночі, була 3 година тоді, забрали і нікому нічого не сказали. Ворог Народу. То скажіть же, чи він убив кого, скажіть, що він зробив.

Перепічка: Подумай. Це добровільно, так сказати, ти з своєї влас-ної ініціатви. А як не захочеш, то, — нам, очевидно, дуже жаль, — але ти не будеш ходити до школи.

(Петро схиляє голову).

Баєва: Ти ж сам тепер зістався. Матері нема в тебе —

Петро: Умерла.

Баєва: Я ж і кажу — матері нема в тебе. Сам залишився. А тепер ми б тебе виховували. От бачиш — добре буде.

(Трохи oddalik, до Аркадія піdstупає Куць. Говорить стиха).

Куць: Бачиш — оце Й є: син не відповідає за батька.

Аркадій: (різко). Що ж ти мені це говориш, ба ні, навіть не говориш, а шепчеш. Усім скажи (Куць віdstупає).

Перепічка: (до Петра). Ну-ну, ти це зробиш, ти ж відмінник. Скли-чено збори, я тобі дам слово й ти виступиш.

Баєва: І в районову газету напишемо ще й снімку помістимо.

Аркадій: (голосно). Яка безсоромність, яка підлість!

Петро: Це ви до мене, Аркадію Степановичу?

Аркадій: О, ні. Не тобі (підходить до нього, кладе Йому на плече руку, вдивляється. Потім обвів усіх поглядом і вийшов).

Перепічка: Так-с, так-с (до матері Воля). Тільки повернувся, це я, Катерина Корніївна, про чоловіка вашого говорю, що от тільки із за-слання він вернувся — а вже який вплив (до Петра). Ну!

Петро: Ні, не можу! Від свого батька...

Перепічка: (викрикує). Можеш іти. В школу більше не приходить. Я тебе виключаю (Петро іде. Перепічка до вчителів). Можете всі йти. Вже (метушиться). Я покажу. Будуть знати. Адже я директор. Директор зразкової середньої школи. Колись, тоді, як шив я чоботи — тоді я за ніщо був, хто мене знову тоді. Лиш ненависна праця. Дратва і шкіра. Дратва і шкіра... А тепер... О, тепер мене знають. Я все можу, тепер я за-ре-а-гу-ю. Як той казав — я тепер знатна людина на селі.

(Всі виходять. Мати Аркадія несміливо підходить до директора).

Катерина: Іване Онуфрієвичу...

Перепічка: Ну, що скажете? От, бачите, який синок у вас, вихова-ли. Але батько! Я таки зроблю... Отоді побачимо.

Катерина: Іване Онуфрієвичу. Все буде добре. Я вже знаю, що тре-ба зробити. А то ж син буде, як надломлений.

Перепічка: Що значить — надломлений? Ми тільки виправляємо.

Катерина: Ви не нервуйтеся. Ми старі люди. І чого нам! Я все сама зроблю. Я вже знаю, що мушу зробити.

З а в і с а .

ДІЯ III.

Осінь. Степ. Шлях — Полтавський шлях. На обрії підноситься — Чорний ліс. Дорогою іде Степан Воль і Катерина. Степан з клунком за плечима. Проходять трохи, потому Степан зупиняється, клунок на землю кидає.

Степан: Як злодій викрадаєся з рідного дому.

Катерина: Степане, для сина це.

Степан: Для сина... Отам, у таборах, коли стояв по коліна в морозній воді й довбав замерзлу землю хто'зна для чого — отоді тільки й думав, що про щастя сина. Все свердлило мозок — чи син зрозуміє мене. А якби зінав... (похилив голову).

Катерина: Степане, ми вже старі. Ми прожили своє життя, ще трохи й у землю. А перед Аркадієм — ціле життя. Світ тепер настав інакший. Треба по іншому жити. А то зломлять — і таким загине.

Степан: Інакший світ. Інакший. Скільки людей постріляли. А мене ж не було лиш 3 роки. Аркадій... Чи ти пам'ятаєш — отоді, як Клим нову хату поставив — тоді Аркадію шостий зачався. Це зимою. Звечоріло. Сніг падав. А його, це я про Аркадія — все пама й нема. А дай, думаю собі, піду погляну. В садку був; ручнятами сніг з-під деревця відгортає. Щоб, каже, не змерзло. Сам посадив... Може, хіба я знаю! — може так краще буде — що піду. Тільки він усе одно побачить. Напевне побачить. Значиться, йти мені.

Катерина: Степане, для сина ж це все.

Степан: Ти ж його вже пильнуй. Хай більше дивиться, більше працює. Та щоб по-пустому не говорив. Пильнуй його. Хоч він, ніяк не звінку до цього, він уже зовсім парубок. Й от може зароблю щось — пришлю. То йти вже треба.

Катерина: А ти себе теж... (склипнула).

Степан: Е, що я. Я ще зовсім... от тільки ноги. Та ти не плач. І щоб він твоих сліз не бачив. А то виросте — ні до чого, тільки скиглити. (Ідуть, трохи згодомчується голос Корчака: «О, тутечки», виходить Корчак, а з цим Петро).

Корчак: (Зупиняється, оглядає). О саме тут мій курінь стояв. Біля Полтавського шляху. Хлопці в мене звинні. Та що ж, вони на вежу, он глянь — оту, що на станції, кулемет уставили і строчать і строчать. І ото строчать вони, а в нас на всіх 5 рушниць, куль зовсім не стало, ну, а про кулемет і мови не було. Лежимо. Аж тут один біжить, о звідти, де Зачепилівка, спід самої станції. Так і так, мовляв — де курінний. Ну і каже далі — «приходьте, як звечоріє, в село». «В нас — це він так каже, — є одна гармата, набой, десяток обріаїв, а кіс па всіх вистачить. Жнива скінчилися — так що коси гулящі». Ех, сміливі хлопці. Звичайно, полтавці. Було. А я тоді на війні не такий був, — як дуб. Не пізвати. Тепер з мене хіба що половина лишилася. Було.

Петро: (як ехо). Було.

Корчак: (перехоплює). Тобто, як це — було. Назавжди зістанеться. Ти не знаєш, що війна з людьми робить. Такий собі тихенький та маленький ходить, а на війні він, як лев. Та ще коли знаєш за що б'єшся. На війні не штука бути героєм.

Петро: А знаєте, дядьку Остапе, я мушу бути сміливим, таким від-
важним, що хоч куди!

Корчак: Ну, а якже інакше.

Петро: Бо от про мене слава пішла, що я нічого не боюся, а то не-
правда. То тільки раз так було. Що от бігли коні, сказ на них напав.
А я став посеред дороги й затримав; мені аж рука занімала — але три-
мав. А то б були поносили. І сам не знаю, як то сталося. Попазбігали-
ся й усі хвалять. А за що? Сміливий, кажуть. Мушу бутні тепер смі-
ливий.

Корчак: Ну-ну. (помітив книжку у Петра). Ти що це читаєш, вір-
шки якісь?

Петро: (усміхнувся). Та ні, не вірші. Це от книжка про трактор.
Може трактористом буду.

Корчак: Добре діло. З трактора та й на танк недалеко. А танки, то
я вам кажу, та ти й сам це розуміеш. Танки — то сила.

Петро: Мене до армії не приймуть. Батько заарештований.

Корчак: Та я не про цю армію. До своєї вступиш. А до своєї — вже
ніхто не заборонить.

Петро: До своєї... І батько мій так казав. До своєї армії. В це на-
віть повірити тяжко.

Корчак: А ти вір. Буде. Бо ж поглянь — тепер нема байдужих лю-
дей (і помовчавши). От війна буде. На станції поїзд за поїздом з тан-
ками, із збросю до кордону йде. А ти ж крові не зликаєшся? Гляди!

(Входить Аркадій Воль).

Аркадій: (роблено суверо до Корчака). То це ти так школи стере-
жеш?

Корчак: Школи не схоче ніхто вкрасти, бо там директор є. А я от
Петра пильную, щоб не заблукав.

Аркадій: (до Петра). Я листа до наркома освіти написав про тебе.

Петро: І пощо було! Все одно даром. Та ще й вам накалостять.

Аркадій: Ні-ні. Бо то непоправді. В 1937 році ще виключали за це,
але тепер — ні. Ніде такого нема. Це вже тут самі винайшли. Мусять
прийняти назад.

Корчак: Сподівайся.

Петро: Я й так учусь. І треба було... Але за це я вам так..., ні —
я вам квітів нарву (побіг).

Корчак: Так ти проти того, що непоправді. То — добре діло. І зна-
читься все направлять. Зовсім добре! А до кого то написати, щоб його
батька випустили, забрали ж ні за що. А може й про те напишеш, що
в старій Орипки забрали до війська сина і вона з голоду от вмире. Бо ж
робити вона вже не може, свого нічого немає — все в колгоспі. Та ще
допнини про тих брехунів, що в газеті «Комуніст» написали — наче б
то сип добровільно пішов до армії, а стара Орипка від радощів не стя-
миться. Ага! Та ще напишши, що 23 роки все будують і будують, а ні
взутися, ні одягнутися нема у віці. Напиши ще й про те...

Аркадій: (зупиняє його). Але які бо ви, дядьку. Для чого це ви ме-
ні говорите? Хіба ж ви не знаєте, як мені тяжко. Всім тяжко.

Корчак: Тяжко, кажеш? Ох, сину-сину. Мій батько, царство йому
небесне, завжди як я плакав, то брав добру хворостину й учив мене
розуму. А як уже стомився то казав: «Б'ю тебе — то ти не плач, надій-

де колись час, то хвалити будеш». О, так казав. Ти, хлопче, роби, а не плачся.

Аркадій: Чув я це: — «Роби». Ну, що з того — що учині мої краще географію знати будуть, ну що з того?

Корчак: Ага, тобі — аби щоб проснувся і вже інакше все. Зачекай. Прийде ще час, але не на балаканину. А на бій. А до бою міцну голову треба. Тоді вже вчитися пізно. Що там з батьком, як мати — не хворає?

Аркадій: (любов'ю сповиваючи слова). Батько... З батьком ми не наговоримося. І все жене мене. Ходи, каже, більше та приглядайся. А то от світу не знаєш. Е, батько знає. Не забуду його слів: По своїй землі, як по рідній ходити треба. То правда. А ми, якось так, боком, як чужі.

Корчак: І знову — ми. Біда з тобою. Що ж мати?

Аркадій: Мати якась така, або я знаю? В неї кожне слово то потіха. Дощ іде, — скажеш: От, не добре. А вона: «Нічого, перейде, а тоді гарно буде». Якась вона, як би то сказати, лагідна дуже чи що.

Корчак: А учині не нахваляться. Рік як закінчували, то аж плакали. Ти Аркадію, краще приглядайся до людей. З міста приїхав. Це вже рік. А ще ніяк не освоїшся. Тебе от теж люблять. А хто зна, може тебе більше за молодість твою люблять. Що от молодий, запальний.

Ариадій: Може... Тільки ж батько мій, хай він і різкий, а він людей так добре знає.

Корчак: То правда. Я ще з ним в двадцятому воював. Правильний чоловік. І мати тоді в нас санітаркою була. Отам і з батьком твоїм запізналася. Під Києвом. Бараки для ранених. Пішов тиф. А вона не боялась.

Аркадій: (здивовано). А чому ж вона мені про це не сказала?

Корчак: Як мати дізнається, що я проговорився — то й мені дістается. Ти вважай Аркадію, то ж були фашисти.

Аркадій: То мати моя...

Корчак: А так. І все на сміх нас брала. Е, каже, вояки до лежання. Отоді, Аркадію, було нам тяжко. Бій іде. Ми ж так потрібні там. І не можемо піти до своїх. А ранені прибувають. Кроов... Тоді було направду тяжко. Як би міг — поплазував би до своїх. Мати тоді казала нам, що це гарячка, що ми маячили. Може й маячили, але босм, Аркадію.

Ариадій: (захоплено і радісно). То моя мати серед фашистів була. Тиф. А вона не боялася. І чому вона не сказала мені! Я ж не малій уже.

Корчак: А так. Що було на Полтавському шляху — нам знати треба. Мати трохи постарілася...

(Іде Петро й мати Воля).

Аркадій: (до них). Як це добре мамо, що ти вийшла. Петро от по квіти пішов, а з тобою вернувся. Такий гарний день. Осінь. Мамо, треба було разом з батьком.

Катерина: Та батько... (і затнулася).

Аркадій: Так-так, разом. Щоб уся сім'я.

Катерина: (до Петра). Вчися, не залишай книжки.

Петро: Я вчуся. І, знаєте, тепер так ясно звучить все, що мій батько говорив, його кожнісіньке слово.

Аркадій: Бачиш, мамо. Всі такі. Бо ж це таке людське.
(Мати схиляє голову).

Аркадій: Чому ж ти мовчиш, мамо? Адже ти бачиш!
(Вбігає Надія).

Аркадій: (жартуючи). Ой-ой, заховайте мене, бо конче лікарем хоче мене зробити. І щоб квіти на столі. Обов'язково.

Надія: Так от де ти вештаєшся. Уже батька відпровадили на станцію. А я так бігла, хотіла з вами його проводити.

Аркадій: Нічого не розумію. Куди відпровадили? Де мій батько?

Надія: (здивовано дивиться на матір). Та ж пішов на станцію. Їде.

Аркадій: Нічого не розумію. Як то іде, для чого? Чому я не знаю про це? Адже про це не говорилось!

Катерина: Їде він до Полтави, на працю. Так буде краще... для тебе, сину, для цього.

Аркадій: (різко). Ага, краще. Тобі, мамо, все аби краще. Як би не було — аби лише краще. Як би ти знала, яке огидне це слово: «краще». Випхнули батька. Ні-ні, він не пойде. Я ще зупиню його (хоче бігти).

Катерина: (стас на дорозі). Аркадію, не треба. Все буде добре. Ну, не хвилюйся так. Я розумію тебе. Ти ж мій син. Але...

Корчак: Не добре зробила, Катерино, не добре.

Аркадій: Ні, я буду з батьком (виривається від матері, біжить і нараз зупиняється: крайнебо запалало).

Корчак: Кажись, пожежа. А так. Біля станції.

Петро: Копи горять.

Аркадій: (Ледь чутно повторює). Біля станції... Копи горять...

Корчак! Хтось підпалив, чи що.

Петро: Я побіжу (біжить, за ним Корчак, Надія).

Аркадій: Хтось підпалив. Хтось. Невже? А які слова були в батька, слова були різкі й правдиві. Але, підпалити хліб? Щоб мій батько підпалив? (викрикує). Не вірю! (і зникав). А так.

Катерина: Сину! Він інакше думав. Таку наругу, таке знищання терпіти там, у таборах. Може він інакше не міг. То злоба промовила до колгоспу.

Аркадій: Але ж мамо. Горить хліб. Голод буде. Ніхто не допоможе. Голод. Батько пішов. А такі ж у нього слова були, правдиві. Так неожданно пішов батько... Хліб горить.

Катерина: (обіймає сина. Сину, ти мусиш жити. Може, може настало інше життя. І в ньому треба жити.

Аркадій: Пішов батько. Не розумію, щоб підпалити хліб. Не розумію (мовчанка). Там, дорогою, трохи oddalik біжать люди з відрами. Вертається Петро).

Петро: (задихався). Уже стишується. То біля бензинових складів. Ваш батько гасив. А нема ж чим, то упає на вогонь і качався по ньому.

Аркадій: (збуджено). То батько гасив. Мій батько згасив пожежу. Ага. Ну, ну, кажи, значить батько рятував. Чули, мамо, рятував. Що ж далі? Кажи.

Петро: (затинаючися). Тільки батько ван... Він...

Мати: Що сталося?

Петро: Батько гасив... тільки коли вогонь вже стишивався, якось

дібралося до бензинового складу і вибухло. І батько... якось так сталося... він попалився дуже.

Аркадій: (скрикнув). Тату! (кидається бігти).

(Назустріч люди обережно ведуть під руки старого Бомя. На ньому одєжа — шмаття; висить. Весь аж чорний від сажі й кров запеклася. Зупиняються і батька на землю кладуть; застогнав. Воль стає на коліна, вдивляється в обличчя батька. Катерина з слізами припала чоловікові до грудей).

Корчак: (до Петра). Біжи по підводу.

(Входять люди. Воль підводиться. Стойть нерухомий, задуманий, мов би не чув, що довкола нього діється. З краю гурту стоїть молодий хлопець-комбайнер, оповідає людям).

Комбайнер: Сам же я один, нема до помочі нікого. Розклав там вогонь, щоб зараз залітувати. Машина раз-за-разом ламалася. А треба швидко. Відіхав аж до краю, коли дивлюся — вогонь перебрався далі. А тут надбіг дядько Степан. Зачав гасити. Я прибіг — вже було пізно.

Куць: (до Корчака). Не розумію — за колгоспний хліб наражувати своє життя.

Корчак: Ех, ти — голова. Теж видумав: «колгоспний» — людський піт на ньому.

(Вбігає директор, з ним репортер).

Перепічка: (метушиться). Бачите, то Степан Воль, то його жінка, а то син — Аркадій Степанович. Так і пишіть — геройський вчинок. Ага, Аркадію Степановичу, там на ваш лист відповідь прийшла від самого наркома освіти. Петра приймемо до школи. То помилка була. Ми незаконно виключили. Тепер уже все добре.

Аркадій: Все добре?.. Так. Я вже розумію, о, добре розумію. Але мене не купите. Не продаюсь. Чуете, не продаюсь. Я — людина.

(Директор відступає).

Репортер: Все чудово, в найкращому стані. Що? Ну так (записує). За колгоспне добро жертвував своїм життям. О! А тут якийсь образ. Що? Не так? Еге, я знаю. Чудово. Ага, так то син. (приходить до Аркадія). Я з обласної газети (протягув руку — без відповіді). Я розумію вас, ваше горе. Але геройський вчинок і взагалі відвага...

Аркадій: (до нього). Ідіть геть.

Баєва: (вітиснулась з гурту). Ще ж людина з області.

Репортер: Ви не зрозуміли мене. Я кореспондент обласної газети. Я...

Аркадій: (гнівно). Ідіть геть (і кинувся до батька — батько застогнав).

Учитель з книж.: Ідіть собі.

Репортер: Тобто як. Ага то так (ховає нотес). Хм. Добре. Що? Чудово. (майже вибігає).

Перепічка: (багатозначно). Ага! (до вчителя з книжкою). Хоча я нічого не зрозумів. Але краще піти — а то скажуть — а як ти за-ре-агував? Ідемо разом.

Учитель з книж.: (різко). Бувайте здорові (відвертається).

Перепічка: Ага. (потущувався і лишився).

(Батько підводиться на ліктях. Хлопець вбігає: «Там підвода приїхала»).

Степан: Сину, ти розумієш мене?

Аркадій: Тату! А я думав...

Степан: Адже це все наше. Руками нашими... На нашій землі. Ніхто нам, ніколи не скаже слова: «зрадник» — ніхто; Бо ж для себе робимо. Всі пройдуть — а ми зістанемося.

(Підводять батька. Батько спирається на матір, Аркадія).

Аркадій: Тату стільки роботи, стільки...

Надія: (Хоче щоб Аркадій сперся на неї — а він руками розмахався). Але ж Аркадію, не вимахуй так руками. (Аркадій усміхнувся, руку на ІІ плече похлаяв і пішов).

Катерина: Так, до щастя одним шляхом можна дійти. Лише одним.

Норчак: Полтавським шляхом, Катерино.

Степан: Йдемо Полтавським шляхом. Як і тоді, в двадцятому. Пам'ятаєш Катерино? Пам'ятаєш Остапе. Ми не зійшли з нього.

(Пішли. І люди за ними).

Перепічка: (сам лишилася і Баєва тупцяється, не знає чи лицитися, чи йти зі всіма). Як вони люблять землю.

З а в і с а .

Львів, 1941 р.

С. ЛЕВЧЕНКО

К р у т и

I.

ЛЕГЕНДА

Там, де Київ в горах
Спить над лоном Дніпра...
Де могила прастара Аскольда —
Над Славутою спить
Краю Рідного цвіт:
Українці — легенди герольди...

Як замучив їх кат,
Принесли на руках
Матері пошматоване тіло.
А тому, що пізвать
Не могла жадна мать —
То разом їх в могилу вложили...

Як ховали Вони —
Білні Нені — синів —
Кривавинці вяли по шкаточку,
Щоб свята земля
Іх д' себе прийняла —
Загорнула у чисту сорочку...

Бо ж як підуть на Суд —
Сорочки понесуть

Матері ці до Бога, як скаргу...
Щоб за праведну кров
Ворогів покарав —
За їх чин — віковічним летаргом...

... Як останній акорд —
І на постраж для г'орд —
Сальви лувами ввали вдолини,
Над Дніпром вони спільть
І про Волю там снять...
Пам'ятайте їх, діти України!...

*
... Над Київом сміяється сонце —
Хоч бруками в смарагдах сніг...
Послухай... може тільки сонце...

... Даіпро реве у путах криг..
Це може тільки давне сниться:
Гудить Софіївський майдан...
Давеніть софіївські давіниці...
І берлом замахує Богдан...

Навколо — море революцій
І гомін тасяч, як пррабій...
В екстазі молитовний леца;
Натовпи, як у бурю — бір ...

Над Київом сміється сонце...
Але на бруках сніг побруд...
Шумує свора алюючих гончаків —

Розбурханий, здурилій люд...
Злиняли вже червоні шмати!..
Де ж жовто-сині прапори? —
Що ще недавно, як орлята
Крилами ріяли в горі...

Де ж ті пісні? Де ж те завзяття?
Де ж той шалений, буйний злив?
... Несуть нам... „мир“... московські
„браття“...
З мечем пожеж йде третій Рим...

І все прининило, все сковалось...
А де ж нащадки горді ті,
Тих, що сторіччями вмагались
За Волю — супроти стхай...

І вasmіялось знову сонце:
Хрестатиком — вкраїнський спів...
Ідуть України оборонці
І чин несуть напроти слів...

Ідуть, ідуть... Іх дуже мало...
Але завзяття в їх серцях...
Але вони вже присягали... —
„З щитами, або ж на щатах!..“

Ідуть, ідуть... зітхань для них нетреба...
Жалю — не внає серце молоде!
Їм — сонця, сонця тільки в неба...
І хай буде валіаний день!..

І сонце глянуло крина хмарі,
Залляло вжурений майдан...
Під клич вкраїнської фанфари,
Прокинувсь на коні Богдан...

Ой, відвернув б Він гордес облячча,
І на Москву тепер би сам повів...
Як ба не ті змарновані старіччя...
Як ба прокльон вдійняв хтось із рабів...

*
Ідуть, ідуть і прапор жовто-синій —
Єдиний символ Іхнього життя.
Над ними гордо ще ровкнувсь нині.
І впаде — хіба а'останнім Волі стяг,

Так ідуть юнаки рій, за роєм...
А попереду — юначок рій...
України лицарі-герої,
Леоніда б Вам в проводири!..

ПІСНЯ:

Ми підемо вирвемо Україну
Із ворожих, із катівських рук...
Може ми за Волю разом агинем?
Може очі наші вийстять крук?

Може ми усі кістям поляжем
У нерівній, лютій боротьбі?..
Міт колись про нас нащадкам скаже —
... Йшли — за Україну — в бій!..

Знаємо — не буде перемоги!
Темна віч посіла Рідний Край...
Темна віч лягла в степи ровлогі...
Ранок війде тільки в наших ран...
Ранок прийде соняшний і гожий
З нашої великої Любви...
Із крові — розвійтуть буйні рожі...
Встане Степ — з кайданів вільний Він!
Гордо, сміло у майбутнє очі!..
Серце — тільки для нових легенд!..
Хто слабий — вертай скоріш, як хочеш.
Решта йди — на зустріч Волі... Ген!..
Хай нас Златоверхий попрощає...
Усміхнеться давонами в давониць...
Він нерав синів своїх вгадає,
Як ударят сальва криць...“

Над Київом сміється сонце...
Хрестатиком — вкраїнський спів —
Ідуть України оборонці
І на баїветах — Гнів!..

*
Так ідуть вони, йдуть вони вулицями...
Сувояма — січневий день...
Під брамами похапки тутиться
Притаска невіяність десь...

І влоба крадеться гадюкою...
І лютъ, як отруйна імла...
А слідом — натовпу люлюкання...
І пімета — мерою лягла...

І за що і по що юсіяна?
Що винні вони і кому?
І розуми темні ювіяно
Антихристом дьявольську тьму...
Ой будуть, ой будуть в цих вулицях —
Пожежі і морди і кров...
І зникне, без сліду загубиться
Братерська, Христова Любов...

*
Ідуть, ідуть... Зітхань для них не треба!..

Жалю не внає серце молоде!

Їм сонця, сонця тільки в неба —

І хай валіаний день буде!..

Ідуть... ідуть... Іх дуже мало,
Але завзяття в їх серцях...

Але вони вже присягали:

„З щитами, або на щатах...“

— Чекайте... прийде Муравйов
— Чекайте... прийдуть ось соєти!... —
І сталь холодна влюбних слів...
— Назустріч юнакам — правіти...

Гривуть „насіяння“ і плюють
Брудні, розхристані „салдати“
І „материним“ як вагнуть...
— Не слухати, не чути, не внати...

Усе святе ві словом „Мать“
Обблюзати, вплювати, вплюгавити...
І як же — брати тут обніять,
І вести д'сонцю і до слави?...

Ось купкими робітники
Страйкують коло фабрик, гнуться:
— Ох... як би так... „наган“ в руках...
— Дайоші... контр-революцію!... —

Ідуть, ідуть... Зітхань для них не треба.
Жалю не внає серце молоде!...
Ім сонця, сонця тільки з неба...
І хай валівний день буде!...

*

Навустріч — цілій гурт селян...
(Карбованці в торгів везуть!...)
— Дивись... що то за військо... глянь...
— Диви... Баби та хлопчаки...
— Ото так козаки!... —
— Ха-ха-ха-ха!.. Хи-хи-хи-хи!...

Веселі кожухи й святки!...

— Ми підемо, вирвемо Україну
— Із ворожих, із катівських рук...
— Може ми за Волю равом вгинем...
— Може очі наші вийсті крук... —

... Продали сало, самогін,
Цибулю, яйця, крупи, лін...
І чутво десь за шару гін...
— Дини... за борошно, Дмитро!...
— Яке я виміняв футро!... —
— Хоч дорогий двагар взамін?... —
І сміх біжить за пиру гін...

— Казав Абрам — товариші
— Прийдуть ось-ось, чиши... Наші!...
— Казав — усе нам oddадуть!
В панів усеньке заберуть!...
— А вемлю — нам! Казав теж він.
— Мені б... із двадцять десятирічник!...

І цілій ярмарок загуя.
— Гай-гай!.. тоді б я пана втнув!... —
— Ха-ха-ха-ха! Хи-хи-хи-хи!... —
Веселі кожухи й святки!...
Баби сваряться тільки згаду:
— Та поцілуй мене... в... центральну
раду!... —

*

Ранок прийде соняшний і гожий —
З нашої великої любові!...
Із крові розквітнуть буйні рожі...
Встане Степ... в кайданів вільний Він... —

*

... Уперше враз трівогою —
Занило серце тут...

Якою ж то дорогою
Осягнути мету?...
Якою ж то дорогою
Піти й не заблудити?...
Якколо — степ облогами...
Мана... примарі... дим...

Та згаду раптом стрілами
З пітьми хтось попрощає...
І в куль виттям, як крилами
Взмахнув наскав і здав...
Сталевий крок напружений?
Віг'ялась у крис рука...
— Виходьте ж... осоружені —
— На вустріч юнакам!... —
— Виходьте, осоружені —
— Привіммо на багнет!... —
Сталевий крок напружений...
Чувас кулемет...

Та тиша знов над Києвом
Зловісно валигла —
І ще г'орда Батиїві —
Під мури не прийшла... —

*

Ідуть, ідуть і правор
Сдинай символ Іхнього життя!...
Над нами гордо ще розквітнувся нині...
І впаде хіба з останнім Волі стяг...

II.

В степі їх потяг викинув... У беадаль
в'ється тор...
Чорнів, як потвор...
Навустріч розтягнулося тополями село...
В обійми прийняло.

Тини розквітли рожами — дівчаток квітники...
Тополі — шарубки...
Убогих хат — ні одної...
Зажили козаки!

— Та може ж Ви голодні? —
Щебечуть дівоньки...

І враз із пальянцями —
Мланці і пампушки...
— Хай Бог віддасть сторицею!... —
Голодні юнаки.

Господарі — з під лоба так:
— Чого ж це Ви... й куди?
— На ділька Вам війна ота?
— Дурні Ви й молоді!...

— Оттак... би Вам сорочину...
— Та всипати канчуків... —
А хлопці оторочили
Й глузують з юнаків...

Кому ж тут душу вираєну,
І серця біль — кому?

Степи глухі бевкрай...
Сторічнай ханський мур...

— За що ж будете битися —
— Ідуть товариші!..
— Такі ж, як ми — расійські!..
— Та то ж брати наші!.. —

*

Як вайшли в поле за село —
Ой всі дороги замело...
І Бог і люде — проти них!..
Кийтчав тільки ясний світ —
І стелиться д'юнацьких ніг...

Ідуть і згинули в снігах...
Підкрався сумнів — чорний втах...
— Чи ж всі дороги у снігах?
— Та де ж Ви, осоружні, де?..
— Шукати вас!.. На Вас ідем!.. —

— Гей, хлопці, буде гожий день:
— Залізний день!.. —

Враз пісня вдійнялась, росте...
П'є Весни пісню спраглив степ...
Чорна ніч на снігу білому —
Чорна, довга, довга ніч...
Між степовими могилами —
Залигла новітня Січ...
Сніг в китайки стелиться...
Зірветься метелиця...

У снігу лежать, вкошалася
Варта за селом...
Решта — у хатах восталася...
Спить сторожким сном.

Біла смерть вже гонить списами —
Кров із зимівих живіл
І до вічних снів вколисув...
— Гей, там... Стережи!.. —

Ой, чи ж жарто в зимівих саванах
Закінчить життя?..
— Хто повас там?.. Хто прачає?..
— Варта.. Стережи!.. —

В лаву цапло бліскавицею —
— Хто там?.. Хто такий?..
— Так... тих... тахх.... понесло
валіаницею.

Десь... як вовчай вій...

Чорна ніч на снігу білому...
Чорна, довга, довга ніч.
Між степовими могилами —
Залигла новітня Січ...

Сніг в китайки стелиться...
Зірветься метелиця...

Ранок пролетів вагонами...
Вітер — білій конь...
— Оя... за лісом... Йдуть колонами!..
— Кулемет... ввогонь!.. —

Закрутіло й покотилося:
Ттрах... та... та... та... та...
Юнаки на алярм вбіглися...
Залягли за тор...
І лежать криваво круками —
Сірі по снігах...
Заховалися — гадюками
Знову по лісах...

Помішався в кулеметами
Тріск, гранатів вій...
Йде в степах, в снігах за Крутами —
Йде кривавий бій...

Цілий день упир-метелиця
П'є вогнєво кров...
— Над лицарством України стелиться
Біла хоругов...

Вже упав і той, що йшов під прапором
Білай, як той сніг...
Кітнути лиш маки та папороть —
У юнацьких ніг...

На руках занесла вбитого
У найближчий бір
І лашала незаритого —
Спішно було в бій...

Цілий день упир-метелиця
П'є вогнєво кров...
Над лицарством України стелиться
Біла хоругов...

Вже юначок двох стратовано...
Замкнув очі сніг.
Закривленіх поховано...
Там, де першій літ...

*
День криваво списами
Лаву поорав.
Враз гарматним стрілом анивалий
Вечір сірий віав...

Знову ніч на снігу білому...
Чорна, довга віч.
Між степовими могилами —
Причайлась Січ...

Очі в пітьму врівались з рушницею...
— Хто... такий?.. —
Понесло анов куді валіаницею...
... Вовчий вій...

Ніч цілу кулемети били —
Ні відпочинку, не вспинуть...

— Чого ж Вони лежать отут? —
— Про них у Квеві забули!... —

Підкрався сумнів... Сціпив жаль...
— Про них... забули?... —
Ніхто не провожав —
Лиш кулі... .

Там красно вміють говорить!...
Не вміють чин залізний нести!...
Ось упаде іа ними щит...
І хто спинить тих диких бестій?...

I очі — знов в рушницею —
Гамують неспокій...
... Тах... тахх... над залізницею...
На ранок — бій!...

Ніч цілу кулемети били...
Ні відпочити не васнуть!...
— А може поміч Ім дадуть?
— I ранком прийдуть свіжі сили?... —
Під Крутами в селі світилось...
Селяни самогонку пили...

— Прийдуть, прийдуть ще свіжі сили!... —
Ніч цілу кулемети били...
А ранком... рантом окружили...
I кулі десь в боків зашили...
Пройняв холодний жах...
Січуть — що не вдерхатъ...
— Кінець?.. Не доведи Господь!...
— Відхо-бдь!.. Відхо-бдь!... —

Почавсь останній герць...
Сірі воли гадами...
Немав, як вже радити...
— Кінець!... —

I ринулись, як лавини...
— Дорожче продати життя!
Підняв хтось стяг...
— За Україну!... —
— Бій!... —

Голосить бір
Сирежетом стали...
... Падали... Рвали...
... Стріляли...
... Багнети — в тіло...

В лещя... В груди...
... Буде!...

Проклін Вам... Демони-нелюди!...
... За... Вира... Іну!...

*

Буде!.. Буде!...

*

Зі сел вночі сходились люди...
Жінки вміливали і ридали...
Тайком, у сніг ховали —
Кривавих тіл замерзлі груди...

*

Святу, офіриу, чисту кров
Прикрила ніжна,
Білосніжна —
До ранку — сніжна хоругов...

ГИМН.

В могилах темних сплять наївки
Герой Крутів — лицарі.
За Чин офірний Ваш великий
Уклін иналький Вам до землі...
Ваш стяг не впав,
Народ підняв,
І вкрив в борні —
В мілліони мілліонів слав!...
I хоч упали в перемозі —
В легендах Волі — встали нам...
Ось вже тримтять далекі грози...
Гей, бити бурі — перунам...

ВІЗІЯ.

Степи шумлять... В хвилях грізних Славута...
Нарід весь — за Волю встав...
Пісню побідну про Велетнів чуті...
З нами Вони — в рокоті славі...

Ваш стяг не впав —
Нарід підняв —
І вкрив в борні —
В мілліони мілліонів слав!...

Каліш 1931.—Берлін 1942.

Якщо хочете,

щоб Видавництво „ПРОБОЄМ“ вчас виконало Ваше замовлення, пишіть чітко Ваше ім'я, прізвище і адресу

Др. ЮРКО ЧОРНИЙ

Княжа Україна й Москва

Правильний підхід до історії старого сходу й процес сформування української й московської нації є болючим місцем майже що всіх дослідників.

Причиною хаотичності цього питання є цілком відмінні засадничі погляди на справу. Зокрема чужинці, що в цих проблемах визнаються ще менше від нас, плутають постійно найпростіші речі, навіть і тоді, коли стараються прианати логічність і науковість української історичної концепції.

Звичайно але такий «об'єктивний» погляд заводить їх у ще більший лабіринт, ніж офіційна московська структура.

Здавалось би, що всі ці питання після праць Грушевського, Шахматова, Спіцина, Смірнова, Любавського, Пархоменка, Преснякова, Смаль-Стоцького та низки інших уже остаточно вирішені; можна взагалі нічого не доповнити й просто цітувати потрібних авторів.

Навіть тут у нас, у Празі, відбулась 1930 року наукова дискусія за початки Русі, в якій брали участь багато наших професорів.

З другого боку московська історіографія своїх принципових поглядів не змінила й живе й далі общеманією. Стара історична школа московських попів XVI сторіччя, розвинена потім на початку XIX віку відомим істориком-белетристом Карамзіним і обґрунтована в своїй суті найбільшими московськими істориками — Соловіовим і Ключевським, дивиться на праці хоч би Грушевського з повним недовір'ям і нехтуванням. Таким чином казака про білого бичка московської катерники все ще годують більшість своїх дослідників. Рідні обрії Карамзінської монархічної чи сьогоднішньої радянської общеруськості занадто затишні, щоб їх покинути.

Тому що моїм завданням не є зайва полеміка але популярне пасвітлення старої східно-європейської історії, як ми її загально масово схопити й розуміти — абстрагуючи вже від того, чи це росіянам подобається, чи ні, то я й не буду зупинятись над всім нам осточортілими теоріями й правдами, що ми є щось екстра, а ось москалі не хочуть ці явні антропологічні чи бог зна які ще докази узгляднити, й перейду ближче до речі.

Наукові теорії, які б полемізували з московським курсом політичної історії здобішли перший поважний відгомін у наших учених першої половини XIX століття.

Нажаль що наші дослідники не вирішували проблему окремішності української нації абсолютно й радикально, бо психічна руїна українського духа не дозволяла їм робити на той час цілком абсурдні висновки. Тому моттом більшості наукових праць минулого віку було, що українці й москалі є в суті речі спільногенетичного кореня, тільки протягом віків під впливом різних умов життя відокремилися, так би мовити аукраїнізувались і змоскалізувались.

Під цим оглядом далеко радикальніше поставив ціле питання польський учений Духінський, який рахує москалів за фіно-татаро-слов'ян-

ську мішанину. Ще далі пішов батько радянської історичної школи Покровський (він між іншим сьогодні теж на індексі), який доказує, що в жилах теперішніх великорусів тече 80% фінської крові. До цього можу додати, що й старий московський учений Анучин, найбільший знавець великоруського племені, признає, що українці далеко більше заховали свій слов'янський тип.

Якщо але замість «слов'янський» сказати «европейський», то може й теорія Духінського не буде перебільшена.

Дебатувати в площині вічної братерської єдності з московською нацією після знаменитих історичних праць Грушевського значить для нас марнословити. Це є давно віджитий анахронізм.

Тому сполука в одній схемі історії південних, це бо староукраїнських племен Київської Руської держави з Володимиро-Московським, чи навіть північно-західнім собою Новгородським московським етнічно-політичним світом є безперечно свідомий чи несвідомий блеф. Кожна ця етнографічна одиниця пережила свій процес історичного формування зовсім окремо одна від другої й створила націю. Кожна ця нація переживала в свою чергу зовсім іншу історичну долю й власне тільки останніх 200 літ виробили цю психіку єдинонеділімства, якої так уперто тримається Москва.

Популярна історія України й Росії починається десь у VII віці, коли ми вже напевно можемо рахуватись із двохподілом східно-слов'янських племен, отже конкретно відріжнятиprotoукраїнські й протомосковські племена.

Таким чином мова йде про дві цілком окремі групи: північна група з племенами кривичів, Ільменських словен і вятичів з одного боку й південна група з антами й придніпрянськими племенами з другого.

Кривичів можна рахувати за предків білорусинів, вятичі й ільменські словені злились пізніше в московську націю. Всі старі анали й звітки сучасників строго відокремлюють південь od півночі, чим мною підкреслений двохподіл був у вічі не тільки за новіших часів, але вже від самого початку українського й московського історичного існування. Як доповнення муশу сказати, що цей двохподіл відріжняє яскраво тільки південні й північні землі, отже тільки protoукраїнські племена, в той час як білоруський і московський етнічний колектив плутається тоді ще в більш менш одне. Білорусько-московська диференціація є актуальна тільки в IX—X століттях, хоч Шахматов тримається частинно погляду protoісторичного трьохподілу всіх племен європейського сходу. Думаю але, що для нас є перш за все міродайним, цю protoукраїнські племена творили в часі свого національного формування цілком окрему групу й із північними племенами не мішались. Тому повторюю ще раз: популярна історія стрічає східно-слов'янські племена вже від самого початку їх буття в двох одна від одної незалежних антиподичних категоріях.

Питання слов'янської праобразківщини є в нашій віці пережите. Всі гіпотези про спільну нам усім праруську галузь одної праслов'янської вимріяної нації є тим цікаві, що вони дуже пророчисто й красномовно взаємно заперечуються.

З одного боку маємо тут погляди хоч би Шахматова, з другого бо-

ку теорії Пархоменка чи Смаль-Стоцького, які одну спільну для всіх трьох Русей праруську мову рішуче відкидають.

В московській історіографії вживані гіпотезу про спільну праруську мову здебільше як доказ на користь єдності майна дома Романовичів чи Кағановичів і саму істоту речі лишають для розшарування своїм романовим історикам типу Карамзіна й Ключевського. Тому дуже солідна праця московського історика Преснякова про «Утворення великоруської держави» ще досі не вичерпана й не оцінена. Вона звернула на себе увагу скоріше українських, як московських учених (за винятком радянського історика Любавського, який у своїй праці про «Основну територію великоруської народності» йде в принципі слідом за Пресняковим), і тому в московських колах за мало відома.

Для більшої ясності наведу декілька загально-відомих даних про первісний колонізаційний рух слов'ян на сході.

Першими з усіх східнослов'янських племен з'явилися на території східної Європи південні групи, яких історія знає під назвою анти. Вони перебували в Україні вже в 6 столітті по Р. Х., дійшли аж до Волги й увійшли в контакт із хозарами, під політичний вплив яких і підпали. Хозарське царство в часі нашого protoісторичного існування відігравало роль захисту, який частинно гальмував вічний рух азіатських кочовників і допоміг українським племенам сконсолідуватись і сформуватись.

В зв'язку з рухом болгар на захід (кінець VII століття) стойт і рух придніпрянських племен. Ця придніпрянська група слов'ян, що пізніше під назвами деревлян, уличів і т. д. увійшла до літописів, зробила опріч полян, які лишались у полі, цебто в степах, аж до кінця IX віку, творцями української нації. Поляни — це потомки колишніх легендарних антів, які протягом VIII і IX віку посувались на захід.

Рештки їх знаходимо в східній Україні й пізніше Пархоменко бачить центр племінного життя південно-західніх укр. племен недалеко від Чорного моря, цебто в сусідстві старогрецьких селищ. Перебуваючи в сфері культурно-політичного грецького впливу староукраїнські племена переймали дещо від них.

«Таким чином ми маємо підстави гадати, що в цій південно-західній спілці вперше зпосеред східного слов'янства почалась державність, що її головними факторами були: сусідні культурно-економічні впливи й потреба захисту від неспокійного степу». (Пархоменко). Вже VIII—IX віки проходять під гаслом з'єднання деяких староукраїнських придніпрянських племен у одну племінну спілку, що має загальні інтереси. «Передсмак великороджавності» починає діяти. Бо в момент великої боротьби за територію, яка почалась у IX і X віках, коли староукраїнські племена вступили в бій за своє існування між собою, перейшов цей племінний устрій у державний. Що це за бій?

В IX сторіччі південно-східня частина українських племен, яка колись-то носила назву антів, пізніше полян, рушила з місця своєї осіlosti в східній Україні й почала посуватись до Дніпра. Цей посув і був причиною цієї боротьби, що закінчилася тільки в X віці й велась, як я вже казав, за певну територію. Кульменом цього змагання був конфлікт київо-полянського князя Ігоря з південними уличами й відхід їх із своїх земель у Придніпрянщині на північний захід. Ця боротьба почав-

лась перемогою полян над деревлянами, які таким чином рушили на захід, і опануванням їх території. «На місці відомого літописного оселення полян раніше жили деревляни, які, очевидно, за певного історичного моменту були силоміць відігнані від Дніпра». (Пархоменко).

Отже наш літопис згадує полян як уже осіле племя, що заселяло не дике степове поле, але цивілізовану й скоріше лісисту частину Придніпрянщини. Звідсіля й розпочав полянський князь Ігорь свою знамениту боротьбу з південними уличами за опанування не тільки середнього, але й нижнього Дніпра. Деревляни, рушивши на північний захід, вступили в боротьбу за землю з сіверянами. Таким чином у IX і X віках в Україні йшла вперта й колосальна міжплемінна боротьба за територію й ця міграційна боротьба й об'єднала цілу Придніпрянщину в один примітивний державний організм, який незабаром став на чолі цілого європейського сходу.

Поляни зі своїм князем Ігорем перемогли в цьому змаганні й ми можемо власне цю перемогу рахувати за початок української держави а Ігоря за справжнього творця київської династії.

Його наступники Ольга й Святослав продовжували цю боротьбу може ще з більшим успіхом ніж Ігорь, але наріжний камінь староукраїнської державності був положений ним. Бо опанування Придніпрянщини Ігорем мало колосальне значення не тільки для дальнішої державної експансії на захід, але перш за все для остаточного сформування української нації.

Працю, яку розпочав легендарний Олег, перевів Ігорь а докінчив Володимир Великий можна назвати будуванням староукраїнської держави, коли вона кінцем Х століття об'єднала етнографічну Україну в одному державному організмі.

Отже Х століття, значить епоха від Олега до Володимира включно — це є справжнє історичне народження української держави з центром у Київі. Це є вік візантійського цісаря Константина Порфирофефета, який жив у той самий час як Ігорь. І тому, починаючи нашу історію Олегом, який був первістком завойовником і історичним князем староукраїнським, треба пам'ятати, що справжнім і практичним творцем Київської Русі є Ігорь. Ним фактично й починається національна українська держава, від цього моменту робиться її Київ усипризнаним центром європейського сходу.

Ще один дуже важливий факт треба згадати, бо без нього ледве чи київська Русь відограла б свою історичну великоважливу роль. Це є візантійський культурно-політичний вплив, чи вже безпосередній, чи посередній (через Болгарію).

В той час була Візантія найкультурніша держава європейського світу. Святе письмо стає в Україні джерелом освіти й зброяю великоважливої політики.

«До цього багатого джерела культури, яка саме в той час переживала свій ренесанс у області релігійної й філософської думки, в області науки, мистецтва, письменства, — до цього джерела доторкається наша молода Київська Русь і припадає до нього жадібними устами. Й одоровий, юний організм легко застулює елементи цієї культури, але не скоряється її рабськи, він перетворює, модифікує їх на своєм власнім ґрунті, й вже в XI в. витворюються в Київі такі форми життя й такі

умові інтереси, які позволяють уважати столицею молодої руської держави за один із найкультурніших осередків тодішньої Європи». (Дороженка). Київ XI і першої половини XII століття — це момент найбільшої його слави й величі. Він не тільки об'єднав коло себе всі провинції, допоміг знищити ріжні племінні окремішності, але створив свою психіку, надавав тон. Національно-церковний центр виробив не тільки авторитетність, але й своєрідну ідеологію великого торговельного підприємства, що живе за рахунок свого географічного положення.

«Київ був торговельною станцією не лише між півднем і північчю, тобто між варягами й греками, але теж між заходом і сходом, між Європою й Азією. Тут були квартали жидівський, польський, тут мешкали німці, вірмени, греки та інші чужоzemці. Тиха хліборобська праця мішалась тут із жвавим і шумним торговельним рухом. Життя відзначалось ріжноманітністю функцій. Торговля, викликаючи знайомство з ріжними народами, сприяла нагромадженню багацтв і знаття. Багатство умов витворювалось тут для культурного розвитку, й цей розвиток процвітав буйним цвітом». (Платонов).

Кінець X сторіччя значить в українській історії об'єднання українських племен під Київом. Київська династія захопила в свої руки й Галичину, яку заселяли уличко-деревлянські племена, що, стративши свої придніпрянські землі, відійшли на захід. Таким чином XI сторіччя стрічає Київська Русь як українська національна держава.

Можливо, що поляне, деревляне й сіверянине, оскільки б не об'єднались у одну державу, дорогою природної еволюції розвинулися би в окремі народи. Найголовнішою перешкодою такої сепарації є завше спільній політично-культурний організм, спільна доля. Вона в IX, X і XI віках знищила всі ці маленькі племінні окремішності й уніфікувала їх.

З другого боку московська територія з низкою ріжніх старомосковських, чи краще навіть протомосковських племен, не була десь у IX столітті чимсь стопроцентово окремим, не дивлячись на свій дуже сильний фінський характер.

На загал вона дуже відріжнялась від південних племен, але реалітичу близість усіх слов'янських племен на початку їх політичного існування заперечувати тяжко.

Але час робить своє. Вже XI чи XII століття можна з певністю рахувати за дефінітивне відокремлення трьох національних груп, що колись то менше виразно репрезентувались ріжними дрібними племенами. Символічно вони були об'єднані в одній державі, практично розвивались окремо.

Отже XII століття цілком яскраво підкреслило, що єдність цілого сходу під жезлом Київа є традиційна фікція, що опріч Київщини існує ще земля кривичів і московські Новгород і власна Московщина (в той час ще Ростово-Суздалська земля), що навіть Галицько-Волинська Русь перебрала південну місію Київа. Конкуренція цих двох українських осередків — західного й східного закінчилася нарешті вже в XIII віці перемогою Галицько-Волинського князівства, яке на деякий час перебирає в свої руки провід на півдні.

Україна лишилась у чисто українських руках із тою тільки ріжнин-

цею, що ролю Київа взяв на себе князь Данило Галицький, який і боронив 1240 року Київ од татар.

Що було причиною, що східна Україна-Русь так пустіла й безлюдна? Чому населення південно-східної Київщини покинуло свою землю й перенеслось на захід?

Це були половці, які в XI столітті блукали в українських степах і зробили їх диким полем. Вони примушували населення переходити під захист самого Київа й селитись на захід і північ од нього. Отже кінцем XI і протягом слідуючих століть українське населення перебувало в більшості в Придніпрянщині й у західній Україні, яка дуже розрослась і розбагатіла (географічна східна Україна була реколонізована далеко пізніше).

Однаке цей рух українського населення під захист Київа, це то напрямком із південного сходу на північний захід, послужив деяким московським історикам причиною до наукової теорії московської Київщини, це то базою для гіпотези, що в X, XI і XII віках балакати населення Придніпрянщини по московськи (значить однаковою мовою, як і в Московщині того часу) а що тільки пізніше була Київщина українізована. Безперечно конкретних доказів зібрати не можна й тому фактично всі ці алогади, назовем їх «московські правди» закладаються звичайно на п'ястковій, як на науковій основі, хоч мають за собою дуже багату літературу (зібрану Грушевським). Не дивлячись на наукове фіяско, яке всі ці «правди» потерпіли, вони ще сьогодні мають успіх і між москалями досить поширені. Тому я й вважаю потрібним цю теорію, відому під назвою «Теорія Погодіна й Соболевського», трохи проаналізувати.

Це є власне наукова гіпотеза, що населення Київщини було колись дуже значче, але потім почало ріднати, бо під наступом кочовників переносилося до північних лісів, коротко кажучи перекочевало в Московщину. (Слово Московщина я розумію географічно, бо тоді такої назви ще не було). Отже немогло ж це населення — по московській теорії — балакати завше по українські, прийти потім у Московщину й заговорити по московськи!, — в чому бачили росіянне логічний доказ, що в Київі, Новгороді й Старо-Московщині мова була одна, московська (русская). Таким чином і ціла в дійсності софістична історична структура — Київ, Москва, Петербург — була б оправдана й обґрунтована й присутність української нації на землі була б взагалі якимсь історичним непорозумінням.

Ця гіпотеза й аргументи з неї консеквенції мають пару засадничих прогалин і тому ця Погодінська теорія тріснула не менш бомбастично ніж появилась.

Балакати про переселення українського населення в Московщину після татарського погрому є апріорі зайве, бо московські землі були зруйновані не менше ніж українські.

Лишається проаналізувати дотатарську еру, коли Ростово-Суздалське князівство було захищено від нападів кочовників далеко краще, ніж південно-східна українська територія.

Московська історична школа Погодіна й Соболевського базувала власне на деяких передумсках, які проте в дійсності не тільки дуже проблематичні й дискусійні, але часто просто нелогічні. Москвали чомусь пе-

реконані, що київське населення, що ніби-то в такій масі втікало від кочовників, обов'язково вибрало собі за мету далеку Московщину (вистарчить подивитись на карту!), а не хоч би західно-українські землі, близькі йому по природі, клімату й просто по крові. Що в старомосковських землях було так мало населення, що ці втікачі дійсно створили органічний центр московської нації, не дивлячись на те, що існує багато даних припускати, що населення межиріччя Оки й Волги було дуже численне й волзька колонізація москалів дуже інтенсивна. З другого боку, чи населення Київщини було дуже значне, а потім, в результаті такого масового переселення, дуже невелике — є знову тільки здогад. Хоч українське населення й відходило під захист Київа й селилось на захід і північ від нього, але чи й в якій мірі воно лишало взагалі південні землі й переносилося у далекі північні краї через непрохідні ліси й болота — є велике питання. Фолксцайлунгсamtів і статистик тоді не було, перевірити точно нічого не можна, всі теорії базують на часто дуже тенденційних наукових дослідах і догадках. Бо перенестись у лісову зону й перенестись прямо в Московщину є дві цілком різні речі. Хліборобська кляса, яка безумовно мусіла потерпіти від торговельного занепаду міста, якетратило завдяки кочовникам свої колишні економічні зв'язки, лишилась на правобережжі майже без змін. Усі ці пертурбації треба стосувати тільки до південної й південно-східньої Русі, яка в диких степах не могла спокійно жити й працювати. Тому занепад Київщини десь у XII столітті треба приймати з застереженням. Населення перекинулось у західні краї, але еміграція в Москву, отже напрямок на північний схід була в дійсності невелика, отже була лише домішкою української крові в московському народі а не фактором, який цей народ формував. А тим, що частина переносилася на захід, або в лісову зону Київщини, посувався й центр української політики.

Ці всі пертурбації зупинили великороджену гру Київа й дали можливість західно-українським землям стати на його місце.

Отже осікльки річ іде про перемогу Галицько-Волинської Русі над Київчиною, то це не треба розуміти як фактичний занепад Київа, але як релятивно міцний зрист західної України, бо сезоновий застій на сході пропорціональний політичному піднесенню на заході. Бо повірити, щоб консервативний хлібороб змінив би так радикально всі умови свого життя, лишив чорноземні й кліматично йому відповідаючі краї й замінив їх на глино-песчану й невідомудалеку північ, коли він мав ще й інші можливості, — тяжко. З двох зол звичайно вибирають це менше, тому й масове переселення консервативного хлібороба з України в Московчину є за фантастичне.

Виключати таких випадків не можна, але будувати на цьому якусь пошесну неміч є дилетантство, якщо просто не свідома облуда. А той факт, що на півночі знаходимо подібні місцеві назви, як в Україні, — це вже зовсім нічого не доказує. Це є звичайне собі малшування більше зрілого півдня й московські теорії не підтримує.

Тому мусить бути цілком ясно, що ніякого фактичного національного контакту між українським і московським етнічним світом тоді не було. Ці зносини обмежувались на привілейовану верству, на князівську й церковну аристократію й ніякого спільногоросійського народу не творили.

Чи вже початком XI століття в державі Володимира Великого знайшли собі місце всі східно-слов'янські племена, чи тільки більшість їх — у ґрунті речі справу не міняє.

Володимир міг бути постатю більше легендарною, як це твердять наприклад Пархоменко й Смаль-Стоцький, чи дійсно його держава обіймала територію «від моря до моря» — немає ніякого сумніву, що його зв'язки з московським етнічним світом обмежувались на стратегічно-економічне забезпечення собі торговельних шляхів і політичного впливу й ніякої міграції не викликали. Вона зрештою була й неможлива, бо не тільки спосіб життя але й загальний культурний рівень був ріжкий. Як далеко простягалась руська держава Володимира й його наступників нам точно не відомо, бо кордони вічно мінялись, але одне є для нас сьогодні ясне: старомосковські центральні землі були глухою й мало знаною провінцією (= окраїною), дуже мілтівою й хиткою й цікавили київських князів тільки як неминуче зло. Й оскільки додати до цього, що й панування Київа над Новгородом було скоріше періодичне, як хроничне, скоріше номінальне, як безпосереднє, то можна сконстатувати, що й за часів великої Руської Київської держави Московщина жила собі своїм власним життям і тільки в силу необхідності й скоріше автоматично, як доцільно підпадала під деякий культурний вплив південної зверхи. Отже історичний і навітьprotoісторичний двохподіл сходу на південь і північ існував і в X, XI і XII столітті, хоч символічно ми й звикли дивитись на Київську Русь як на прообраз єдинонедільмої Росії. Тому можна не погоджуватись із Пархоменком, цітованим також і Смаль-Стоцьким, що ніби «збільшення ваги Володимирової монархії має тенденційний характер», але бачити в старій Русі першу фазу історичного буття общеруської в сьогоднішньому розумінні цього слова держави, як це роблять москалі й усі їх свідомі чи несвідомі прихвости й обрушителі — не можна. Відома річ — боротьба Володимира з Новгородом була не менш завзята як із печенігами.

Панування Ярослава над східною Європою було вже реальніше, ніж Володимира, але й воно обмежувалось у принципі на поодиноких князів; отже це було скоріше майданче панування, коли тільки одна зовсім невелика група вибраних підтримувала той символ єдності. Спільнота всеросійська «русская» держава не існувала ні за Володимира, ні за Ярослава, ні хоч би за Мономаха (перша чверть XII сторіччя), який може мав би на це найбільше право. Існувала тільки староукраїнська, чи руська київська держава, яка крім основної української етнічної території, отже крім своєї національної метрополії, посідала номінально Новгород і центральні московські землі. Українці були тим державно-політичним культурно-махт-трефлером, який у той або інший спосіб впливав на чужі етнічні елементи, які входили, частинно входили, чи може взагалі не входили в рамки цієї держави. Тому ідея єдності старої київської Русі, яку ми знаходимо в «Слові про похід Ігоря» не є перша апологія общерусского єдинонедільства «од тайги до німецьких морей», але цілком нормальна апологія династичної єдності Київської Русі, яка по смерті Мономаха (слово написано кінцем 12 віку) розпадалась. І я можу запевнити всіх дослідників-единителів, що ледве чи автор виставив би пароль єдності, оскільки б українська національна територія дійсно була б об'єднана в одне тіло. «Слово про Ігорів похід»

є відозва до князівського роду, який панував і над частинами московської національної території, але ніколи не пропаганда на користь все-власт'я дома Романових.

Всенародня єдність і випадкове династичне об'єднання два зовсім інші практичні поняття. Й такої всенародньої єдності української й московської націй історія не знає.

«В корінних землях Київської Руси, в землях з'єднаних докуни на-вколо Київа в одну цілість уже Ігорем та його сином Святославом, а врешті внуком Володимиром Святым, в землях полян, сіверян, деревляян, уличів, тиверців і волинян, де протягом віків спільногого життя іже за-симілювались усі складові тутешні й заїшлі елементи тої держави в одну спільноту, де місцеве звичаєве право переробилось у т. зв. Руську Правду, де витворилася багата зовнішньоміська цивілізація й духовна культура, — ця історична й політична концепція Ярослава Мудрого, а особливо Володимира Мономаха, ці мрії київських владущих верств та київських письменників знайшли тим більше могутній відгомін остильники, що ця спільнота почула себе одним народом руським, щебто українським, споєним і з'єднаним не тільки династичною єдністю тодішнього князівського роду, а почуттям народної спільноти, спільноти народних інтересів, що виявилось дуже наглядно зараз таки після того, як Київська Русь і всі сполучені з нею васальні князівства втратили свою політичну самостійність. Спільна вікова державно-політична, економічна й культурна праця не пропала марно, не розсипалась у порох без сліду, а оживила й все заново оживляла український народ у його упадку думкою народної єдності й спільноти, оживляє нас і досі близькими споминами про геройчний вік могутнього розмаху в державнім будівництві». (Ст. Смаль-Стоцький).

Кінцем XIV століття всі українські землі за винятком Галичини, опинились у литовських руках. Ця литовська зверхність не була жадним тягарем для населення й усунула власне безпосередню татарську небезпеку. Прилучення України до Литви розірвало на твердих 300 літ абсолютно всі зв'язки з Московією й тільки в другій половині XVII століття починається для української нації епоха зустрічі з північним сусідом.

Таким чином процес сформування української нації є иений: злиття нащадків мітичних антів, які в літописах називаються полянами, з українськими придніпрянськими племенами, перемога полян і опанування ними Кіївщини.

Частина українських племен лишась тоді Придніпрянщину й колонізує західні землі, які потім у Х столітті прилучаються до Київщини. Так повстає основна етнічна база української нації.

Оскільки український національний тип витворився вже в княжку добу, то сформування московської нації закінчилось тільки в XV—XVI століттях. Таким чином можна рахувати москалів за наймолодшу націю між слов'янами, бо власне тільки татарське панування виробило того москаля, з яким у XVII віці українці вперше стрінулись віч на віч, як із чимсь цілком новим і до того часу незнаним.

Цим можна собі також і пояснити той успіх, який мала невідома народові Москва в його уяві, що було й потім причиною ненависті до

всього московського, коли ця фікція розплинулась і лишилась реальна дійсність, гола й жорстока, абсурдна й парадоксальна.

В той самий час, як на півдні староукраїнські племена почали концентруватись у Придніпрянщині, це було приблизно в VIII столітті, можемо вже рахуватись із присутністю на півночі перших північних слов'янських груп, які під назвою ільменських словен заселили Новгородські краї. На південний від них знаходимо вже й кривичів, предків білорусинів, які осіли в верхів'ях Дніпра й на захід від нього. Напрямком на північний схід і далі по Волзі селились вятичі, які опріч ільменських словен послужили головною етнічною базою москалів.

Ці північно-слов'янські групи протягом свогоprotoісторичного існування ніколи не мішались із південними слов'янами. Кожна з цих груп переживала цілком інший шлях свого розвитку при однакових різних культурних і географічних умовах.

Землі, які були колонізовані протомосковськими племенами, населяли споконвіку фіни.

Московська нація як чисто слов'янський тип не існувала історично-конкретно ніколи.

Ми можемо тільки науково виводити, що колись то мусіли бути прамоскалі, як галузь якогось науково створеного й вигаданого пра-слов'янського народу, чисто слов'янським племенем. Конкретно ми але ніколи не зустрічаємося із одними тільки чисто слов'янськими москаліями, бо вже їх protoісторія несе фінські домішки. Навіть сьогодні ще орографічна номенклатура й беліч фінських островів говорять за себе.

Таким чином ми вже від найстарших часів бачимо москалів як колонізаторів старофінських, у кожному випадку неслов'янських і не арійських земель.

Може комусь покажеться дивним, як москалі взагалі не щеали в цьому фінському морі.

Це можна собі пояснити невеликим числом розкиданих по всім північним краям фінів і їх надзвичайною неекспансивністю. Так як колись більше експансивні германці перемогли на заході ріжні праслов'янські племена, так само й на сході засимілювали москалі, хоч далеко не так докладно, фінські етнічні елементи. Така асиміляція постійно нових фінських племен уже в VIII, IX і X віці надзвичайно гостро відокремила їх від інших слов'янських народів.

Покровський навіть рахує, як я вже згадував, що в московській нації — 80% фінської крові.

Крім цього можна в північно-східніх слов'янських племенах знайти як інгредієнт і ляхітські елементи, що б може підтверджувати теорію праісторичної близості польських і московських племен.

Треба підкреслити ще й ріжницю між українською й московською колонізацією.

Москалі колонізували колосальну територію, поширювались усе далі й далі на схід і змішувались таким робом усе більше й більше з численними й ріжноманітними фінськими племенами.

Оскільки в VIII віці ве було може й великих культурних ріжниць між ними й фінськими племенами-тубільцями, то пізніше культурна перевага москалів, дружини яких очолювали варяжські проводарі, дала їм можливість далеко радикальнішої асиміляції. Тому найінтенсив-

нішою колонізаційною ерою було IX—XI століття, якщо говорити про так звану механічну колонізацію. Після закріплення влади за Москвою починається вже організований колонізаційний процес, який скінчився в XV столітті дефінітивним утворенням основної народної території й виробленням московського національного типу.

«Треба собі усвідомити, що оскільки шлях із варяг у греки й грав величезну розмежувальну роль в історії цілого сходу, то для московської історії не меншу роль відограв так зв. волзький шлях». (Смірнов). Так, для власного сформування ядра московської нації шлях із варяг у греки мав зовсім другорядне значення, бо цілий процес консолідації відогравався на берегах Волги й Оки. Таким чином москали поглинали перш за все всі ці фінські племена, які самі колись то використовували цей волзький шлях. Протягом цієї первісної міграції московська етнічна територія перебувала в стані політичної пасивності. Ідея об'єднання московських центральних земель колишньої окраїної Русі, отже етнічне об'єднання старомосковських племен у одну цільну державу, зродилося у головах московських князів власне тільки в XII і XIII столітті. Оскільки перші володарі московських земель були не тільки культурно, але й біологічно князями, то Москва 12 аж 13 століття мала вже свою національну династію. Вона просто цю невелику князівську провідну верству — амоскализувала.

Ключевський писав, що всі землі старої руської держави з'єднували тільки княжий рід, і крім нього не було між цими землями ніякого іншого зв'язку. Ключевський називає це «невольний союз по проісходженню», я скажу простіше: укр. династія на московському троні стратила свою українськість і духовно й психічно відокремилася. Таких прикладів у світовій історії знайдено багато, бо це є нормальне явище, своєрідна психічна акліматизація асиміляційного характеру, коли київський княжий рід, що запанував над московською етнічною територією, потрохи відчужився, поки зовсім не злився із москалями.

Цьому помогали й внутрішні безладдя в самій династії по смерті Ярослава, коли Київська Русь переживала період чвар і інзгод. Тоді й починає розвиватись в окраїнах нахил до сепаратизму, що в цілком природнє й нормальнє.

Найяскравіше це проявилось безперечно в білоруських і московських землях, де крім чисто родових княжих причин діяла й пропасть національна й побутова.

Отже можливості українсько-московських національних зносин можна коротко сконкретизувати так: В момент сили Київа була московська етнічна територія за далека й за чужа; тому крім стратегічних Новгорода й хіба що білорусько-московських окраїн як Володимир чи Смоленськ у суті речі київських володарів не цікавила.

В момент сили Москви (напр. XV і XVI століття) була знову українська етнічна територія настільки ізольована, що Москва, хоч уже й виставляла гасла панруссизму, могла тільки мріяти про їх здійснення. Українсько-московське національне питання бере свій початок од Хмельницького! Все, що було раніше, чи це згуртування Київа Богословським, чи походи козаків на Москву — є випадково-локальні явища й геройчно-національну ворожнечу ще не доказують, бо такої проблеми практично не було!

Найбільшим спірним питанням був завше Новгород. Костомаров доводить, що старо-новгородське населення стояло ближче до Київа, як до старомосковщини. З другого боку не може бути ніякого сумніву, що це населення було не українське, але московське. Як але потім об'яснити такі гіпотези?

Новгород був християнізований кінцем XI століття, землі колишніх вятичів тільки кінцем XII століття. Тому першою склалась новгородська говірка, яка під безпосереднім культурним впливом Київа мала змогу скоріше прийняти старослов'янську мову й таким чином дати деяким ученим привід, наблизити населення старого Новгорода з киянами-українцями. В дійсності обмежився цей київський вплив переважно на інтелігентію-аристократію й на духовенство, а населення лишалось і далі московське, з тю хіба тільки ріжницею, що мішалось із іншими фінськими племенами, ніж південно-східні москалі-вятичі.

XIII і XIV століття відокремили ще на один ступінь населення північних країв від Москви, яка переживала татарське панування. В XV віці Москва перемогла й засимілювала новгородських москалів, винищивши все, що не піддавалось уніфікації.

Відома річ, що київські князі дуже мало змінили внутрішнє життя новгородських земель, а оскільки ми зазначуємо певні культурні впливи, то тут нема чому дивуватись: велике завше впливало на мале. Примітивне життя центральних і приволзьких московських земель вчасі чи вже реального, чи тільки номінального панування київських князів над ними — власне не дуже змінилось. У кожному випадку ми не знаходимо в старомосковських землях інтенсивної політичної діяльності. Впливи Київа не проникли в глибину пародного життя; воно само поверхово їх опрацьовувало й надавало їм інше офорбллення. Тому балашки про спільну общеруську культуру княжої доби є не менш софістичні, ніж спільна общеруська державність.

Починаючи 14 століттям Москва починає об'єднувати коло себе всі сусідні володіння. Поширювалась вона завдяки спритності своїх князів переважно захватами й придбаннями прилеглих країв усіми можливими способами, спираючись усюди на ханську протекцію. Монголи дуже мало перешкоджали релігійній і побутовій окремішності. «Народ тільки тоді можна знищити, коли зруйновані його боги, себто його моральні ідеали, його найкращі почування».

Цього татари не зробили. Вони перш за все збиралі данину, при чому через свого урядовця-пленіпотента.

Таким урядовцем став великий князь московський. Цей факт дав Москві нечувану силу й передав їй у руки контроль над околовим. Хан сам турбувався про те, щоб московський великий князь мав досить компетенції скоро й точно збирати данину. Без татар ледве чи Москва потрафила б зробитись — великим царством.

Отже в той час, як Москва міцніла — Новгород малів. Його теснопубліканський порядок знесилювали внутрішні сварки між заможнішою й біднішою частинами населення.

Московський князь, унаслідувавши ідею единодержавства й панування від татарських ханів легко переміг розпещеного суперника. Воноскільки етнічний тип москвинів під татарським впливом радикально й не змінився, то в кожному випадку московський побут, характер і вда-

чо монголи сильно поазіянили. Москвина навчились добре слухати й лукавити.

Тому не дивно, що завоювання й зруйнування Новгорода чи Пскова було дуже брутальне й жорстоке.

Що до історії власної Московщини, як території, то про неї треба сказати слідує: — Власнодержавність почалась там у XII віці. Спершу називалась Московщина Ростово-Сузdal'сько-Муромсько-Рязанська земля. Ніякої політичної ролі в часі слави й величині Київа вона не грава, мала скоріше окраїнно-географічне значення, як суспільне. Вона починає цікавити Київ у той самий час, коли ріжниця обох країн — пануючого й підвладного — спопуляризувалась і актуалізувалась настільки, що створила примітивну атмосферу праантагонізму. Цю епоху називає Костомаров дуже влучно «картиною дитинства великоруського народу», бо населення стояло власне ще на півдорозі свого національного формування.

Як я вже казав, у XII віці в старо-московських землях появляється бажання остаточно відокремитись. Київська Русь береться за зразок, навіть місто Володимир, яке можна рахувати опріч Новгорода найстаршим городом москалів, мало бути копією Київа. Так почав організовуватись у рамках розваленої староукраїнської держави другий опріч Новгорода московський етнічний осередок — прямо в центрі майбутньої географічної Росії.

Кінцем XII століття можна спостеригати явну перевагу Ростово-Сузdal'ського князівства, яке творить ядро майбутнього Великого княжества Московського, коли московський князь дістає ханський ярлик на великокняжий престол.

XIII вік зірвав остаточно останні культурні, соціальні, політичні й нарешті церковні зв'язки Київщини з Московщиною, які ще в інвелькій мірі існували раніше й від цього моменту йде Москва вже цілком власним культурним шляхом, отже переорієнтовується з заходу на схід. Мушу ще раз повторити, що культурні зв'язки Київщини з Старо-московщиною треба розуміти не як обопільний обмін національними вартостями, але як простий культурно-церковний і деколи політичний вплив Київа спершу на Новгород, потім на Старомосковщину (яка церковно відокремилася пізніше). Теза про участь Новгорода чи Смоленська в розвою загальної тоді руської культури, яку так охоче виставляють москалі й навіть білорусини, або теорія загальної культурної єдності та спільних культурних адобрітків є казкою.

На підставі цих впливів можна слідкувати за культурною еволюцією москалів.

Спершу москалі брали з Київа дійсно як із якогось абсолютно компетентного джерела (я маю постійно на увазі тільки еліту — чи вже духову чи світську).

Пізніше все, що приходило з Київа, було вже за чуже й виправлялось московськими книжками на московський лад. Це є зовсім зрозуміле, бо за княжих часів не була ще розвинена конкретна національна свідомість.

Але з політичним упадком Київа в зв'язані й народження покинуло підсвідомої національної ідеї в Московщині, яка механічно почала пристосовувати київські культурні здобутки своїй психіці. 300-літній без-

посередній вплив татар, не дивлячись на консерватизм московської провідної верстви, змінив що першіно чисто південну культуру й змоскалізував її.

Але поки москали переживали внутрішню культурну еволюцію, Україна, під впливом заходу, зробила знову крок уперед. Цим можна собі й обяснити культурну перевагу Київа ще й в XVI і XVII сторіччях, бо психічно потатарщена Москва пережовувала старину й все нове брала лише по крайній необхідності.

Отже для більшої ясності я зроблю й у московському питанню коротеньку рекапітуляцію.

Всі чи великі, чи малі впливи Київа на Московщину кінчаються в XIII столітті. Потім протягом 300 років жила Москва сама по собі, неначе китайський мур відділив її від півдня й від заходу. Ця доба — цебто XIII — аж XVI століття — була остаточною фазою в сформуванні московської нації. Крім чисто індивідуальних випадків ми не бачимо абсолютно ніякого зв'язку з українськими землями.

Власною базою московської нації було межиріччя Волги й Оки.

Це межиріччя (цвішенитромланд) стало Кійвчиною півночі, бо об'єднало навколо себе всі московські («великоруські») племена. Москва не тільки здобувала, але вона просто поглинала сусідні землі; почалось це дрібними володіннями, потім землями, нарешті цілими державами.

І подібно як на півні східно-українські й західно-українські племена аливаються в одну цільну етнічну масу, яка протягом часу формується в конкретне національне тіло, так і на півночі південно-східні старомосковські племена й так звані ільменські чи новгородські племена аливаються в одне. Мішаючись від самого початку свого історичного існування з фінами а потім із татарами москали зробились десь у XV і XVI століттях цільною нацією. Отже ільменські слов'яні й вятичі були oprіч фінів і частинно татар тими основними елементами, що сформували московський народ.

Безперечно, що так само як і на півні ріжниця між західно-українськими й східно-українськими племенами не ліквідувалась одразу, так і на півночі ріжниця між новгородськими й волзькими племенами одної однаке етнічної московської маси тривала пару століть. Цей процес мав безумовно в нас і в москалах інший хід. У той час, як українська держава — Кійвська Русь — протягом двох століть з'єднуала ще дві свої етнічні підгрупи й обмежила всі ці неоднаковості власне на чисто геополітичні моменти, московське межиріччя й московська північ ішли довший час іншим міграційним шляхом свого розвитку, й тільки перемога потатарщеної Москви Івана III і Грозного над непотатарщеним але далеко більше пофінінім Новгородом згладила й вирівняла ці ріжниці. Тому ця перемога державотворчої Москви XVI століття над цілою московською етнічною територією й було власним завершенням національного сформування.

Отже принциповий підхід до старої історії є пілком ясний. Київ був державою, коли Москва була провінційним непорозумінням, але з цілком окремими власними зачатками державного організму. Українську місію Київа перебрала Галицько-Волинська держава, в той час як Москва під татарським ярмом почала консолідуватись і міцніти. XIV.

XV і XVI століття — це є литовсько-польське панування над українською територією на півдні й перемога центральної Москви над усіми іншими московськими й частинно навіть татарськими сусідами.

Тому немає ніякого сумніву, що старокиївський українсько-руський період перейшов не в владимиро-московський а потім татаро-московський, але в галицько-волинський, опісля в українсько-литовсько-польський, кінцем XVI століття прямо в польський, який після 80-літнього польського панування скінчився повстанням Богдана Хмельницького й знову — утворенням своєї власної самостійної української держави. Від цього моменту починається й безпосередній політичний контакт із Московією, потім персональна й політична унія з нею, аж поки Петро I не зликував українську державу й не зробив із неї малоросійську гетьманську провінцію. Державна концепція середньовіччя, коли спершу перемогала Україна, потім Литва, потім Польща рухнула з повною победою Москви, яка в своєму державному калейдоскопі вмістила всіх колишніх претендентів і ривалів.

Тому в наших сьогодніших політичних поглядах треба зробити достаточне устійнення історичних сил.

Стара історична рівновага — Туреччина, Україна, Польща, Москва й Швеція є сьогодні тінню загробної пентархії, на місце котрої висунулась за останніх 200 літ едина все пожираюча й все нівелізуюча Російська імперія. Й ролю Москви повинен собі затягнути кожний, хто ще рахується з можливістю якоїсь братерської співпраці. Да не будуть тобі інші бозі, крім мене!, говорить досить яскраво само за себе.

Проф. Б. МАРТОС

Василь Доманицький

III.

Д. мусів послухати губернаторової поради і вінчав до Петербургу.

Те, що Д. не зміг взяти участь в роботі Київського Союзу, було великою втратою для кооп. руху на Київщині. Серед осіб, що стали на чолі новоствореного союзу, не знайшлося нікого, хто б подібно Д. сполучував у своїй особі і широкий світогляд і практичний підхід до справи. Ця зовсім нова, а разом з тим така відповідальна справа, попала в руки людей, «що не розумілися в практичній кооперативній роботі, що використовували кооперативні організації для мети політичної пропаганди», як зазначає П. Пожарський.¹²⁾ Видно, що ті люди не цілком ясно уявляли собі значення кооперації та й кооперативно-практичного досвіду мали небагато.

Зараз же після з'їзду було послано статута до міністерства внутрішніх справ на затвердження, але дозвіл прийшов аж восени 1908 р., так що установчі збори Київського союзу відбулися 2—5. XII. (стар. ст.) 1908 р. В. Д-кий був тоді вже за кордоном.

¹²⁾ „Праці наук.-дослід. катедри”, кн. IV. ст. 167.

З 528 т-в¹³ Київщини в установчих зборах взяло участь 200 т-в. Але т-ва були малі і фінансово слабі. За даними земського інструктора-кооператора Н. Бойкова, на одно т-во пересічно припадало на 1. I. 1909 р.:

членів	54
пайового капіталу	698 карб.
вступної платні (вписове)	72 карб.
річного обороту (торги)	7476 карб.

В т-вах був дуже розвинений продаж краму на борг; через те й са-мі т-ва були заборжені так, що на одно т-во пересічно припадало боргу 723 карб.¹⁴)

До того ж більшість т-в, навіть тих, що на чолі їх стояла сільська інтелігенція, потрібували практичних порад; багато їх навіть не дуже-то розуміли завдання споживчих т-в. А інструктор Бойков пише: «У багатьох товариствах члени правління тільки вважаються за обраних керівників, а на ділі мало стежать за справою, рідко бувають в крам-ниці, кепсько знають статут т-ва, свої права та обов'язки». Отже не див-но що й відношення до союзу з боку т-в було несвідоме.¹⁵⁾

Як бачимо, перед керівниками союзу стояла величезна праця: тре-ба було направити справи в самих т-вах, посилити їх фінансово, озна-йомити їхніх керівників з правильним веденням діла.

Установчі ж збори призначили дуже малий пайовий внесок, так що капітал союзу складав лише 3000 карб.; це було дуже мало в порівнан-ні з тою роботою, яку мав вести союз; до того ж установчі збори вста-новили кредит т-вам в розмірі подвійного пайового внеску. Таким чи-ном треба було десь знайти кошти для фінансування діяльності союзу і то кошти значні. Отже, майбутня управа союзу мусіла виявити над-звичайно багато ініціативи й рухливості. Цього, на жаль, не сталося.

В склад управи союзу вийшли люди, які стояли близько до села: сільський писар, пан отець; були тут і люди, по словах одного з учас-ників з'їзду, які тільки що одійшли від нелегальної політичної роботи. Вони були ще під впливом революції 1905 р.; де-то з них дивився на-віть на союз лише як на засіб для політичної праці: «Неважно, мірку-вали вони, чи буде існувати т-во чи не буде, чи буде існувати союз чи не буде, а важливо, щоб споживча кооперація відограла роль фактора в будуванні кооперативної громадськості на селі».¹⁶⁾

Отже не дивно, що вони більше уваги звертали на видання власно-го журналу, де багато місця уділялося питанням політичним та теоре-тичним. З практичного ж погляду діяльність союзу виникла багато хиб, які й привели його до величезної заборженості у київських купців-гур-товиків, так що союз попав в залежність від них і не міг постачати крам по дешевих цінах.

Як вже було зазначено, В. Д-кий навіть для одного свого т-ва ви-писував крам з фабрики; київський же союз закуповував крам пре-важно у місцевих купців, або виписував його з Московського союзу.

¹³⁾ П. Весочанський. „Начерк розвитку У. Сп. Коопер., ст. 95.

¹⁴⁾ „Праці наук.-дослід. катедри”, кн. IV, ст. 111.

¹⁵⁾ там же, ст. 107.

Недивно, що т-ва виявили незадоволення союзом, чулися постійні нарикання; а двох сот т-в членів союзу, за весь 1909 р. до союзу зверталося лише 95 т-в; за те йому довелось мати справи з 119 т-вами, що не були його членами, бо належали до інших губерній, а статут Київ. союзу дозволяв приймати до союзу тільки т-ва з Київщиною; союз мусів що далі все більше затягати борги; що-року втрати від операцій все збільшувалися. Кінець-кінцем на зборах уповноважених в травні 1911 р. постановлено було припинити торговельні операції зовсім. Натомісъ у Київі було відчинено агентуру Московського Союзу споживчих т-в. Київський союз існував ще два роки, як союз ревізійний, але й та діяльність його все занепадала.

Тут не місце розбирати причини, які привели Київ. спожив. союз до загибелі; їх було де-кілька; але головною перешкодою до його розвитку, безперечно, була недостача відповідних досвідчених керівників. Напевно, якби В. Доманицький міг залишитись у Київі і стати на чолі союзу, справи пішли б інакше і до закриття союзу не дійшло б.

На нелегальнім становищі.

Ховаючись від поліції, Д. жив два роки то в Київі, то у Петербурзі по чужому паспорту. В той час у Петербурзі засідала Державна Дума, в складі якої було чимало українських селян. З них удається скласти окрему фракцію; почав навіть виходити орган: «Рідна справа — думські вісти», і Д. був секретарем редакції, а лішче сказати фактичним редактором цього журналу. «Рідна Справа» мала колосальний успіх. З усіх кутків України приходили дописи; редакцію просто заливувано листами з привітами, виразами співчуття та вдячності. Інші фракції Держ. Думи заздріли українцям, що зуміли так добре організувати свій часопис.

Одночасно Д. взяв на себе тяжку й відповідальну працю редактування повного видання Шевченкового «Кобзаря».

Не дивлячись на хворобу, він працював невисипуще. Не можна було без жалю дивитись на його тонку, високу, виснажену надмірною працею постать; на його симпатичне обличчя з темнорусим буйним волоссям і з загостреними від хвороби рисами. Разом з тим не можна було не дивуватись великій духовній силі, яку виявляла ця вічно байдрова людина раз-у-раз з купою газет і книжок під пахою.

На літо Д. виїздив у Фінляндію, де й жив на літньому помешканні у Лотоцького. Тут пін міг трохи поправити своє здоров'я. Недалеко був ліс, куди можна було ходити на ягоди та по гриби; свіже повітря, добре молоко; подорожі в глибину Фінляндії найчастіше пароплавом, — все це добре впливало на його хворі легені.

Але й тут він не сидів без діла, а пильно працював над редакуванням «Кобзаря». Ще перед тим Д. виконав велику працю: «Дослід над текстом «Кобзаря». Цей дослід було видруковано у «Київській Старині» на 400 сторінках а потім окремою брошурою.

У 1906 р. було вирішено, що новий текст «Кобзаря» видадуть спільно два петербурзьких т-ва: «Т-во імені Шевченка для допомоги немаєтним слухачам високих шкіл в Петербурзі, що походять з Укра-

їни», та «Благодійне т-во для видання дешевих книжок на укр. мові». Було створено спеціальну комісію з представників обох цих т-в, а на редактора запрошено В. Д-кого з огляду на його розслід над текстом «Кобзаря».

Це була надзвичайно тяжка, а разом з тим і відповідальна праця. Треба було перевірити всі відомі тексти і встановити правильний. А рукописи були на руках у різних осіб; треба було вести з ними листування. Скільки при цім було виявлено з боку Д. терпіння та надзвичайної пильності, і яке нерозуміння важливості справи довелося йому часто зустрінути з боку тих, з ким мусів листуватись. Наприклад, один український патріот, маючи на руках Шевченків автографів двох віршів, пише, що це, мовляв, його «літературна» праця, що він мусить просити своїх братів про дозвіл, бо Шевченко подарував цей відпис його батькові і т. п. Другий вимагав купити у цього цілий збірник, в якому було й пара віршів Шевченка; треті просто не відповідали. Одночасно Д. мусів стало листуватись з І. Франком, що в той самий час працював над львівським виданням «Кобзаря».

Треба було мати працездатність Д., щоби перебороти всі ці труднощі. Д. використав силу нових матеріалів, які до того часу були ще невідомі. Частину їх адобув він шляхом довгого, упертого листування; частину вдалося добути з архіву департаменту поліції. Отож «Кобзар», виданий під редакцією В. Д., був першим повним виданням.

В попередніх виданнях творів Т. Шевченка Д. виявив багато хиб, часом дуже значних. Наприклад, в деяких було вміщено вірші, написані не Т. Шевченком, а іншими особами; в багатьох випадках був порушені хронологічний порядок.

Не даром ця робота Д. викликала великі похвали з боку І. Франка, Ю. Романчука, М. Грушевського і інших. І. Франко писав у «Записках наук. Т-ва ім. Шевченка», що праця Д. видобула на світ масу невідомого до того часу рукописного матеріалу, використала в значній мірі матеріал друкованій і дала нам можливість пізнати Шевченка такого, яким він був, з ясною а вічно неспокійною і невичерпаною творчою душою.

Повний «Кобзар» вийшов на початку 1907 р. в кількості 10.000 примірників. За короткий час все видання було розпродано, довелось випустити друге в листопаді 1907 р. (датовано 1908 р.) в кількості 25.000 примірників. До 1910 р. розійшлося все, а разом з третім виданням розійшлося 60.000 примір.

За революції 1905 р. цензура в Росії дуже ослабла, так що великих перешкод виданню «Кобзаря» не робила, і укр. народ вперше прочитав «Кобзаря» повного, без викреслень. Російська адміністрація, правда, схаменулася і хотіла накласти на цього «Кобзаря» руку, але вже було пізно: «Кобзар» розійшовся поміж народ.

Друга визначна праця, що за цей час виконав Д-кій, це — редактування «Історії України», написаної Аркасом. З властивою йому дбайливістю. Д. не тільки проредагував мову, а перевірив і самий зміст, зробивши належні виправлення. Ця книжка на протязі кількох місяців розійшлася у 7000 примірн., і мала також великий успіх та дуже причинилася до поширення національної свідомості, давши укр. народові те, чого не могла дати московська школа. Разом з тим він співробітничав в

ріжних часописах; так, в «Економісті» (Львів) в 1906 та 1907 рр. вміщено кілька його статей про землю й володіння нею, про господарство в Росії та про освіту. Статті, уміщені в «Економісті» під заголовком: «Селянська доля», пізніше вийшли окремою книжечкою: «Як хазяйнують селяни в чужих краях».

А тимчасом в жандармському управлінні було заведено «Дело № 249, 1907 р.» про політичну неблагонадійність В. Д-кого. В доповіді жандармського полковника Нордберга говорилося про те, як в селі Колод. було засновано споживчу крамницю, при чім найбільшу діяльність участь в її організації брали В. Д. та його брат Платон; як селяни постійно збиралися біля крамниці, а брати Доманицькі читали їм ріжну недозволену літературу, говорили промови проти землевласників, а особливо проти цукроварників, виховували їх в дусі соціал-демократичних ідей, намагалися створити з них революційну організацію, підривали віру в Бога і т. п. Де-шо з цього було правою, але більшість була авічайнісінькою брехнею. Так, відомо, що В. Д. не тільки не належав до с.-д. партії, а й не поділяв її поглядів; також тяжко повірити, щоб Доманицькі, сини священика, підривали віру в Бога.

В цій же доповіді згадувалося про те, що В. Д. їздив до Петербургу, де постійно бував у Держ. Думі; з Петербургу листувався з селянами, прислав їм ріжні брошюри, підтримуючи таким чином зносини сільського комітету з с.-д. фракцією Державної Думи. Подумати, які тяжкі провини! До того ж це не зовсім відповідає дійсності, бо Д. не мав нічого спільногого з с.-д. фракцією Думи і взагалі мало займався політикою.

Ненадищук свідчить, що Д. не був ніяким політичним агітатором, тільки близько стоючи до народу зробився популярним, захищав селян від сваволі «дужих цього світу» та хотів правди в сільських ділах; тому з його її зробили політичного діяча. Що ж до революційних ідей, то вони розповсюджувались в Звенигородщині іншими особами. В 1905 р. був заснований селянський союз, по селях розповсюджувалася агітаційна література, а в північній частині повіту павіть вибух селянський страйк, що обхопив трохи не весь повіт.

Д. до того не мав ніякого відношення, але поліція постарається все звалити на нього, щоб позбавитись немилого їй охоронця народних прав, і зробила з нього небезпечного революціонера.

В осені 1907 р. Д. переїхав до Петербургу, де й жив по чужому паспорту, ввесь час на сторожі, щоб не попасті в руки поліції, що уважно стежила за помешканнями всіх «небезпечних» людей; а всі українці, а якими доводилося Д. в Петербурзі зустрічатись, були в очах поліції якраз таким небезпечним елементом.

Все це не могло добре впливати на нерви Д-го. До того ж гнила петерб. осінь руйнувала його підірване здоров'я. Справа погіршувалася тим, що через свою вдачу Д-кий не міг спокійно сидіти та працювати десь на одному місці: він ввесь час мусів рухатись, відвідувати бібліотеки, бувати у знайомих, на зібраниях і т. п.

Треба також қинути докір і українському громадянству, що не вміло шанувати Д. і переобтягувало його ріжними дрібними дорученнями, хоч і знало лихий стан його здоров'я. Д. же був занадто доброю людиною.

ною, і це йому дуже шкодило, бо люди часто визискували його, знаючи, що він не відмовиться від доручення і що сумлінно його виконає.

Доручення приходили і з Київа і з Львова: один прохав зайди до антикварія і розшукати якусь книжку; другий — у студентів купити якесь літографовані лекції; третій — переписати пісні і т. п. Де-які доручення були дуже неприємні, напр., Д. скаржився в листах, що йому доручають з Львова піти до незнайомого йому проф. Соболевського, відомого реакціонера і ворога всього українського.

Всі ті доручення Д. безкорисно виконував. Коли ж йому самому доводилося звертатися з чимсь до знайомих, то часто на свої листи він не одержував і відповіді, як то часто у нас водиться.

Нарешті стан здоровля та небезпека арешту примусила Д-кого покинути Петербург і вийхати за кордон до Закопаного. А слідом за цим стало відомо присуд Департаменту поліції про заслання Д-кого на далеку північ (Вологодська губ.) на три роки.

За кордоном.

До Закопаного Д. приїхав зовсім хворий. «Лікар, пише він, впакував мене до ліжка..., поки не видихаю петербурського надбання». Але не вважаючи на високу температуру, він невпинно працює й тут: переводить коректу «Історії» Аркаса та ріжких своїх праш, пише дописи до газет, веде листування із знайомими; в тім числі не забуває своїми порадами й колодиських кооператорів.

Як тільки йому стає легче, їздить до Львова, відвідує в Стрию с.-г. виставку; на укр. економічному з'їзді зачитує доповідь про укр. видавничий рух; тут же він почав складати й бібліографію кооперативної літератури. У львівських кооперативних часописах: «Економіст», «Самопоміч» появляється ряд його статей: про Роберта Оуена, про кооперативний рух на Україні російській і ін. та де-кілька перекладів: «Вплив кооперації на індивідуальний труд», «Парові молотилки в Німеччині». В статті: «Сільська кооперація на Україні російській», вміщенні в «Економісті», він подає зміст реферату М. Гехтера, зачитаного на просвітно-економічному конгресі в Львові.

Перебуваючи в Галичині, Д. не перестає цікавитись Київським союзом спож. т-в, і одержані ним від знайомих відомості про цей союз містить в «Самопомочі» (1909 р.). Тоді минуло ще тільки три місяці після заснування союзу, і він ще не встиг розвинути значкої діяльності; але вже німецький союз споживчих т-в запропонував щоб Київ. союз посыпав йому яйця; і Д. висловлює свої міркування з приводу можливості і значення кооперативного експорту яєць з України.

На загальних зборах Київського союзу представник Московського союзу запропонував злити Київський союз з Московським; Д. категорично висловлюється проти цього і підкреслює необхідність, щоб Київські т-ва були незалежними від Московського союзу.

Характерною рисою Д. є, що й під час хвороби він залишається бадьорим і в своїх листах до приятелів жартує, навіть надав своїм листам віршовану форму. Наприклад, перебувши тяжку інфлюенсу з зачлененням легенів, він збирається переїхати на якийсь час з Закопано-

то в Криворінню і повідомляє про це Лотоцького віршом, просячи разом з тим переслати йому де-які речі, що він залишив у Л. на горищі:

«Гей не плачте, не журіться,
(На горище ж заберіться!):
Дідько мя ще не вхопив,
Вітер-ледар є ще жив,
Ще жив, ногами дрига,
Ісль і ше (під ніс му фінга!),
А за кілька день у мить
З Закопаного летить — і т. д.

Шід кінець 1909 р. лікарі констатували, що стан здоровля Д. та-кий лихий, що перебування в Закопаному вже йому не може помогти, і радили виїхати кудись на беріг моря. Він виїхав до Аркашону на пів-дні Франції. Там йому довелося жити цілком на самоті, що дуже його гнітило; до того ж у нього виявився плеврит, довелося жити в санаторії, де він страшенно нудыгував: проте не втрачав гумору і листувався з приятелями жартовливими віршами, глузуючи над своєю хворобою.

Життя в санаторії коштувало дорого і Д. мусів заробляти писанням; а це знова тяжко відбивалося на його здоровлі. Де далі, йому ставало все гірше, і за два місяці до смерті він мусів уже відмовитися дати статтю про Т. Шевченка для єнциклопедичного збірника: «Український народ в його минулому й сучасному».

Здається останніми його статтями були рецензія на книжку Гехтера: «Сільська кооперація», уміщена в органі Київського союзу: «Наше діло» (1910 р. № 3), та стаття про перевірку в крамниці, уміщена в числі 5-му того ж часопису. Перед смертю Д. дістав дозвіл повернутися додому, але вже було пізно... Помер він в Аркашоні 10 вересня р. 1910 (н. ст.).

Один із сучасників В. Д-кого дав йому таку характеристику: «Добрий, щирій, делікатний, м'який, лагідної вдачі, він не мав ворогів: його любили і старі й молоді».

Тіло Д. було перевезено на Вкраїну. Але поліція не дозволила поховати його в Київі, як то бажали родичі та приятели його. Тому він був похованний у рідному селі. Поліція боялася, щоб з похорону Д-кого не вийшла маніфестація, через те зробила спеціальні розпорядження, і на похорон прибуло багато поліціянтів. Проте похорон, справді, відбувся, як величава українська маніфестація. Тисячі селян провожали труну від залізничної станції до Колодистого; і знов на другий день тисячі народу зійшлися, щоб пресвожати її на цвинтар. «Шабля і штик, пише один із учасників похорону, не пускали нікого до труни», а все таки селяни поклали на труну вінок з написом: «Дорогому порадникові, незабутньому вчителеві, славному борцеві за долю рідного народу — з незмірним жалем колодиські селяни». Поліція зрізала з вінка стъожку з цим написом: перевела в селі багато трусів; допитувалася, хто збиррав гроші на вінок. Четверо селян було заарештовано і заслано на північ Росії.

Також і батько Д-го мусів зазнати чимало пригостей від свого начальства.

Спадщина по В. Доманицькому.

З приводу смерти В. Д. С. Ефремов писав: «Робітників мало, до болю, до страху мало стає до праці. Громадянство не звикло ще брати живу, діяльну участь у національно-громадському житті, і всеніка робота всією вагою своєю спадає на окремих одиниць... і вони, одиниці ці, «терериваються на роботі, знесилуються і падають жертвами національного лихоліття».

Справді В. Д. був такою жертвою. Ширити кооперативні ідеї, закладати кооперативні організації та допомагати їх розвиткові довелося йому в ті тяжкі часи, коли праця на кооперативній ініції не тільки не давала якісної матеріальної вигоди, а часто ще вимагала жертв із скромного бюджету українського інтелігента. Не могла вона задовольнити також і честолюбство, як що воно у кого було, бо в ті часи ще не було великих центральних об'єднань, які б дали можливість здібній та працьовитій людині занести високе становище; доводилося робити малу, чисто комаппину, непомітну роботу. З другого боку доводилося терпіти силу прикристей і від неінависті тих, чиєму матеріальному становищу загрожував кооперативний рух, і від несвідомості та пасивності тих, чий добробут цей рух мав підвищити.

Навіть держава, що як керовник суспільного життя, повинна була б прийти з допомогою праці, скерованій на підпіття загального добробуту, — і вона, замісце підтримки, платила погрозами та переслідуваннями. Отож і В. Д. довелося зазнати тієї суворості, з якою царська влада карала кожного, хто порушував спокій тодішнього суспільного життя, спокій цвінтарю, на якому були поховані всякі поривання до кращого.

А на чиєсь допомогу тяжко було сподіватись. Швидче, можна було дочекатись заздрості з боку тих дрібних людів, що самі нездарні створити нічого загально-корисного, бо не в стані піднести вище дрібних кишенькових інтересів, і через те не можуть спокійно дивитись на роботу людини, що хоче перевести в життя ту чи іншу ідею.

Тільки любов до народу, стремлення піднести національну культуру завали сили для праці в таких несприятливих умовах, і єдиною винагородою за витрачені сили була радість творчості. Великою втіхою для В. Д. було те, що йому довелося вже бачити й овочі своєї праці, чого не судилося іншим піонірам української кооперації.

Вже за життя Д. кооперація досягла значного розвитку на Україні, а особливо на Кіївщині, і все більше набирала виразно національного забарвлення.

Національну стихію внесли в кооперативний рух на Україні з одного боку селянські маси, а з другого укр. інтелігенція, що віддала свою працю для розвитку кооперації.

В. Д. прислужився до цього в першу чергу, ознайомивши укр. народ на Наддніпрянщині з Галичиною з її культурним життям та з кооперативним рухом, а з другого боку ознайомивши Галичину з українською кооперацією в бувшій Росії.

На початку цього століття в Галичині і загально-правові і політичні умови були далеко більш сприятливі для розвитку коопера-

ції під в Росії. Дякуючи цим умовам і населення було більше свідоме і інтелігенція була відносно більш численна; отже було й більше робітників на кооперативній ниві. Вже в 1868 р. була заснована «Просвіта» у Львові, а в 1898 — «Сільський Господар», «Креєвий Союз кредитової» та «Союз ревізійний». На початку цього століття вони встигли вже розвинути значну діяльність, що сприяло поширенню й розвитку кооперації. Сприяло цьому також і видання кооперативних законів в Австрії; з них перший було видано в 1867 р., а другий у 1873 р.; в Росії ж кооперативний закон було видано аж у 1917 р.

Отже галицька кооперація в ті часи встигла вже досягти значного розвитку, і вже сама звістка про неї підбадьорювала наддніпрянських кооперативних діячів і заохочувала до праці інших, менш активних.

Книжка Д-кого: «Про Галичину», «Про Буковину», подаючи у живому викладі перебіг національно-визвольної боротьби на цих укр. землях та її досягнення, дуже в свій час прислужилася духовному зближенню Галичини з Наддніпрянщиною.

Засноване В. Д-ким разом з Є. Чикаленком та В. Лішинським видавництво: «Селянська книжка», видало oprіч згаданої вже книжки Д-кого: «Як хазяйнують селяни в чужих краях», його ж таки книжечку «Про шовківництво», а також готовало до друку його книжку: «Про сільську кооперацію» (Т-ва споживчі, позичкові і ін.). Інші видавництва видрукували його книжечки, писані для народу: «Селянська доля», «Словаки», «Смерть за правду» (про І. Гуса), «Товариські крамниці», а також словарик, який пояснює слова, незрозумілі для малоосвіченого читача.

Книжечки, написані Д. для людей з малою освітою, відзначаються гарною укр. мовою, простою, для кожного зрозумілою. Його книжка: «Як хазяйнують селяни...» була відзначена срібною медалею на Всеросійській с.-г. виставці у Катеринославі (1910 р.).

Як людина всесторонне освічена, з широким світоглядом, Д. залишив після себе найріжноманітніші писання. Серед них ми зустрінемо і некрологи, — О. Кониського, В. Антоновича; і літературно-критичні праці, як «Авторство М. Вовчка» та «Критичний розслід над текстом Кобзаря»; і літературно-історичні: «Невідомі вірші ієромонаха Климентія» та бібліографічні: «Показчик змісту Літер. Наук. Вісника»; знаходимо між ними й праці з укр. історії: «Козаччина на переломі XVI—XVII вв.» та з етнографії: «Кобзарі-лірники»; «Пісня про Нечая», «Балада про Бондарівну», «Піонір укр. етнографії З. Д. Ходаковський», «Сучасні колядки й підрівки».

Його статей в газетах та журналах, дрібних заміток в «Записках Наук. Т-ва» не можна перечислити. За короткий час, за якихось десять літ, він надіслав до самого Наукового Т-ва рукописів на 80 аркушів друку.

Разом з тим В. Д. збирав колекції матеріалів з укр. етнографії (пісанки, вишивки), записував і студіював народні пісні, робив переклади з чужих письменників і т. д.

Не зайдим буде тут навести перекладений В. Д-ким

ГІМН БУРІВ.

Чи знаєш ти сміливий народ
Віддавна у ярмі,
Який за свій ніколи рід
Не шкодував крові.
Брати, страждання залишім!
Під стягами в тіні
В піснях побіду зголосім
Той сміливий люд, се — ми.

Чи знаєш ти чудовий край, —
В зневазі здавна він,
Природа там створила рай,
Насіяла скарбів.
Товариші, співаймо всі
Пісень побідних, знай:
Чудовий край, брати — другаї —
То наш коханий край!

Це дослівний переклад, як матеріал для художньої обробки.

Як бачимо, цей гімн міг би бути й українським гімном; Д. хотів, щоб цей вірш обробив хтось з видатних наших поетів. Себе він не вважав за талановитого поета і хоч охоче писав вірші, але рідко які з них попали в друк. Один з них уміщено у збірнику: «На вічну пам'ять Котляревському» під назвою «Живий бог». Починається він так: *)

«Скорились стовратні Фіви, (Теби)
Притихнув величний Мемфіс...
Народ — у ярмі чужоземця...
На троні — суворий Камбіз...»

Хіба це не нагадує стисло, але яскраво деспотизму царського режиму? Далі у вірші оповідається, як в цій атмосфері загального пригнічення до царя доходить чутка, що десь у пустелі «невідомий ідол співа». Цар, звісно, обурюється, що хтось ще осмілюється співати, і дає наказ ідола спалити. Але коли вояки палять ідола, ідол і в огні співає про волю народа, про його славне минуле і т. д.

В. Д. не встиг виявити всіх своїх здібностей, не встиг вкласти в скарбницю української культури всього того, що міг би створити при інших обставинах. В цім то й є наша лиха доля, що царський деспотизм створив такі умови, що людина з найбільшим хистом, з найбільшим стремлінням до творчої роботи не мала можливості виявити всі свої сили; що не можна було створити доброї громадської організації, яка б прийшла з допомогою людям творчої вдачі, яка б звільнила їх від дрібної, маловизначної праці і тим би дала їм можливість використати свої сили для праці такої, що не під силу людям пересічних здібностей.

*) Цитую з пам'яті, треба б перевірити, але збірника під рукою не маю.

Все коротке життя Д. — невпинна праця, праця не для себе, а для національної справи, праця пильна і совісна. В одному з листів до колодиських селян (1909 р.) Д. писав: «Так хотілося б тих небагато літ віку, що зосталося, прожити так, щоб хоч маленький слід остався, щоб хоч одне покоління пам'ятало, що от був такий і такий, що хоч не дурно земля носила». Оде і все честолюбство цієї людини, цього «чистого серця», по вислову С. Ефремова.

«Коли буде написано біографію Доманицького, каже Г. Берло, Україна знатиме, як багато він дав рідному краєві до того часу, коли скосила його смерть».*)

Люди такої безоглядної відданості ідеї творять епоху в житті свого народу, і ми можемо сміло сказати, що В. Д-ким почалася нова епоха кооперативного руху на Вкраїні. До нього і за його часів кооперативний рух на Вкраїні хоч і відріжнявся своєю ідеологією від московського, а все ж формально йшов наче б то під його проводом. З української свідомої інтелігенції працювали в той час в кооперації лише одиинці, поруч з ними працювали десятки московських інтелігентів та сотні змосковлених «малоросів». Свідоміші селяни, під їх впливом та під впливом кооперативних книжок і часописів, писаних московською мовою, поволі обмосковлювалися, і кооперація на Вкраїні не мала виразного укр. характеру.

Приклад Д-кого звернув увагу української інтелігенції на кооперативний рух, а книжки Д-кого, що широко розійшлися між селянами, роабудили в них національну свідомість. Як тільки укр. кооперативний рух набрав масового характеру, то й укр. стихія виявилася вповні, а на чолі коопер. руху стала ідейно звязана група національно свідомих укр. кооператорів, так що вже в 1908 р., а ще виразніше в 1913 р. на всеросійських кооперативних віздах визначилося одмежування «южан» (кооператорів з півдня Росії се б то українських) від «северян» (кооператорів з північної Росії, се б то московських).

Ще якийсь час уряду вдавалося придавити цей колосальний здвиг ріжкими заборонами, як от заборона творити районові союзи та центральні коопер. установи, видавати кооперативні часописи укр. мовою і т. п.; але досить було прийти революції 1917 р., щоб всі ці заборони впали, і укр. кооперативний рух цілком виразно виявив своє національне обличчя.

Ще 10 березня 1917 р. було випущено число Київського кооперативного часопису: «Муравейник-Комашня» (ч. 6—7) московською мовою; але того ж таки 10 березня вийшло й ч. 8 цього часопису під назвою: «Комашня-Муравейник» вже укр. мовою. А 14—15. III. се б то через два тижні після повалення царської влади в революціях Київського губерніального кооперативного з'їзу було проголошено вимогу національно-територіальної автономії України. Далі з'їзд звернувся з закликом до священиків щоб казали проповіді вкраїнською мовою; закликав кооперативи до ширення укр. книжок і часописів та виніс надавичайно важливу постанову про організацію укр. центрального кооперативного комітету, яка означала цілковите усамостійнення української коопера-

* Ганна Берло: „З листування Василя Доманицького“ (у збірнику: „За сто літ“, Київ, 1927, стор. 227.)

ції. Разом з тим з'їзд заслав телеграми з привітами Раді міністрів, голові Держ. Думи, головнокомандуючому армії та Раді робітничих і солдатських депутатів в Петербурзі, всі — на укр. мові. В привітанні голові Ради міністрів висловлювалося переконання, що новий лад принесе волю Україні. Це був чи не перший організований вияв волі укр. народу під час революції 1917 р.

За місяць пізніше, 8—9. IV. 1917, був скликаний з'їзд укр. кооперативних союзів, в якому брали участь представники кредитових союзів: Катеринославського, Київського, Кубанського, Переяславського, Подільського, Полтавського; споживчих: Дніпровського, Катеринославського, Полтавського та Київ. міського («Городський потребитель»), а також т-в гуртових закупок: Деражнянського, Жабокрикського, Звенигородського та київської агентури Московського союза споживчих товариств.

З'їзд приняв постанови: видавати газету «Народня Воля» на укр. мові, вимагати викладів кооперації українською мовою у всіх університетах на Україні; заснувати постійні шостимісячні кооперативні курси з укр. мовою викладовою. Був організований Укр. Центр. К-ний Комітет, до складу якого було обрано 11 членів, всі — українці.

По всій Україні відбувалися чергові збори уповноважених недавно створених кооперативних союзів, які виносили постанови про заведення діловодства на укр. мові, видавали відозви до кооперативів українською мовою, робили асігнування в Укр. Націон. фонд.

Збори уповноважених Київ. кредитового союзу (5—6. V. 1917 р.) асігнували 10.000 крб. на Національний фонд в розпорядження Укр. Центр. Ради. Ці самі збори вшанували пам'ять В. Д-кого, проспівавши йому: «Вічну пам'ять».

В селі Колодистому на початку революції відбулося величаве народне свято, на яке зійшлося все село. Велика площа перед кооперативним будинком була вся забита людьми. Під час цього свята було загадано про В. Д-го, і всі присутні рушили маніфестаційною процесією на його могилу. Спереду несли прапори й вінки. На могилі хор відспівав «Заповіт» і «Ще не вмерла». І. Ненадіщук, що тільки що повернувся із заслання, промовляв на могилі Д-кого. Після його слів: «Пролунав голос твій по всій російській землі і нашій рідній Україні», хор відспівав «Вічну пам'ять» і «Заповіт», а Ненадіщук продовжував: «Товаришу Василю! Коло тебе вченого працівника, купчилісь люди, як діти коло батька; ти з ними проводив довгі часи, ти сіяв добре слово, кував народну волю словами, ти був великим порадником тому, хто до тебе звертався».*)

Безперечно, було не мало людей, які в той час подібно Д-кому працювали на укр. кооперативній ниві. Про це свідчать ріжні вияви укр. кооперативної свідомості в ріжніх кутках України: там т-во асігнувало 100 крб. на укр. університет, в другому місці т-во оголосило конкурс на написання книжки укр. мовою про всі види кооперації, на кооперативних нарадах і з'їздах робилися постанови про заснування кооперативних школ з укр. викладовою мовою; в ріжніх місцях кооперативи ставили народні доми в укр. стилі... .

*) О. Лотоцький: „Сторінки минулого“ т. III. ст. 152.

Все це свідчить про те, що там працювали люди такі, як Д-кий; можливо не такі здібні, не такі освічені, але також віддані справі піднесення матеріальної й духової культури укр. народу. Прізвища багатьох з них залишилися невідомими. Але В. Д. був особливо виразною особою цього типу працьовника на народній ниві. Тому укр. громадянство поставилося в особливо пошаною до його пам'яти.

Ще до революції 1917 р. в багатьох кооперативах та кооперативних союзах було засновано культурно-просвітні фонди імені В. Доманицького. Заснування таких фондів пропагували укр. часописи. Після революції демократизоване земство Звенигородського повіту постановило відчинити кооперативну школу імені В. Д-кого. Дніпровський союз, що був централю укр. споживчої конфедерації, відчинив школу споживчої кооперації імені В. Доманицького.

Краєний союз ревізійний у Львові заснував кооперативний фонд імені В. Д-кого, призначений для кооперативного видавництва та на стипендії-допомоги для вивчення кооперації та для допомоги укр. к-ним спілкам.

Пам'ять В. Д. було вшановано й на ріжких урочистих зібраннях. Так, у 1920 р. у Київі було складено окремий організаційний комітет для вшанування десятих роковин з дня смерті В. Д-кого; а р. 1925 в Подебрадах (Чехія) з великою урочистістю було відсвятковано пятнадцяті роковини з дня його смерті; цю святочну академію влаштували кооперативні установи, засновані слухачами Укр. Господ. Академії в Подебрадах. Виголошений на академії реферат видав окремою книжкою заснований в Подебрадах фонд імені В. Д-кого. В тому ж році Укр. Селянська Спілка на еміграції також вшанувала пам'ять В. Д-го урочистими сходинами в Празі (Чехія).

Пам'ять про В. Д-кого буде жити вічно в українськім народі, як одного з визначних каменярів української культури.

ОЛЕКСАНДЕР ДАМАСКІН

Юнацькі погляди Миколи Зерова

(За неопублікованими матеріалами)

Кілька чепурних „четвертушок“ доброго старого паперу промовляють до нас чіткими рядками дрібних літер...

Здається, на перший погляд, що можна взяти в оцих двох коротких листів та кількох клаштиках зі старанно переписаним пляном антології української поезії? Але це тільки на перший погляд: в дійсності ж в цих листочках знайдете близкучі характеристики, влучні вислови — одне слово, у цих листочках можна знайти багато цікавого щодо української поезії вважалі й українських авторів окрема.

В 1918. році Микола Зеров разом з Борисом Чигиринцем плекають надію видати найповнішу антологію української поезії. Зеров з приводу цього присягає Чигиринцю кілька листів та чернетки пляну антології.

Особливо цікавий його літературний вибір. Це найсуворіший вибір, це праця над кожним словом поета, це безстороннє порівняння краси вірша і його змісту. Крім особистого вакоплення, Зеров вважає і на громадську цінність і, що має найбільшу питому вагу в його відоорі, на ролю поета, яку відіграв останній для створення справжнього культурного письменства України, на вклад поета у це письменство.

В своєму листі до Чигиринця з Кролевця на Чернігівщині, де поет перебував у червні 1913. року, Зеров пише в приводу складання української антології:

«З чого почати? Це питання дуже і дуже серйозне. Ви радіте, охопити тільки післяшевченківську добу. Ніяких дуже серйових акцій проти цього пляшу я не маю. Плян цей дуже випробуваний: я Шевченка почивав Франко, видаючи свою антологію „Акорди“. Але я не розумію, яка рація поступатись Вам од даннішого Вашого наміру — розпочати збірник архівами народної поезії, а потім перейти до окремих авторів, починаючи в Котляревського. Цей плян має ту перевагу, що він дасть цільну картину розвою української політичної творчості, вкаже джерела українського поетично-го стилю, покаже, як ішла боротьба школних (псевдокласичних) традицій а живою народною струєю — в творчості Котляревського, Гулака-Артемовського».

Далі Зеров висловлює свої наміри „не пропускати до збірника таку дрібноту, як усякі Капельгородські, Жука“. Його суворі вимоги щодо авторів базуються на базані датах скристаліовану, релевантну картину розвитку української поезії без будь-яких дрібних моментів, які б лише відтягали основну увагу читача.

Кайський лист, датований 1. жовтня 1913. року, носить вже інший характер, цікавий, як сутобіографічна довідка. Адресований він Чагиринцеві в той час, коли останній мешкав у Ромнах. Наводжу лист повністю:

„Вельмишановний Борисе Дмитровичу!

Пишу Вам в справі дуже далекій од нашого літературного наміру. В Києві, скоро тільки я приїхав, запрошено мені урока на виїзд — в Поділля — до польського графа Тарновського. Умова така: займатися години дві щодня російською мовою, російською Історією і географією (за 4 і 5 кл.), жити на селі — за Вінницю — в панському будинку, вдвух з учнем, (бо старі графи десь блукають за кордоном) і за все це одержувати 100—125 крб. місячно. Учень має матуру галицької гімназії ї аттестат аріости йому потрібний лише для того, щоб, коли йому доведеться одбувати військову службу — на нього не тикали пальцями і не позбавляли льгот, які дав російська гімназія. Я урока не ваяв, але тільки через те, що мені треба прожити ще 3 місяці в Києві, дописувати свою кандидатську роботу і читати університетські книжки, — а графи хочуть, щоб принаймні до Різдва учитель їх синаші пробув у маєтку, на Поділлі (після Різдва син, можливо, житиме в Києві).

Урока цього пропонував мені Вяч. Констант. Прокопович (б. редактор „Світла“), до якого заходили обидва графи — молодий і старий.

Пишіть, шанованний Бор. Дмитровичу — оскільки подобається Вам перспектива навчати російською мовою графенят, і чи можете Ви прийняти пропозицію. Пишіть поки-що „взагалі“, не одмовляючись од уроків, коли маєте їх у Ромнах, бо як мені казано, графовій пропозиції вже не десь і не два, а цілай тиждень і, може, він вже підшукав собі вчителя десь на стороні — завтра про це наведуть справки.

Прокопович — людина настроєна дуже націоналістично — і хоче, щоб навчав графа неодмінно „українець“.

Докладну одповідь на Ваші листи привілю вгодом, як набереться досить матеріалу.

Завтра йду в наукове товариство — слухати реферати про Лесю Українку — читає Стешенко, Старацька-Черняхівська (по дружбі терватиме Л. У., якої, певно, не розуміє) і Ніковський (Василько). Враження потім.

Маю два літературні наміри — 1. Написати з приводу нового збірника поезії Вороного реферата „Чужеядів в українській поезії“, 2. Прослідити вплив Чехова на стиль Коцюбинського. — Але що і як я писатиму, це ще відомо і мені самому...

А тепер, прощавайте! Живіте і процвітайте і лікуйте роменською тишиною пошарпані п'яталітнім пробуванням в Києві нерви. Відповідайте.

Весь Ваш Микола Зеров“.

Через кілька днів, 5. жовтня, Зеров сповіщає про свої враження від вищезгаданих рефератів про Лесю Українку:

„Був оце на вісідданні, присвяченому пам'яті Лесі Українки. Говорила Старицька, так, як погані літературні дами говорять. Проте, дала багато цікавих фактів. Наприклад, хоча б те, що „Лісова пісня“ писалася всін про підвищений температурі, по ночах. Багато цікавих рисочок в оповіданні ї про особисту індичку Лесі Українки. Стешенко говорив пошлувато. Ніковський гарво, але місцями занадто мудро та вчене“.

В цьому листі молодий Зеров займається нищівною краткою ранньої творчості Вороного та Черняхівського. Пізніше він ні разу не висловлював подібних думок.

„Мушу познайомити Вас в одним моїм літературним пляном. Я готову знов „облічітельного“ реферата про „Чужеядність в українській поезії“. Чужеядністю я вважаю те, нераа певно і Вами спостережене явище, коли поети українські беруть чужий мотив або чужий метр — і чужий твір видають за свій. Найбільше в цьому винні:

Старицький (весь його літературний доробок — плағіят в горожанській поезії сімдесятих років), Грабовський, Чернявський, Вороний...

... Вороний вибирає ритм якогось будь башального віршу в чтеця-декламатора", пише майже пародію на нього — краде його розмір і зарабляє на чужому роамірі. Чужеядність 'Чернявського в тому, що він, як почав із семінарії писати під Пушкіна, так і „поднесь“ пише його віршом, не виробивши свого, — живе в чужого стилі, бо через свою невирваність і податливість не може створити свого..."

У списку авторів української поезії, яких Зеров хотів репрезентувати у своїй антології, бачимо Шевченка, Філявського, Манджуру, Старицького, Рудавського, Щоголєва, Куліша, Франка, Лесю Українку, Олеся, Кримського, Грінченка, Алчевську, Самійленка, Чернявського, Твердохліба, Карманського, Тарноградського, Чупринку, Старицьку-Черняхівську, Вороного та інш.

Майже кожному поетові Зеров дає коротку, у кількох словах характеристику. Всі характеристики вражают юнацькою відвіртістю міркувань і разом в тим абсолютно безсторонністю. Часто-густо у них зустрічають гумористичні потинки.

Так, щодо Самійленка Зеров визначає, що його „вірш важкий, рубаний, солдатський. Прозаїчні конструкції“.

Петро Карманський — поет смутку. Як каже Зеров, „в редакції „Діла“ в нього сміялися: поете, одважте нам два кіло смутку! Нещодавно — років два — одружився і... нічого не піше“.

Розбираючи ранню творчість Чернявського, Зеров також і тут знаходить ще велику недосконалість віршу, хоч і стверджує надзвичайну красу поетичної мови.

В „Зорях“ можна віднайти десяток віршів гарних, хоч розтягнутих („Я йшов ланами рідних наїв“) тощо. Поробивши скорочення, їх можна буде сміло помістити (в антології, О. Д.) — хоча б за гарну поетичну мову. „Пісні кохання“ — дрянь страшна. Русьми, семінаршина і т. п. Смертні гріхи. Кращий вірш „Глибокий плуг пройшов полями мої тихої душі“ — його вважаєте у „Віку“ — краща плутаністю образів. А це ж кращий вірш! Решта далеко гірша.“

Надзвичайно цікаві погляди молодого Зерова на поезію взагалі, висловлені ним у листі до Чигиринця від 5. жовтня 1913. року.

„Тепер кілька слів в приводу Вашого листа. Поезія для Вас — це повяття мало не синонімічне в лірикою. Принаймні, воно мало не все покривається поняттям лірики. А я б побоявся висловлюватись так рішуче...“

Таким постас перед нами молодий Зеров. Рішучий, безсторонній, палкий і суровий критик. Згодом Зеров вміяв свої погляди; близкучі переклади „римлянина“ Миколи Зерова ватушкували гарячі висловлювання молодого критика.

Серпень, 1943. року. Лубни.

М. КУРЕНІВЕЦЬ

Літературні й україністичні матеріали по газетах

XVI.

„Лубенський Вістник“ 25. квітня ц. р. умістив уривок в споминів п. З. Мірного про стару українську письменницю Любов Яновську п. н. „Дванадцять телічок письменниці Яновської“; у цьому ж числі часопису уміщені вірші Ол. Дамаскіна, П. Карпенка-Криниці (із книги „Багряні вежі“), 29. квітня уміщена стаття П. Охріменка „Михайло Коцюбинський“ (з нагоди 30-річчя смерті), 16. травня нарис Ол. Дамаскіна „Пісня“ та репортаж М. Марфина „Над Слішородом“ — про одне з прилубенських сіл за большевизму, 13. червня оговідання Ол. Дамаскіна „Клечінь“. Вірш цього останнього автора час до часу містився і в інцих числах часопису.

„Лубенський Вістник“ ч. 97(236) від 1. липня 1943. містить вірш Олександра Дамаскіна „Троянда“, ч. 59(238) від 8. липня — статтю О. Д. „На погляд Европи“ (чужинці про Україну), де користуються переважно листами видатних європейських інтелектуалів початку нашого століття, надісланих у відповідь на анкету віденського українського щомісячника Романа Сембраторовича та Володимира Кущіра „Рутеніше Ревю“ року 1904-го.

„Вісті Новгородсьверщини” ч. 17 (26. серпня 1942) умістили м. ін. на „Літературний спорівці” нарис Василя Каркута „Міліон” (з львівських „Наших днів” ч. 5) у ч. 22 (16. жовтня 1942) знаходимо продовження „Аве діктатор” Юрія Горліса-Горського.

„Павлоградська Газета” 3. грудня 1942. р. містить статтю М. Степаненка „Павлоград” (історія міста), 9. грудня — А. Осипа „Чарівна посвята” (з нагоди 64 років народження О. Олеся), 20. грудня — В. Федорова: „Різдво” й І. Костюченка „Поет Західної України” (про О. Ю. Федъковича), 18. січня 1943. — В. Шимка: „Борис Грінченко”. Велику статню-рецензію Ю. П.: „Паливода” Тобілевича у постанові театру „Україна” Дахна умістив цей часопис 3. грудня 1942. р.

„Подолянин” 8. квітня 1943. містить статтю О. Флоринського „Український чи ло російський?” (З думок сучасного глядача) й вірш Мих. Чесньюського „Польова пісня”, 11. квітня — вірші Яр. Байрака „Весняні акорди”, 25. квітня (Великоднє число) — вірші Дубенка („На Великдень”), В. Щебутюка („Моя пісня”), Є. Ясінського „Спомин”), статтю „Культ яйця й писанки”, статтю Яр. Байрака про М. М. Коцюбинського, Д. Корбутяна — „Коітепъ 1010. р. в Кам'янці”, 6. травня — вірш Яр. Байрака „Верховина”, Х. Бородая „Невтомний працівник” — до 33-ої річниці смерті Б. Грінченка, 20. V. — вірш Яр. Байрака „Весняний вечір” докладну рецензію Ю. К. про виставу „Вія”, 23. V. — статтю Д. Іевлева „З питань шкільного виховання і навчання”, 30. V. — вірш Яр. Байрака „Хміль”, Х. Бородая „Трудався, навчав” (до 27. рок. смерті Франка), 3. VI. — рецензію Б. Яр. на виставу „Бурлаки”, 22. VI. — „Думу” Ю. Кошельника, Л. К. — „Спогади з першого дня війни”, 27. VI. — початок статті Р. Б. „Дорогою ціною” ((Евітафія над творчістю поета Рильського), 18. липня — статтю Ю. Бойка „Чупринка”, 22. VII. — вірш Петра Карпенка-Криниці („Я аушилась. Ні дум, ні вибухі, ні куль ридання...”), 29. VII. — статтю про Лесю Українку й вірш П. Карпенка „Друї” („Вони давно розстались ворогами”), 5. VIII. — статтю К. п. н. „Поет глибокого діраму і сатири” (про збірку „Логос” Риндика) й вірш Яреми Байрака „Волоття”, 15. VIII. — репортаж Яр. Байрака в Вінниці п. н. „Місто над Бугом” й вірш Н. Римара „Ніва”.

„Волинь” (Рівне) 9. V. 1943. містить нарис П. М.: „Відвонили Христос Воскрес!”, 11. V. — нарис Невада „Сия хмарка”, 16. V. — нарис П. Р. „Проводи”, 30. V. — Од. Флоринського „Шевченко і Лисенко”, 10, 13, ї 17. VI. — оповідання А. Давеня „Свічка на вітрові”, 13. 6. — нарис М. К. „Зелені Свята”, 20. VI. — нарис Невада „На горах” і статтю Н. Кибалюка „Український театр”, 27. VI. — оповідання Ніни Каложкої „На мості”, 4. VII. — уривок з повісті Н. Кибалюка „Щербатий келих” р. в. „Над Смотричем”, 8. VII. — Арк. Животка „Українська мова”, 25. VII. статтю про лікаря й письменника Модеста Левицького (1865—1932).

„Миргородські Вісті” 5. серпня містять осінній вірш Олега Зуєвського, 8. серпня — „Вечір” цього ж автора, статтю „В. Г. Короленко і червоний жовтень”, нарис Ів. Кузыменка „На пасіці”, 12. серпня — вірш М. Ситника „На сторожі” та фейлетон Амвр. Тука „Як баба Куліна сама себе налякала”, 16. серпня — нотатки кореспондента П. Гайового, нарис І. Яценка „Фрагменти життя”, фейлетон А. Тука „Між двома стільцями”, 19. серпня — репортаж І. К. „Співці між народом” — про кобзарів Петра Івановича Гуза з Лютєвки та Михайла Оксеменка в Полтаві, 22. серпня — некролог свого давнього співробітника Вадима Страхова, вірш О. Зуєвського „В. Страхову”, рецензію М. Вишевого на четверте число „Українського Засіву”.

„Миргородські Вісті” 26. серпня ц. р. містять оповідання Д. Ніценка „Зоя”, у серії „Нотаток кореспондента” знаходимо репортаж П. Гайового з с. Почанців, 29. серпня — нарис П. Гайового „Золоті мрії”, фейлетон Амвр. Тука „Дем'ян Кабиця невадозолений”, 2. вересня — огляд М. Ярового „Два місяці українських боїв”, нарис П. Гайового „Криниця” (З ногаток кореспондента), докладний некролог професора медицини Євг. Ів. Яковенка (1865—1943), написаний М. Чаленком, 5. вересня (ч. 74(208) — статтю Б. Якубського „Історичне значіння Лесі Українки”, вірш О. Лятуранської „Буде добрий оберемок” (із циклу „Веселка”), нотатки кореспондента І. Ку-о „Вільна праця” — репортаж в с. Черевки та Ів. К. „В Гаюново-Пашевському”.

„Нове Запоріжжя” 19. червня містить статтю М. Колоса про нову поставу Запорізького українського театру — „Коломбіну”, муз. комедію А Рябова, 10. липня — вірш Івана Маніла „Літо”.

„Українець у Фінляндії” ч. 1 (1(4), Гельсінкі 15. лютого ц. р. містить сосет Б. О.; „З фінських сонетів”, статтю Ю. Косача „Європейський дух і українська творчість”, статтю-пригадку „Відгук 25-ліття проголошення української самостійності у Фінляндії” а наведенням уривків голосів фінської преси з р. 1918. про цю подію; український переклад поївітального вірша вивчачного фінського поета Еіно Лейно, написаного 17. червня 1917.

Берлінський ілюстрований тижневик „Нова Доба“ 9. Й 23. травня ц. р. умістив нарис про руйнування бульонками української літератури п. н. „Поети чи автомата“ Петра Кіака. 6. Й 13. червня цей часопис умістив репортаж Олександра Дамаскіна з Лубенъ п. н. „Легенди живуть над Сулою“. Так само в кількох чергових числах часопису вміщені спомини Аркадія Любченка про Миколу Хвильового п. н. „Його таємниця“, 4. липня тут був уміщений нарис Юрія Косача „Корсар із Олешок“ про українського корсара початку XIX ст. Данила Якимовського в Голові Пристані. Спогади Петра Кіака „В степах далекої Самари“ були вміщені 27. червня, 18, 25. й 31. липня. Нарис О. Зайцова „Суми“ — „Цукрове Місто“ був уміщений 4. липня. Новеля Сергія Домашевського „Чавунний Гетьман“ була вміщена 7, 14. й 21. березня. Спогади Леоніда Чміля про закошлення Західної України большевиками були вміщені 15. серпня („Як ми вивозили“. IV. Лейтенант Дмитренко) та 22. серпня „Початок“.

Берлінський тижневик для укр. робітників в Ген. Губернаторства (ака. в Галичину) „Вісти“ ч. 28 в 14. липня ц. р. містить статтю Х.: „Хто руйнував Гуцульщину“, ч. 01 в 4-му серії статтю Олександра Дамаскіна „І серце й руку для народу“ (до річчя в дні смерті І. Воробкевича).

„Голос Донбаса“ (Горлівка) ч. 59(76) в 14. V. ц. р. містить нещіписану статтю „Леся Українка і її лірика“, ч. 32(89) в 13. VIII. 1943. — статтю Дм. Дорошенка „Михайло Коцюбинський“ (До 30-х роковань його смерті).

Юзівський „Донецький Вестник“ 28 липня 1943 (ч. 79(198) О. М.: 80 років української опери. Г.: Микола Зеров. ч. 80(199) в 1. серпня ц. р. містить статтю П. Гришка „Последнее произведение Николая Хвилевого“ та фейлетон про Кашелю О. Кошиця п. н. „Як українська пісня завойовувала світ“ (25-ліття Української Капелі; ч. 81(200) 4. августи Д. М. „Українські привабуті музики“ (про реферат Ф. Стешка в Укр. Іст.-Філол. Т-ні у Празі про М. Півторацького й Г. Білоградського, забутих музик XVIII ст.)

Р е ц е н з і ї

С. РИНДИК. ЛОГОС. Прага 1942. Українське видавництво „Пробоем“. Ст. 72.

Між збірками віршів, виданих досі нашим видавництвом, збірка С. Риндика заслуговує на кращу увагу. Це речі, написані а глибині нашої хвилі є, хотілося б сказати, для нашої хвилі, їх характер вдебільші ідеологічний, визначений автором чітко гострими обрисами на тлі недавніх обставин в нашій житті, в першу чергу обстанови, створених большевицьким терором на землях України. З цього погляду воно тут важко визначити, що вірші, відбрані в цій книжечці, були вже вдебільші друковані в нашій пресі раніше, а саме в таких журналах, як „Воля“, „Незалежна Україна“, „Дівони“, „Вістник“ і „Пробоем“ упродовж часу від 1921. до 1941, та проте вони саме сьогодні ювіні життєвої актуальності, а завдяки вдатному підборові, в гармонійному ціловиді своєї провідної тематики і форми. До того ж підхід нашого автора до тем не шаблоновий і не одноманітний: вірші, повні глибоко ліричного характеру, що своїм ущерть відчутим і пережитим вмістом — як неменше своюю утвою мелодійністю — нагадують важку настроєність наших народних пісень, чергуються тут во вражчаннями легшого, тут і там зогідно жартливого жанру, які де-далі довоянюють скучними гостро сатиричною закраски, для цілості збірки Риндика може найбільш аналітичної. Спершу, правда — і це для розвитку таланту автора характеристичне — визначаються в нього спори чистої, іноді відгуками строю народних пісень продавноючи лірики, повні своєрідної поваги думки і чуття („А проте“), в ряді яких обидва вірші „В шумі-лузі“ та „Яром-долом“, в попра них „Спогад“, заміняючи малонкам трагічно поневоленої батьківщини, відтвореної тут не засобами рефлексії, а оживотворної пластики картин — читачеві найбільш незабутні і єсть справдішніми прикрасами збірки. Це агуки, які можуть рівнятися в деякими віршами молодого Олеся, і вони на всякий випадок неабиякий доказ творчого таланту автора.

... Краю рідніє! Краю туги!
Не шумлить твої зелені шуми-луги.
Гей, натомість скрізь по тобі, бенталаний,
Чорні агарща вожеж, як чорні рани.
Чорні агарща, руйна, груву купе,

А на тім... що тліє люду! Труп на трупі!
 Що там впало, що там сяяло, що ровято,
 Що за тебе, рідний краю, мук уято!
 Тож ніколи не вілечти, не вбагнути,
 Як ніколи ти помста не забути!
 Краю, краю! Мій болючай, серце рвучай!
 Оберни свій біль пекучий в громи-тучі.
 Хай ударять, пронесуться над землею,
 Що скривалена вся кровлю твою,
 Що могилами в кладовище ізрила,
 Що синів твоїх найкращих трупом вкрита.
 Хай пройдуть мечі Перуна в край — із краю
 І ворогів твоїх пекельних люту віраю
 І діла їх і заміри їх ворожі
 У вінець нехай потлумлять стріла божі.
 А потім некай сполосути громи-тучі
 Весь той бруд, всю тварину гидку ту, в прірви, в кручі!

Скрізь отак тут яскрава плястка малюнку, вищий рівень провідної думки та займаюча свою експресією глибину почування, яке проте надихане духом здорової, аріановаженої мужеськості, що не дав авторові ніде роаливатися хвилями безпомічної скаржливості. Навпаки — як це вже мною відзначено — в нашій збірці єсть і вправці в погіднішому обличчам, як ось „Аврора“, „Три генерації“, „Єдиний випадок“ та „Ксантипа“, речі властиво жартолового характеру, хоч і вони основані на глибшій думці, як це виявляє передовсім поема „Ксантипа“, — своєю ідеологією нагадуючи поекуди відому поему Лесі Українки про жінку Данта (у збірці „Думи і мрії“) — та „Аврора“. Тільки треба тут авторові вистерігатися таких неясностей, як у вступі до поеми „Єдиний випадок“, де читачеві не легко спершу розібрати про кого тут властиво мова, і таксамо надто віртуозного наниування чужих слів, напр. заразцем:

. . . Буду далі віткати заявято
 І, фальшиво підносячи тон,
 Скандувати терцини і станси,
 Як роабітей старий грамофон,
 Що низводять циганські романси . . .

Або:

. . . Зустріне форвард, бек чи гальф, чи сторож брами . . *

Але такі повні погіднішого тону поеми це в автора наче тільки хвиля передишкі на шляхові до картгин гостро сатиричного характеру, в яких найбільше вадатні і найбільш для нас цінні це ті, що їх тлом і темою в бевпросвітня дійсність, створена на нашему ґрунті большевизмом. Тут внову в одній стороні повага і глибини громадської свідомості в поета, а в другої в правила сильні і переконливі потки його глумливого сміху і привирства до таврованих ним появ. Своєрідний вступ до цієї групи це „Христос“ та „Брихон“ — це останнє не в усьому ясне своїм малюнком — а далі „Нові Шляхи“, анамените своїм в'язуванням усієї нікчемності большевицьких прислужників, „Тройка“, „Чудь“, „Татарські люди“, „Голе Ельдорадо“, „Пятилітка“, „Ексчекіст“ та „Большевицьким поетам“ і „Большевицька динаміка“. І хоч поетова тенденція в цих віршах визначена в усію чіткістю, та хоч від сатиричного тону дуже близько до балакучої реторики та контурнової патетики, то проте автор вумів вдебільши вберегти рівень вищої, справді річевої критики, а до того й відповісти й вимогам поетичної форми, якщо й тут не брати під увагу надміру чужих слів, передовсім з висміваної большевицької термінології („Большевицким поетам“, „Большевицька динаміка“). Найвидатніше однаке ті сатири викодять там, де автор послугується формою оповідання, ось як у поемах: „Трактор і кінь“, „Козацький кінь“ — в прогарною характеристикою лицарського коня, але не в дуже то підходящим до неї фіналом поеми! — „Бугай та листро“, „Гусячі пера“ — теж анаменита сатира на скрибентів, що голосили колись світові про утечу непримирного Наполеона в Ельби, а просто майстерно у віршу „Рай“, що його вже сьогодні треба причислити до ціннішого в усього, що наша сатирична література створила про большевицький рай в його сущій сутті! і таксамо на правананні вислугув вірш „Смерть Перуна“ своєю

критикою нашого вівантійства, яка особливо нині дуже актуальна і багато дає нам до думання ...

„Гартовані мечі — знаряддя вла і тьми.
Добра і світла Бог Іх силу переможе.
Найбільші перед Ним — паймеші між людьми :
Таких бо в небесах чекає царство Боже.

Блажені кротці, покірливі, плохі,
Блажені убогодух, блажені миротворці".
Та ба! До слів святих були, як пень, глухі.
Завзятій Святослав і княжі сільноборці.

Чи віри не дали, що лішні від усіх
Не мужі ляцарі, а вбогодухі діти?
Чи може думати в надгордошах своїх,
Що Ім не до лиця з блаженнями сидіть . . ."

Гідні вгадки тут і такі, духом трагічної рефлексії овіяні картини, як „На Сході" та „Стара гвардія", що з ідеологічного боку доповнюють гаразд те, на що вказавано досі.

А тепер ще декілько слів про форму й мову автора. Форма віршів у збірці Ринника видається мені найкращою там, де в нього зазначується — може й весідомо — вплив Строкою наших народніх пісень, того несмретельного джерела краси творчого слова народу. Але таких віршів у нашого поета покищо розамірно не багато, хоч саме тут проступає творча спромога автора відносно тонкостей поетичної форми, чіткіше і щасливіше, ніж у віршах чисто ідеологічного, чи-там, сатиричного характеру. І я думаю, що наш поет буде собі вважати певно дуже віячним завданням, попрацювати в цьому напрямі над формою основніше, тим більше, що потенційні його речі виявляють багато гарного, цікавого і нового як з погляду на форму, так і з огляду на мову, яка так-само далека від второго в нас шаблону дикцій ліричних збірок, як і вірші Ринника від їх шаблонового вмісту. Правда — дикція в нашого автора саме тому місцями не така то легка і провора, особливо там, де він послугується — як це вже зазначено — чужими словами, або словами рідше в нас уживаними та не загально відомими поняттями. Затеж такі оформлення, як „в шумі-лузі", „білоцвіт", „ліс-верболів", „срібнолукий бранець" (місці), „берівки білокорі", „тужнооко", „тужновір", „чорнобліском з веселого ока", „сторадісний", „столунний", „літа многозмінні", „песарі гніколінні" та цілий ряд інших виявляють живе чуття автора для творчих можливостей мови, особливож в цатої високої лірки, і це неабияка прікмета його збірки. Тільки ж — повторімо це щераз! — вживання чужих слів мусить наш поет покинути, вистерігаючись з цього погляду нир. таких невмістностей, як ось такі в першім стишку збірки :

... Заповіла мені: „Слово — логос, не щебіг пташиний,
І самець соловей не мірело тобі, не вафрець,
Примітивні чуття — мелодрам примітивних причини,
Примітивної ліри живець . . ."

де через чужі слова і прозідна думка не вилонюється з усію чіткістю.

А знову з огляду на те, що сьогодні кожна книжка в нас, особливож в ділянці гарного письменства, мусить бути написана так, щоб її міг читати в відповідно користю та в потрібним розумінням : наш пересічний читач — який саме нині в нас просто жагуче горнеться до української книжки, — було б указане, щоб автори наших збірок рідше вживані в нас слова поясняли в примітках на кінці книжки. Бо таким чином автор осягне певне аронування його твору, а наш читач чогось від нього в користю для себе навчиться. До таких слів у збірці Ринника треба причислити: „шіони" (ст. 7), „полоз", „стоходи", „рогіз", „кочеть" (ст. 12), „юга" (ст. 10), „каука", „балабони" (ст. 34/35), „обчвікрайхт" (ст. 43), „фольші" (ibid.), „затилками перій" (ст. 46), „яса" (48), „навчикрижени" (63) і багато такого іншого. Так само не виникається читач і тому, що це таке „білоока чудъ", „лемля Малюти", „судальська частушка" та взагалі рідше вживані поняття з околу московського середовища чи-там його історії. Сумніваюся теж, чи „кожен в наших пересічних читачів угадає зараз, до кого відноситься вірш. „Чотирнадцять точок" (ст. 60), в чому тра-

тедія „білого пана“ та й тих, що надіялися на нього. І тому й кажу, що короткі речеві примітки як щодо мови, так щодо змісту не тільки причинилися б до повного ароуміння кожної вартішої обірки, але й амогли б поширити круг ділового знання в тих читачів, яким його недостас.

І на це Провід нашого такого цінного сьогодні і заслуженого видавництва може аволить на будуче звернути цільнішу увагу.

Др Остап Грицай,

ДР ЄВГЕН ГРИЦАК: ІМЕНА УЧНІВ ТА УЧЕНИЦЬ УКРАЇНСЬКОЇ ГІМНАЗІЇ В ЯРОСЛАВІ. Звіт Державної Гімназії з українською мовою навчання за шк. р. 1942-3. Ярослав 1943, стор. 3-11.

Коли відмічуємо цю нову працю відомого українського мовознавця, то не тільки тому, що вона одна з кінцевично рідких у нас статтів на ономастичні (навінницькі) теми. Вона вказує передусім на те, що при добрій волі й ототі працювати для забагачення української культури можна знайти час і за виснажливою працею українського в школі й що наукову працю можна вести теж і поза т. в. централізованою університетськими книгоабірнями, коли йде про обирання матеріалу. Після аналогічної статті в „Рідній Мові“ за 1938. р. про „Особові імена учнів Перемиської української гімназії“ розглядає др Грицак у своїй новій праці хлоп'ячі й дівчачі імена української гімназії в Ярославі. Автор не аналізує їх за принципами мовознавчого досліду, обмежуючись тільки тут і там ствердженнем, що таке й таке ім'я чуже. Зате цікавить його передусім статистичний бік: справи, а саме питання, які імена виступають найчастіші серед ярославських учнів та учениць та при цьому інше питання, а саме „чим кермуються родичі при виборі імен для дітей?“ Щодо першого, то автор стверджує, що найчастіше імення для хлощів у цьому середовищі, це ім'я „Володимир“, по ньому йде „Іван“, після як „Богдан“ та „Роман“. Дівчатам дають передусім ім'я „Марія“, після нього йдуть: „Ірина“ й „Ганна“. Подібні відносини панували — як це підкresлює автор — і на перемиському ґрунті, так що його стверження можуть бути важні заагалі для західно-українських теренів. Коли йде про питання, чим кермуються батьки при підшукуванні імен для своїх дітей, то підкresлює др Грицак родинні огляди (імена підів датини, або інших кревних), при чому береться під увагу славність чи визначність, або „щасливість“ окремих осіб, а дуже часто роблять це в самого пістваному до них. Буває, що вибирають імена рідкі навмисне, щоб таким робом відзначити дітей, неначе вивіщити їх і звімпонувати своїм сусідам, знайомим, мешканцям села чи міста. З інших психологічних моментів, що рішані при підборі імення для дитини, треба відмітити загально поширеній звичай серед українського простолюддя, надавати ім'я святого, що пропадає на день народження. Цікаве авторове ствердження, що при староукраїнських, дохристиянських іменах чи дороблених на їх аразок (за автором „поетичних“) як нпр. „Квітослава“, „Зореслава“, „Звенислава“, „Калина“, „Дзвінка“ тощо, священики вимагають давати теж „християнське“ (грецьке, або єврейське) ім'я. Дітям неправого ложа дають неразі гірші, т. в. погані імена, або рідкі, щоб так їх відзначити від інших дітей. В дальших розділах своєї цікавої розвідки обговорює автор коротко імена селянських і робітничих дітей, імена священичих дітей та врешті подвійні а то потрійні імена, підкresлюючи, що звичай давати дитині більше імен не наш, він повстав без сумніву під польським впливом. Тим то й явище те істину дуже замітно саме на західних землях. Друге чи третє ім'я надають часто в родинних оглядів, щоб зробити присяжність якісь особі в родині або кумам, що трамають дитину до хресту. Буває й таке, що як мати полька, то старається дати дитині друге ім'я, що наближувало б її до поляків, чи родинних традицій матері. Друге чи третє ім'я дають тож а огляду на свято, яке було при народженні дитини. Буває врешті, що батько й мати не можуть погодитися на одне ім'я, й тоді дитине дістас обидва.

Як бачимо, стаття дра Грицака розглядає багато цікавих питань із родинного життя й традицій, зв'язаних із найменуванням дітей. Як така має вона безперечну вартість не тільки для мовознавства й навінництва, але теж і для етнографії. Зокрема цінний є статистичний матеріал, що його автор наводить в окремих розділах праці. В загальному вона може бути гарним аразком для інших розвідок у цьому напрямі, що їх могла б легко опрацювати люди доброї волі по різник місцевостях України, творячи тим цінну підставу для дальших дослідів на цьому, нікуди правди діти, дуже в нас мало знаному, а ще менше дослідженому полі.

Др Яр. Рудницький.

Хроніка

— Українське Видавництво „Пробоем“ у Празі видало трагедію в трьох діях Іллі Ясінчука „Зелена Кадра“ (ст. 71).

— Українське Видавництво „Пробоем“ (Прага) видало Історичну повість Панаса Феденка „Гетьманів кум. Українська рапсодія“ (стор. 256) („Книговідбірня Пробоем“, число 27(401)).

— У Берліні вийшло друком два зшивки п. н. „Українська Народня Пісня“. Кожний зшивок містить по 32 пісні. Видання рясно оздоблене українськими народними орнаментами.

— У Берліні в „Бібліотеці для українських робітників“, яка виходить у видавництві Богдана Кравцева в дорученні „Центральної Установи для принадлежності до народів Схому“ вийшов переклад оповідання Е. Т. А. Гофмана „Бондар Хома Мартин та Його бондарчукі“, гумористичні оповідання Юрія Музицького „Троянди та колючки“, й повість для юнацтва „Цупке життя“ Василя Кархута (нове видання).

— Двома накладами в Гельсінках у віві Сьодестрьом та в Стокгольмі у віві Ф. Букгандель вийшла у шведській мові книга Богдана Кентржинського п. н. „Саннінген ом Україну“ (Правда про Україну), ст. 214 в 49 ілюстраціях та 45 мапами, діаграмами та дереворитами.

— У Берліні вийшла друком невеличка „Історія української літератури“ видання „Українського Віспника“.

— В Холмі вийшли нові книжки під наазвою: „Пом'янник за здоров'я і за упокой“ (16 ст.) та „Холмський Богоглаєник, частина друга: Пісні й Молитви до Пресвятої Богородиці“ (106 ст.)

— У Холмі вийшла другим накладом брошура Архієпископа Іларіона „Бережімо все своє рідне“.

— Архієпископ Іларіон видав у Холмі книгу п. н. „Українська мова в церкві“.

— Українське видавництво (Краків—Львів) видало драму Микола Куліша „Патетична соната“.

— Це саме видавництво видало влітку цього року три нові книжки для дітей: казку В. Гренджі-Донського „Манюсінка“ з образками В. Беляса, байку Наталі Забілі „Хатинка на ялинці“ та М. Голинського „Пригоди Івасика Бульбашка“. Обидві ~~останні~~ книжки в ілюстраціях Едуарда Козака.

— Українське Видавництво у Львові вивело вибір в новель та повістей Аркадія Любченка п. н. „Вертець“, книжку для дітей Ольги Добрянської - Коренець „Зшивок малого монгола“, два випуски українських хорових пісень (вип. 5, Філярет Колесся: Пісні для чоловічого хору; вип. 7, М. Леонтович: Жартівливі пісні). У серії „Український педагогічний репертуар“ вийшов випуск перший: Віктор Косенко: „Чотири дитячі п'єси для фортеп'яну“. Крім того це саме видавництво видало IV-им виданням „Український правопис“, упорядкований проф. Ів. Зілинським.

— Українське видавництво (Краків—Львів) видало „Вибрані поезії“ Євгена Маланюка (pp. 1923—1943, ст. 170).

— Історично-шобутова повість Василя Чапленка „Пиворіз“ (ст. 121) вийшла накладом цього самого в-ва, так само, як книга Олена Степанів „Сучасний Львів“ (ст. 168, 45 ілюстрацій і 16 мап та схем) та Юрія Липи „Ліки під ногами“ (ст. 111).

— У щомісячнику „Вечірня година“ вийшла повість привод „Тра королі і дама“ Анатолія Курдяника.

— У Станиславові з'явилася друком повість Дарії Ярославської „Полін під ногами“ (ст. 218).

— Дня 26. червня в Києві на черговій „встрічі письменників“ у відділі пропаганди, Фундуційська 31, відбулося читання недрукованих театральних творів Сергія Кокота та Олександра Ващенка.

— Дня 8. серпня на вистрічі письменників у Києві Юрій Окінчиць прочитав свої твори „Ольга“, „В тумані“, „Каштани“. Проф. Борис Якубський дав критичний огляд творчого шляху цього немолодого вже автора. Під час обміну думок присутні вважували, що інколи звайвій натуралізм виникає мистецьку вартість його новел. Наприкінці Юрій Кандій прочитав дружній шарж на оповідання Окінчиця „Ольга“.

— Дня 4. вересня на вистрічі письменників Іван Лесь прочитав феєричну комедію „Ніч на Лисій Горі“.

— Дня 17. вересня у центральній бібліотеці на вулиці Короленка 46 у Києві відбувся великий вечір київських письменників. Вступне слово про роботу київських літератів сказав Ю. Кандій. З своїми творами виступали Юрій Окін-

чинь, Віктор Морт, Ніна Калюжна, Г. Фрост, П. Безверхий, Ю. Нольден і інші.

— Дня 15. липня ц. р. на сцені Київського Драматичного Українського Театру вперше була виставлена сучасна комедія на 4 картинах київського драматурга Сергія Ледянського „Директива в центрі“.

— Дня 18. липня в Києві відбулася зустріч українських письменників. Зондерфюрер В. Мархо прочитав реферат „Обличчя сучасної Шімечкої літератури“, проф. В. Петров виступив з доповіддю про сучасну українську літературу, проф. П. Ковалів читав про сучасний стан розвитку української літературної мови. По верерві виступали в читаннім своїх творів Ол. Варавва, В. Домонтович, С. Жук, Ю. Кацій, Безверхий, Ю. Буряківець, А. Кональчук, Од. Василенко, Н. Калюжна, Г. Іванова. З приводу творів, вчителів на цій зустрічі В. Державін написав на сторінках „Нової України“ (ч. 111—425 в 1. серпня ц. р.): „Поміж віршами найбільшої уваги варта лірика Ю. Буряківця. На основі пісенної традиції він подає співучі ліричні відображення української природи й сільського побуту, оповіді сумними спогадами... Жгава критична дискусія розгорнулася навколо новелі Гордійчука „Перевіхованій“. Драматичні новини київських письменників („33-ї рік“ і „Директива в центрі“ С. Кокота, „Богун“ І. Реви, комедії В. Чорногая й В. Морта тощо) потребують детальнішого обговорення іншим разом...“

— „Вінницькі Вісті“ в 19. серпня ц. р. подають від слів М. І. Гжицької, що її чоловік, відомий автор оповідань „Чорне озеро“ та „Захар Вовгур“, Володимир Гжицький, був арештований і засланий у р. 1933. на 10 років. Останній лист від нього був у червні р. 1941, коли він перебував на руднику Єджит-Кирта в області Комі.

— 25. серпня ц. р. відомому київському мистецтвенному Фотієві Красицькому минуло 70 років життя. З нагоди цих роковин вітали мистця в його хаті представники київської міської управи Л. Форостівський та Волковович, Г. Вовк — від наукових робітників, Титаренко — від укр. інженерів, С. Жук — від спілки мистців та письменників Києва, Остап Лисенко — від українських композиторів та мистецтвознавців, Ненадкевич — від Комітету Допомоги м. Києва. Потім відбулася оглядини вистави творів ювілята, що збереглися в кількості коло 50-ти, серед них портрет М. Садовського, О. Вільзька й ін. Нарешті в тіснішо-

му гурті промовили О. Лисенко, С. Драгоманів, С. Жук, О. Варавва, Крекотень та Мирон Луцький.

— Др Б. Ю. Пеленський габілітувався 15. вересня ц. р. в Українському Вільновому Університеті в Празі на доцента історії української літератури на основі праць „Шевченко клясики“ та „Бібліографія української бібліографії“. Габілітаційний виклад на тему „Етапи розвитку української лірви в XVII—XVIII. ст.“ виголосив рівно ж 15. вересня ц. р.

— Відчit I. Коровицького „Література воєнної доби“ відбувся у Варшаві 16. вересня.

— Рецензію Штетманна на працю Р. Смаль-Стоцького про германо-німецькі культурні впливи у версалі української мови містить місячник „Остланд“ (Riga) за березень ц. р.

— Рецензію Золтана Сенде на працю Нори Грабарівни „Мавена у світлі нових українських студій“ (60 ст.), що ще року 1941. вийшла мадярською мовою в Ужгороді містить місячник „Донауевропа“ за березень р. 1942. (с. 239—240). Цей самий журнал у книзі м. р. містить рецензію Н. Грабарівни на працю Федіра Бачинського „Російсько-русанські“ взаємовідносин у середині 19 століття“ (108 ст.), що вийшла мадярською мовою в Ужгороді р. 1942. містить квітневий випуск «Д» (ст. 320). У жовтні за р. 1942. ст. 320 цей журнал умістив рецензію Івана Кертейса на німецьку публікацію Ляйбранда про Україну (ст. 794—795). В останнім випуску цього журналу (Серпень 1943. ст. 631—632), уміщена рецензія О. Онд'юла на італійські переклади Чезаре Меано та Млади Лаповецької з Шевченка. Рецензент вгадує переклади українських лірників Семигородського вчесного XIX. ст. Гуго Мельтцеля а також порівняє творчість Шевченка в творчості Шандора Петевфія, а «Катерану» — до Секлерських балад, але найбільше подібності знаходить в пізнішими мадярськими романтиками — М. Верешмартиєм та І. Вайдою.

— Рецензії Г. Й. Баєра та Яр. Рудницького на працю Р. Смаль-Стоцького про германо-німецькі впливи у версалі української мови уміщені у VII. річнику «Зюдостфоршунген», 3—4 Грудень 1942. с. 768—774.

— У цім самім числі «Зюдостфоршунген» уміщена рецензія Г. Й. Баєра на німецьку працю Філіпа Вернера про історичне й політичне мислення в Київській Русі (Бреслав, Прібеч, 1940, 106 с., надр. в «Ярбюхер фюр Гешіхте Остєуропас»,

додаткі, ашиток З та рецензія Євг. Лемберга на працю Дм. Чижевського «Український літературний барок» ч. I (Прага, Укр. іст.-філ. Т-во, 1941, 72 с.)

— У т. CLXXXVII. французької «Ревю Історік» (р. 1939) І. Борщак подав бібліографію української історичної літератури, що з'явилася поза межами ССР; як занотовув «Рівista Сторіка Італіані» (річн. LIX, аш. III, Грудень 1942) цей покажчик доповнює старі покажчики М. Gautier (Revue hist. CLII, 1929) та М. Кордуби (La littérature historique soviétique ukrainienne 1917—1931, Varsovie 1938).

— Стаття Моріса Палеолога «Ліна Ярославна — королева Франції» Appo Domini 1051—1065. з'явилася у паризькому тижневику «Ілюстрасіон» р. 1941.

— Стаття Прадель де Ламаза «Анна в Росії, королева Франції», була уміщена у двотижневику «Меркюр де Франс» у р. 1940. (т. 297, с. 67—82).

— Другий том «Трудов отд. древнерусской литературы» (1935) містить м. і. працю Б. А. Ридзевської «Легенда о князе Владимире в саге об Олафе Трючвасоне» (с. 5—20), М. Бреміна: Из истории древне-русской публицистики XI века (Послание Феодосия Печерского к князю Иаяславу Ярославичу о латиницах) с. 21—38; М. П. Алексеев: Англо-саксонская параллель к Поучению Владимира Мономаха (Fäder Larewidas — VIII. ст.) с. 39—80; Д. В. Айналов: Замечания к тексту Слова о полку Игореве (1. Птицы подо бию; 2. Стружие; 3. Струги ростре на кусту; 4. Того внуку) с. 51—94 Н. И. Зарубин: Заря утренняя и вечерняя (из комментария к Слову о полку Игореве) с. 95—150; Н. И. Берков: К библиографии западных изучений и переводов Слова о полку Игореве, с. 151—155.

— У третьому томі «Трудов отд. др. р. лит. (1936) м. і. уміщено нариси Д. В. Айналова: К истории др.-р. литературы. I. Эпизод из сочинений Києва в Западной Европой (Іаяслав В. кн. Київський в сином Ярополком р. 1075. у цісаря Гайнріха IV. у Вормсі) II. Иллюстрации к хронике Георгия Амартола. III. Замечания к тексту Слова о полку Игореве (1. Две солнца померкста.. 2. Скочи отъ нихъ лютымъ зверемъ); (с. 5—25); А. С. Орлов: Дева-лебедь в Слове о полку Игореве (с. 26—36).

— У III. томі «Тр. отд. др. р. литератури» уміщена також публікація П. Н. Попова «Неввестная драма ветровской епохи „Иудифь“ (рукопись в „жито-

мирського архівника“ книгоабірні ВУАН), с. 195—253.

— У IV. т. «Трудов отд. древнер. лит.» (1940) с. 9—150 уміщена праця А. Шахматова (+1920) «Повесть временных лет и ее источники».

— У IV. томі «Трудов», крім вже згаданої праці А. Шахматова уміщені дальші: Заметки к тексту «Слова о полку» Д. В. Айналова (1. Плач Ярославы. 2. Не быть кликну. 3. На каком инструменте играл Боян?) (с. 151—158); И. П. Бреміна: Драма - игра «Царь-Ирод» (с. 293—240); Акад. А. С. Орлов: Гистория об Илье Муромце и Соловье-раабойниче (с. 242—246).

— Стаття Й. І. Вольфа «Піклувальник та провінція свого народу. Тарас Шевченко, співець України» була уміщена в «Брюсселер Цайтунг» дня 26. серпня 1942.

— У 4-ім ашитку журналу «Фольк унд Расе» за р. 1943. знаходимо статтю-допис Отто Колара п. н. «Образи рас в Україні» з 4-ма світлинами.

— Великий берлінський тижневик «Дас Райх» від 1-го серпня містить світлину «Українка у недільнім убранні» — дівчина на тлі соцшников — та во два десятки українських прислів у німецьких перекладах. Цей самий тижневик від 29. серпня містить статтю - фейлетон п. н. «Українська служниця».

— У «Келеті Едъга» ч. 69—71 у р. 1940. надрукована стаття Дь. Паппа «Засновання Мукачівської діцеалії», що вийшла також і окремою відбиткою.

— «Ілюстрірте Цайтунг (Ляйшіг) у жовтні ц. р. містить фото-репортаж Ф. Кербера «Обличчя українського міста» (13 світлин).

— Стаття др К. Краве про Есі-Кермен у Криму з 8 світлинами була уміщена в «Ілл. Цайтунг» 12. листопада 42.

— Фото-репортаж Іоаніса Цеха в Ростова (12 світлин) був уміщений в «Ілл. Цайтунг» 6. серпня 1942. (ст. 62—65).

— Малюючі барвами Отто Блесса «Останні в Умані» (відстуїв рештою болгарської армії) містить «Ілл. Цайтунг» 6. серпня 1942. р.

— Стаття др Фолькера Тевфера «Слідами кримських готів» (5 фото в Есі-Кермену) уміщена у серпневі ашитку вестермінівського місячника «Дер Тюрмер» 1943. р.

— Стаття В. Фоннегута «На озерах Поділля» з'явилася на сторінках «Франкфуртер Цайтунг» 8. грудня 1942. р.

— Рецензію на працю Г. Й. Баера про зауваження й методи народностевої політики Польщі супроти українців у рр. 1919—1939, умістив квартальний журнал „Ді Бург“, у липневім випуску ц. р. (ст. 205—206).

— Нотатка Гайнца-Йоахіма Графа „До імені „Рус“ уміщена у 2-м випускові „Цайтшріфт фюр Намен-Форшунг“ за рік 1942. (с. 172—174).

— Стаття графіні М. фон Мальтцан „Мавепа“ була вміщена на сторінках німецького місячника „Дер Дойче ім Остен“ у р. 1940. с. 670—678.

— Стаття М. Австена „Кубанська область“ була уміщена у 12 випускові німецького журналу „Віссен унд Вер“ за р. 1942. (с. 451—454).

— Стаття Вернера Гассельблatta „Україна та українці під царським та большинським пануванням“ була уміщена у вересневім випуску „Націон унд Штаат“ за минулій рік (с. 400—410).

— Братиславський часопис „Словак“ від 19. жовтня ц. о. містить 5-тим продовженням враження Томаса Шевчіка „Через Україну та Крим“.

— Стаття Ігоря Кеменя «Мадярщина та культурна історія русинів» уміщена в серпневім випускові «Донаверона» (с. 597—610).

— У Праві 19. липня ц. р. вмерла на 28. році життя молода українська малярка Алла Лисянська (нар. 10. 5. 1916. р. в Києві). З її праць більш знані обгортики до «Вічного Корабля», «Засіну» та ін. творів Л. Монеєнко у виданні «Колос» (Прага), обгортики до виданого цим самим видавництвом «Мані Мавайла» Миколи Куліша, портрет Л. Мосенда, уміщений у збірці його віршів «Зодіак» (в-во «Колос», Прага 1941), портрет проф. Ст. Смаль-Стоцького.

— Дня 26. червня ц. р. в Києві був

похованій Н. Н. Черногубов, визначний аванець та консерватор старовинного мистецтва, що загинув від рук большевиків ще 21. жовтня 1941. р. Черногубов походив з Чухломи Костромської губернії, де народився р. 1873. Від 1902 до 1917 був старшим вченим консерватором Третяківської галереї в Москві. Потім аж до р. 1930, він охороняв великі мистецькі збори Харитоненків у селі Наталівці коло Сумів на Харківщині.

— Дня 29. липня у Праві розпрощалася з життям академічна малярка Maria в Тушицьких Руда-Чернекова (нар. 4. 10. 1897. у Збаражі). Коло року 1920 була учителькою рисунків у Севлюші, у 30-тих роках була учителькою горожанської школи в Білках коло Берегова. Вчилась у Мистецько-Промисловій Школі у Львові, потім по довший перерві в Українській Студії в Праві (рр. 1925—1931).

— «Нова Україна» (Полтава) від 27. червня подала вістку про смерть свого співробітника, новеліста й репортера Олекси Івановича Семенова (нар. р. 1908).

— Дня 8. серпня ц. р. трагічно загинув один з чільних співробітників миргородського часопису «Відродження» відст. редактора 1941—42, пізніше редактор «Лубенського Вістника» (1942), а згодом редактор білгородського «Восхода», Вадим Тимофійович Страхов. (Миргородські Вісти, 22. 8. 43; Наступ, 12. 9. 1943).

— 26. серпня ц. р. у Шишаках помер на 77 році життя проф. медицини московського університету, Євг. Ів. Яковенко, що від р. 1936. перебував на пенсії в рідних Шишаках, де працював над історією лікарської справи на Шишаччині. (Мирг. Вісті, 2. 9. 43).

Якщо хочете,
щоб Видавництво „ПРОБОЄМ“ вчас виконало Ваше
замовлення, пишіть чітко Ваше ім'я, прізвище і адресу

УВАГА!

Появилась нова книжка!

Микола Андрусяк

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

I. том, стор. 176 з гарною оберткою М. Батинського та з 5 таблицями родоводів.

Видання Укр. В-ва «Пробоєм»

Ціна 5.— РМ.

Набути можете у В-ві:

«Probojem», Praha XIV-65.
post. schr. 3.

НОВИНА!

Вже вийшла у В-ві «ПРОБОЕМ»

у Празі книжка

Доп. д-ра Я. РУДНИЦЬКОГО

„Як говорити по літературному?“

Приклади, правопис, граматика,
ввірці мови і т. п.

Негайно посилайте замовлення
на адресу:

• Probojem, Praha XIV.-65, Fach 3.

Ціна з пересилкою 2.— РМ.

Авторський гонорар із цієї книжки
призначений на допомогу Україн-
ському Студенству.

УВАГА!

УВАГА!

ЗАМОВЛЯЙТЕ!

ВЕЛИКИЙ

УКРАЇНСЬКО - НІМЕЦЬКИЙ СЛОВНИК

Опрацьований з доруки Укр. Наук. Інституту в Берліні Деп. Куадею та Яр. Рудницьким. Стор. 1494 з гарній опраців. Ціна 18 РМ, з перес. 19 РМ,

КИШЕНЬКОВИЙ УКРАЇНСЬКО - НІМЕЦЬКИЙ СЛОВНИК

Опрацьований Яр. Рудницьким

Ціна 1.50 РМ, з пер. 1.70 РМ.

Замовляти:

«Probojem», Praha XIV-65.
post. schr. 3.

УВАГА!

Тільки що вийшла в Укр. В-ві
«Пробоєм» нова книжка

Ілля Ясінчук

ЗЕЛЕНА КАДРА

трагедія в трьох діях.

Дуже цікава драма з часу
роздому Польщі в 1939 р. і
яка добре годиться для вистав

Стор. 71, ціна 3 РМ.

Замовлення надсидайте на
адресу:

• «Probojem», Praha XIV-65.
post. schr. 3.

УКРАЇНЦІ!

П е р е д п л а ч у й т е ,
ч и т а й т е ,
п о ш и р ю й т е
в и д а н н я У к р аїн сь к о го В и д а в尼 ц т в а

„ПРОБОЄМ“

I. „НАСТУП“ — український націоналістичний тижневик, що приносить вісті від всіх українських земель та інформує про життя українців цілого світу і про світову політику. Піврічно 8 РМ. В цій сумі є і за „Націоналіста“ і „Техніка“.

II. „НАЦІОНАЛІСТ“ — часопис українського юнацтва, виходить двотижнево.

III. „ТЕХНІК“, двотижневик, часопис технічного знання.

IV. „ПРОБОЄМ“ — Український журнал культури, політики, суспільно-громадського життя, мистецтва й літератури. Місячник. Піврічно 8 РМ.

V. „КНИГОЗБІРНЯ ПРОБОЄМ“ — в ній виходять найкращі твори українських і чужих письменників і поетів.

VI. „НАРОДНА БІБЛІОТЕКА НАСТУП“ — приносить популярні книжки й брошурки на різні теми.

VII. „САМООСВІТНЯ БІБЛІОТЕКА“ — приносить наукові книжки й підручники різних фахів, що допоможуть Вам проглибити Ваше знання.

VIII. „ТЕХНІЧНА БІБЛІОТЕКА“ — випускає книжки й брошюри в технічного знання.

IX. „ЗАГАЛЬНА БІБЛІОТЕКА“ — містить публіцистичні твори.

X. „РЕЛІГІЙНА БІБЛІОТЕКА“ — приносить книжки в церковного і релігійного життя.

XI. „БІБЛІОТЕКА ВІДВАГА“ — випускає книжки для юнацтва.

XII. „ДІТОЧИЙ СВІТ“ — приносить книжечки для дітей

XIII. ВИПУСКИ: портрети великих Україн, трибуни, листівки, гасла, віданаки, тощо.

Гроші засилайте виключно нашими чеками: Число конта Поштової Шадниці в Празі: „ПРОБОЄМ“ 201.699, або „НАСТУП“ 9.028, в Німеччині: Postscheckkonto Nr. 122.124, Berlin, Zeitschrift „NASTUP“ in Prag; в Словаччині: Poštová Sporitel'na v Bratislave č. 5835 Časopis „Nastup“ v Prahe.

Замовлення слати на адресу:

„PROBOJEM“, Prag XIV-65, Postfach 3.